

Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό

Εξαμηνιαίο Επιστημονικό Περιοδικό

eISSN: 2732-7698 | ISSN: 2732-7655

Περιεχόμενα

Από τη Σύνταξη του Περιοδικού

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος: Είναι οι Έλληνες αντισημίτες; (Επιφυλλίδα)

Επιστημονικά και Σύντομα Άρθρα

Κυριακή Παπαδοπούλου: Η απειλή και η χρήση βίας στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο: Τα όρια της νόμιμης άμυνας και οι σύγχρονες προκλήσεις του άρθρου 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών

Έλενα Ένε Ντραγκίτσι-Βασιλέσκου: Οι σκέψεις του Ζαν-Πωλ Σαρτρ και της Σιμόν ντε Μποβουάρ για τον πόλεμο

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος: Οι επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ

Τζον Πάβλικ: Ακουστικά βιβλία με τεχνητή νοημοσύνη: Μία ηθική Οδύσσεια

Θωμάς Σακούλας: Η οπτική της αυθεντικότητας στον σχεδιασμό πληροφορίας: Τα αρχαία ελληνικά, το τυπογραφικό συντακτικό, η οικονομία χώρου και η αποκατάσταση του ιστορικού τοπίου

Κυριάκος Τσελεγκίδης: Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 και τουριστική διακυβέρνηση: Ελλάδα-Ισπανία

Βιβλιοπαρουσιάσεις

Νίκος Σιδέρης: Αντώνη Α. Συμυρναίου, Παιδαγωγική του πολέμου: Φιλοσοφικές και ιστορικές συζητήσεις

Λάμπρος Απ. Πυργιώτης: Κωνσταντίνου Δ. Αποστολόπουλου, Η Ρεβέκκα, η Εσθήρ και το χωριό του λυτρωμού

Επιστολές - Νέα – Ανακοινώσεις

Τόμος 6, Τεύχος 2, Οκτώβριος 2026

URL: <https://www.atiner.gr/aap> Email: aap@atiner.gr

<p>Ιδιοκτησία: Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ) – Ownership: Athens Institute (ATHIN) Χαλκοκονδύλη 9, 10677 Αθήνα, Ελλάδα. Τηλ: + 30 210 3634210 E: aap@atiner.gr ΑΦΜ/VAT: 090300238</p>
<p>Εκδότης: Γρηγόριος Θ. Παπανίκος, Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ) Publisher: Gregory T. Papanikos, President, Athens Institute (ATHIN)</p>
<p>Αρχισυντάκτης: Λάμπρος Απ. Πυργιώτης, Ανώτερος Ερευνητής, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ) Chief Editor: Lampros Ap. Pyrgiotis, Senior Research Fellow, Athens Institute (ATHIN)</p>
<p>Γενική Διευθύντρια Έκδοσης: Κλεοπάτρα Βελούτσου, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης, ΗΒ General Managing Editor: Cleopatra Veloutsou, Professor, University of Glasgow, UK</p>
<p>Υπεύθυνη Έκδοσης: Αφροδίτη Παπανίκου, Διευθύντρια Τμήματος Εκδόσεων, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ) Managing Editor: Afrodete Papanikou, Director of the Publications Department, Athens Institute (ATHIN)</p>
<p>Συντακτική Επιτροπή – Editorial Board</p>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Ισαβέλλα Γιδραράκου, Ομότιμη Καθηγήτρια, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελλάδα Isabella Gidaraku, Emeritus Professor, Agricultural University of Athens, Greece 2. Γεώργιος Καρλής, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο της Οττάβας, Καναδάς George Karlis, Professor, University of Ottawa, Canada 3. Ελένη Κοντογιάννη, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ελλάδα Eleni Kontogianni, Postdoctoral Researcher, National and Kapodistrian University of Athens, Greece 4. Νικόλαος Λιναρδόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Rutgers, ΗΠΑ Nick Linardopoulos, Associate Teaching Professor, Rutgers University, USA 5. Ελένη Παπαμιχαήλ, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο της Βόρειας Καρολίνας στο Γουίλμινγκτον, ΗΠΑ Eleni Pappamihel, Professor, University of North Carolina Wilmington, USA 6. Αντώνης Λ. Σμυρναίος, Καθηγητής και Διευθυντής, Εργαστήριο Εκπαιδευτικής Ιστορίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ελλάδα Antonis L. Smyrniaios, Professor and Director, Laboratory of Educational History, Department of Primary Education, University of Thessaly, Greece 7. Ιωάννης Σπυριδάκης, Πρόεδρος του Τμήματος Εκπαιδευτικών Ειδικοτήτων και Καθηγητής, Πανεπιστήμιο St. John, ΗΠΑ John Spiridakis, Chair of the Department of Education Specialties and Professor, St. John University, USA 8. Τατιάνα Τσακίροπούλου-Σάμερς, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο της Αλαμπάμα, ΗΠΑ Tatiana Tsakiropoulou-Summers, Associate Professor, The University of Alabama, USA

Αναλυτικά Περιεχόμενα

Από τη Σύνταξη του Περιοδικού (σσ. 3-4)

Η Επιφυλλίδα

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος: Είναι οι Έλληνες αντισημίτες; (σσ. 5-10)

Επιστημονικά και Σύντομα Άρθρα

1. **Κυριακή Παπαδοπούλου:** Η απειλή και η χρήση βίας στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο: Τα όρια της νόμιμης άμυνας και οι σύγχρονες προκλήσεις του άρθρου 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (σσ. 11-26)
2. **Έλενα Ένε Ντραγκίτσι-Βασιλέσκου:** Οι σκέψεις του Ζαν-Πωλ Σαρτρ και της Σιμόν ντε Μποβουάρ για τον πόλεμο (σσ. 27-30)
3. **Γρηγόρης Θ. Παπανίκος:** Οι επιπτώσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σσ. 31-56)
4. **Τζον Πάβλικ:** Ακουστικά βιβλία με τεχνητή νοημοσύνη: Μία ηθική Οδύσσεια (σσ. 57-64)
5. **Θωμάς Σακούλας:** Η οπτική της αυθεντικότητας στον σχεδιασμό πληροφορίας: Τα αρχαία ελληνικά, το τυπογραφικό συντακτικό, η οικονομία χώρου και η αποκατάσταση του ιστορικού τοπίου (σσ. 65-70)
6. **Κυριάκος Τσελεγκίδης:** Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 και τουριστική διακυβέρνηση: Ελλάδα-Ισπανία (σσ. 71-88)

Βιβλιοπαρουσιάσεις

7. **Νίκος Σιδέρης:** Αντώνη Α. Σμυρναίου, Παιδαγωγική του πολέμου: Φιλοσοφικές και ιστορικές συζυγίες (σσ. 89-92)
8. **Λάμπρος Απ. Πυργιώτης:** Κωνσταντίνου Δ. Αποστολόπουλου, Η Ρεβέκκα, η Εσθήρ και το χωριό του λυτρωμού (σσ. 93-96)

Επιστολές - Νέα - Ανακοινώσεις (σσ. 97-102)

1. ***Ανοικτή Εκδήλωση:*** «Αφιέρωμα στην ιστορική μνήμη με αφορμή το βιβλίο: Η Ρεβέκκα, η Εσθήρ και το χωριό του λυτρωμού, Κωνσταντίνου Δ. Αποστολόπουλου», 30 Νοεμβρίου 2026
2. ***Ανοικτή Εκδήλωση:*** «Επαναστάσεις εθνικής ανεξαρτησίας και η γέννηση του κράτους-έθνους κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες», 30 Μαρτίου 2026
3. 20^ο Ετήσιο Διεθνές Συνέδριο Μεσογειακών Σπουδών, 22-26 Μαρτίου 2027
4. 21^ο Ετήσιο Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολογίας, 3-8 Μαΐου 2027

Από τη Σύνταξη του Περιοδικού

Η συνάντηση της ακαδημαϊκής διανόησης με τη λογοτεχνία *Η λογοτεχνία ως τόπος επικοινωνίας της γνώσης με τον άνθρωπο, δημιουργίας και ανθρώπινης κατανόησης*

Η επιστημονική έρευνα δεν είναι μόνο παραγωγή γνώσης. Είναι, πριν απ' όλα, ένας τρόπος να στεκόμαστε απέναντι στον κόσμο: να τον παρατηρούμε, να τον ερευνούμε, να τον ερμηνεύουμε και, εντέλει, να επιχειρούμε να του δώσουμε νόημα. Η επιστημονική έρευνα αποτελεί την κατεξοχήν έκφραση αυτής της λειτουργίας, δεν την εξαντλεί όμως. Ο άνθρωπος της γνώσης δεν παύει να είναι άνθρωπος επειδή είναι επιστήμονας και η πνευματική του δραστηριότητα δεν είναι ανάγκη να περιορίζεται στα όρια της επιστημονικής γραφής.

Υπάρχουν πρόσωπα που, χωρίς να το επιδιώκουν, συνδέουν διαφορετικές εποχές και διαφορετικές όψεις της πνευματικής ζωής. Η Jacqueline de Romilly υπήρξε ένα τέτοιο πρόσωπο. Με την ιδιότητα της μεγάλης ελληνίστριας και ακαδημαϊκού, αποτέλεσε μία από τις πλέον χαρακτηριστικές μορφές του ακαδημαϊκού φιλελληνισμού· με την αγάπη και τη μαχητικότητα με τις οποίες υπερασπίστηκε τη λογοτεχνία, ανέδειξε ταυτόχρονα κάτι ευρύτερο, ότι η γνώση δεν ολοκληρώνεται πάντοτε μέσα στα όρια της επιστήμης.

Ίσως εδώ βρίσκεται μία από τις πιο ενδιαφέρουσες συναντήσεις της επιστημονικής ζωής με τον πολιτισμό: όταν η/ο επιστήμονας αφήνει για λίγο την τεχνοκρατική γλώσσα και επιχειρεί να εκφραστεί μέσα από τη λογοτεχνία. Δεν πρόκειται για εγκατάλειψη της επιστήμης προς χάριν της τέχνης. Η επιστημονική ιδιότητα δεν ακυρώνεται όταν αλλάζει το μέσο της έκφρασης. Η παρατήρηση, η αναζήτηση, η κριτική σκέψη, η ανάγκη για κατανόηση και η διαρκής αναμέτρηση με την αλήθεια μπορούν να ακολουθήσουν τον επιστήμονα και πέρα από το ακαδημαϊκό του αντικείμενο.

Η λογοτεχνία, από την πλευρά της, προσφέρει κάτι που η επιστημονική γλώσσα δεν έχει ως κύριο προορισμό να προσφέρει. Μπορεί να μεταφέρει τη γνώση από το επίπεδο του γεγονότος στο επίπεδο του βιώματος. Να μετατρέψει τη μνήμη σε αφήγηση, την ιστορική εμπειρία σε ανθρώπινη ιστορία, το συλλογικό σε προσωπικό. Εκεί όπου η επιστήμη ρωτά τι συνέβη και γιατί, η λογοτεχνία μπορεί να επιμένει σε ένα άλλο ερώτημα: τι σήμαινε αυτό για τον άνθρωπο που το έζησε ή το γνώρισε;

Η συνάντηση, επομένως, δεν είναι ανάμεσα σε δύο αντίθετους κόσμους. Είναι συνάντηση δύο διαφορετικών τρόπων προσέγγισης της πραγματικότητας. Η επιστήμη επιδιώκει να αποκαλύψει τις σχέσεις, τις αιτίες και τις εγγενείς σταθερές που διέπουν τον κόσμο. Η τέχνη μπορεί να αναδείξει την εμπειρία, τη μοναδικότητα και το νόημα. Η πρώτη αναζητά την ακρίβεια· η δεύτερη μπορεί να αναζητά την αλήθεια ακόμη και μέσα από τη μεταφορά. Και οι δύο, με διαφορετικά εργαλεία, επιχειρούν να καταστήσουν τον κόσμο περισσότερο κατανοητό.

Η συνάντηση αυτή αποκτά σήμερα ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον, καθώς η τεχνολογία μεταβάλλει τα όρια της δημιουργίας. Η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί πλέον να συμμετέχει στη δημιουργία κειμένων, εικόνων, ήχων και φωνών, αλλά και στη νέα διαμεσολάβηση έργων που δημιουργήθηκαν πολύ πριν από την εποχή της. Έτσι, η συζήτηση για τη σχέση επιστήμης και τέχνης συμπληρώνεται από ένα ακόμη πιο δύσκολο ζήτημα: τι σημαίνει δημιουργία όταν ένα μέρος της δημιουργικής διαδικασίας μπορεί να αναληφθεί από μία μη ανθρώπινη υπολογιστική διαδικασία;

Η πρόκληση δεν είναι μόνο τεχνολογική. Είναι κατεξοχήν πνευματική και, τελικά, ηθική. Η δυνατότητα μίας μηχανής να παράγει ένα αποτέλεσμα που μοιάζει με καλλιτεχνικό έργο, δεν απαντά από μόνη της στο ερώτημα εάν το αποτέλεσμα αυτό είναι τέχνη, ούτε στο ποιος είναι ο δημιουργός. Πολύ περισσότερο, δεν καταργεί την ανάγκη του ανθρώπου να αποφασίζει τι αξίζει να δημιουργηθεί, πώς θα χρησιμοποιηθεί η τεχνολογία και ποια όρια θα πρέπει να διέπουν τη χρήση της.

Ίσως γι' αυτό η συνάντηση της ακαδημαϊκής διανόησης με τη λογοτεχνία να έχει σήμερα μία σημασία που υπερβαίνει την προσωπική καλλιτεχνική επιλογή ενός επιστήμονα. Μας υπενθυμίζει ότι η γνώση δεν είναι αποκομμένη από την καλλιτεχνική δημιουργία και ότι η δημιουργία δεν είναι αποκομμένη από την ευθύνη. Όσο περισσότερο η τεχνολογία διευρύνει τις δυνατότητες παραγωγής και αναπαραγωγής του πολιτιστικού έργου, τόσο περισσότερο αποκτά σημασία η ανθρώπινη ικανότητα να κρίνει, να επιλέγει, να ερμηνεύει και να αποδίδει νόημα.

Η ακαδημαϊκή διανόηση μπορεί, επομένως, να παραμένει επιστημονική χωρίς να είναι μονοδιάστατη. Μπορεί ν' αναζητά τη γνώση στο εργαστήριο, στο αρχείο ή στην έρευνα, αλλά και να συναντά τη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία και την τέχνη. Όχι για να συγχύσει τις μεθόδους τους, αλλά για να διευρύνει τον ορίζοντα μέσα στον οποίο η γνώση αποκτά ανθρώπινο νόημα.

Η επιστήμη εξηγεί τον κόσμο. Η τέχνη τον κάνει να μιλά. Και η ακαδημαϊκή διανόηση, όταν επιτρέπει στις δύο αυτές φωνές να συναντηθούν, μπορεί να υπηρετήσει κάτι ευρύτερο από την παραγωγή γνώσης: την προσπάθεια του ανθρώπου να κατανοήσει τον κόσμο στον οποίο ζει και τον ίδιο του τον εαυτό μέσα σ' αυτόν.

Το Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό φιλοδοξεί να αποτελεί έναν τέτοιο χώρο συνάντησης. Η επιστημονική έρευνα, η ιστορική και κοινωνική σκέψη, η λογοτεχνία, η τέχνη και ο ευρύτερος πολιτιστικός προβληματισμός δεν αποτελούν ξένες μεταξύ τους περιοχές, αλλά διαφορετικές εκφράσεις μίας κοινής πνευματικής αναζήτησης. Η συνύπαρξή τους στις σελίδες ενός ακαδημαϊκού περιοδικού δεν διευρύνει απλώς το πεδίο των θεμάτων του, διευρύνει και την ίδια την έννοια της ακαδημαϊκής διανόησης.

Δρ Λάμπρος Απ. Πυργιώτης
Αρχισυντάκτης

Επιφυλλίδα

Είναι οι Έλληνες αντισημίτες;

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ)

Το Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό δημοσιεύει σε κάθε τεύχος του μία επιφυλλίδα, δηλαδή ένα κείμενο δοκιμιακού χαρακτήρα με κριτικό και επιστημονικό περιεχόμενο. Την επιμέλεια της επιφυλλίδας έχει ο Γρηγόριος Θ. Παπανίκος. Το περιοδικό δημοσιεύει επίσης επιστολές αναγνωστών σχετικά με τα θέματα που τίγονται στις επιφυλλίδες, προάγοντας έτσι έναν δημόσιο επιστημονικό διάλογο. Στο παρόν τεύχος, παρουσιάζεται η σχέση Ελλήνων με τους Έλληνες Εβραίους.

Εισαγωγικά

Οι σχέσεις Ελλάδας-Ισραήλ διανύουν, αναμφίβολα, μία από τις πιο ενδιαφέρουσες και δυναμικές περιόδους της ιστορίας τους. Δεν πρόκειται πλέον μόνο για σχέσεις μεταξύ δύο κυβερνήσεων. Πρόκειται για σχέσεις που έχουν περάσει στην κοινωνία: επενδύσεις, τουρισμός, εμπόριο, επιχειρηματικές συνεργασίες, πανεπιστημιακές και πολιτιστικές ανταλλαγές φέρνουν τους δύο λαούς ολοένα και πιο κοντά.

Και αυτό έχει σημασία. Η επαφή μεταξύ των ανθρώπων είναι ίσως ένας από τους αποτελεσματικότερους τρόπους για να διαλυθούν στερεότυπα, να περιοριστούν προκαταλήψεις και να υποχωρήσει η καχυποψία που συχνά γεννά η άγνοια. Όταν οι λαοί γνωρίζονται, είναι δυσκολότερο να βλέπει ο ένας τον άλλον μέσα από στερεότυπα.

Υπάρχει, όμως, και η άλλη πλευρά. Η κριτική στην εξωτερική πολιτική του Ισραήλ είναι απολύτως θεμιτή, όπως είναι θεμιτή η κριτική στην εξωτερική πολιτική οποιασδήποτε χώρας. Μία δημοκρατική κοινωνία δεν μπορεί να θεωρεί την πολιτική κριτική απαγορευμένη. Άλλο, όμως, είναι η κριτική σε μία κυβέρνηση και άλλο η έχθρα απέναντι σε έναν άνθρωπο λόγω της εθνοτικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ταυτότητάς του.

Η διάκριση αυτή δεν είναι λεπτομέρεια. Είναι η ουσία του ζητήματος.

Όταν η κριτική στο κράτος του Ισραήλ μετατρέπεται σε συλλογική ενοχοποίηση ενός ολόκληρου λαού, όταν οι πράξεις της κυβέρνησης του Ισραήλ αποδίδονται σε κάθε Εβραίο ξεχωριστά, ή όταν κάποιος αντιμετωπίζεται εχθρικά απλώς και μόνο επειδή είναι Εβραίος, τότε δεν μιλάμε πλέον για πολιτική κριτική. Μιλάμε για μισαλλοδοξία και, στη συγκεκριμένη περίπτωση, για αντισημιτισμό.

Η Εγκυκλοπαίδεια του Ολοκαυτώματος του United States Holocaust Memorial Museum ορίζει τον αντισημιτισμό ως «την προκατάληψη ή το μίσος ενάντια στον εβραϊκό λαό».

Το ερώτημα, λοιπόν, είναι δύσκολο αλλά αναπόφευκτο: Είναι οι Έλληνες αντισημίτες;

Σε αυτό το ερώτημα αξίζει να απαντήσουμε, όχι με συνθήματα, ούτε με στερεότυπα, αλλά με στοιχεία. Πρώτα, όμως, θα ξεκινήσω με δύο γεγονότα που δείχνουν τη διαφορετική ιστορική διάσταση του θέματος που πραγματεύομαι εδώ: πρώτο, το πογκρόμ των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 1931, ως περίπτωση ακραίας αντισημιτικής βίας που εκδηλώθηκε από τα κάτω· και, δεύτερο, τη στάση της Ελλάδας απέναντι στην ένταξη του κράτους του Ισραήλ στον ΟΗΕ, η οποία εκφράστηκε σε επίπεδο κρατικής πολιτικής.

Το πογκρόμ του Κάμπελ

Το πογκρόμ του Κάμπελ, που εκδηλώθηκε στη Θεσσαλονίκη στα τέλη Ιουνίου του 1931, αποτελεί μία από τις σοβαρότερες εκδηλώσεις αντισημιτικής βίας στη μεσοπολεμική Ελλάδα. Ο εβραϊκός συνοικισμός Κάμπελ βρισκόταν στην περιοχή της σημερινής Βότσης, στον Δήμο Καλαμαριάς. Ιδρύθηκε το 1927 από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης για τη στέγαση φτωχών Εβραίων, πολλοί από τους οποίους είχαν πληγεί από τη μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης τον Αύγουστο του 1917. Περίπου 210 οικογένειες, συνολικά σχεδόν 800 άνθρωποι, εγκαταστάθηκαν στον συνοικισμό, ο οποίος διέθετε κατοικίες, καταστήματα, σχολείο, φαρμακείο και συναγωγή.

Τα γεγονότα του 1931 εντάσσονται στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον της Θεσσαλονίκης μετά την ενσωμάτωση της πόλης στην Ελλάδα και, ιδιαίτερα, μετά την άφιξη μεγάλου αριθμού προσφύγων από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη. Οι δημογραφικές και οικονομικές ανακατατάξεις ενίσχυσαν τον ανταγωνισμό και τις κοινωνικές εντάσεις. Στο περιβάλλον αυτό, ο αντισημιτισμός συνδέθηκε με τον εθνικισμό, τον αντικομμουνισμό και το Μακεδονικό ζήτημα. Όπως επισημαίνει ο Kallis (2006), η αντισημιτική κινητοποίηση του 1931 αποτέλεσε σημαντική στιγμή, όχι μόνο για την εβραϊκή κοινότητα, αλλά και για την εξέλιξη του ελληνικού εθνικισμού.

Κεντρικό ρόλο στην κλιμάκωση της έντασης διαδραμάτισε η Εθνική Ένωση Ελλάδος (ΕΕΕ ή 3Ε), εθνικιστική, αντικομμουνιστική και αντισημιτική οργάνωση που είχε ιδρυθεί στη Θεσσαλονίκη το 1927. Τον Ιούνιο του 1931, δημοσιεύματα της εφημερίδας «Μακεδονία», υπό τον Νικόλαο Φαρδή, κατηγορήσαν το αθλητικό σωματείο «Μακαμπή» και τον Ισαάκ Κοέν για αντιπατριωτική δράση και υποτιθέμενη σύνδεση με βουλγαρικές επιδιώξεις στη Μακεδονία (Maccabi, n.d.). Οι κατηγορίες αυτές συνέβαλαν στην όξυνση του κλίματος και ακολούθησαν επιθέσεις εναντίον εβραϊκών οργανώσεων και περιουσιών.

Η κορύφωση σημειώθηκε τη νύχτα της 29ης προς 30ή Ιουνίου 1931, όταν εθνικιστές, μέλη της 3Ε, έφεδροι και τμήματα του προσφυγικού πληθυσμού επιτέθηκαν στον συνοικισμό Κάμπελ, ο οποίος πυρπολήθηκε και σχεδόν καταστράφηκε ολοκληρωτικά, ενώ οι κάτοικοί του αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Το γεγονός επεκτάθηκε και συνολικά αναφέρονται δύο νεκροί, ο χριστιανός αρτοποιός Λεωνίδας Παππάς και ο Εβραίος Λεόν Βιδάλ, ο οποίος τραυματίστηκε θανάσιμα κατά τις επιθέσεις στην περιοχή του εβραϊκού συνοικισμού στην Κάτω Τούμπα. Η αντίδραση των αρχών δεν κατόρθωσε να αποτρέψει την καταστροφή.

Τον Απρίλιο του 1932 πραγματοποιήθηκε στη Βέροια η δίκη των κατηγορουμένων. Μεταξύ αυτών βρίσκονταν ο Νικόλαος Φαρδής και τα ηγετικά στελέχη της 3Ε Γεώργιος Κοσμίδης και Δημήτριος Χαριτόπουλος. Οι βασικοί κατηγορούμενοι για ηθική αυτουργία αθώωθηκαν, ενώ καταδικαστικές αποφάσεις αφορούσαν ορισμένους από τους φυσικούς αυτουργούς.

Το πογκρόμ του Κάμπελ κατέστη σημαντική καμπή για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Η καταστροφή ενίσχυσε το αίσθημα ανασφάλειας και συνέβαλε στην επιτάχυνση της μετανάστευσης προς τη Γαλλία και την Παλαιστίνη. Δεν ήταν, ωστόσο, η μοναδική αιτία της μετανάστευσης, η οποία είχε αρχίσει ήδη από τα χρόνια μετά την πυρκαγιά του 1917. Η ναζιστική γενοκτονία του 1943 υπήρξε ασφαλώς προϊόν μίας διαφορετικής, συστηματικής και κατοχικής πολιτικής. Το Κάμπελ αποτέλεσε, όμως, ένα κρίσιμο προπολεμικό ορόσημο, καθώς αποκάλυψε με δραματικό τρόπο τη δυνατότητα μετατροπής του αντισημιτικού λόγου σε οργανωμένη μαζική βία (Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος, 1984).

Από το Κάμπελ στο Ολοκαύτωμα και στη στάση της Ελλάδας απέναντι στο Ισραήλ

Το πογκρόμ του Κάμπελ τον Ιούνιο του 1931 ήταν σταθμός στην ιστορία του ελληνικού αντισημιτισμού και ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, όπου η αντιπαράθεση με την εβραϊκή κοινότητα είχε ήδη αποκτήσει πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις. Η οργάνωση 3Ε, η οποία πρωταγωνίστησε στα γεγονότα του Κάμπελ, εξέφραζε έναν επιθετικό εθνικιστικό και αντισημιτικό χώρο, που αντιμετώπιζε τους Εβραίους όχι μόνο ως θρησκευτική μειονότητα αλλά και ως ξένο ή ακόμη και απειλητικό στοιχείο για τον ελληνικό χαρακτήρα της πόλης.

Αυτή η προπολεμική εμπειρία είχε δημιουργήσει ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο τμήματα του ελληνικού αντισημιτικού χώρου μπορούσαν να συναντηθούν με τη ναζιστική γενοκτονική πολιτική. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι η 3Ε αναβίωσε κατά την Κατοχή υπό ναζιστική υποστήριξη και ότι πρώην μέλη της συνδέθηκαν με τον κατοχικό δωσιλογισμό και, σύμφωνα με σχετικές αναφορές, με τη δίωξη των Εβραίων. Η σύνδεση αυτή δεν σημαίνει ότι η 3Ε υπήρξε ο μηχανισμός του Ολοκαυτώματος: στην Ελλάδα, σημαίνει, όμως, ότι ορισμένοι φορείς του προπολεμικού αντισημιτισμού βρέθηκαν αργότερα στην πλευρά των συνεργατών των κατακτητών.

Από τις αρχές του 1943 οι ναζιστικές αρχές οργάνωσαν συστηματικά την εξόντωση της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Οι Εβραίοι συγκεντρώθηκαν σε γκέτο, υποχρεώθηκαν να δηλώσουν την περιουσία τους και, από τον Μάρτιο έως τον Αύγουστο, περισσότεροι από 45.000 εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου, όπου η συντριπτική πλειονότητα δολοφονήθηκε. Η καταστροφή της κοινότητας υπήρξε πρωτίστως αποτέλεσμα της ναζιστικής γενοκτονικής πολιτικής, αλλά πραγματοποιήθηκε σε ένα κοινωνικό και διοικητικό περιβάλλον στο οποίο υπήρξαν τόσο Έλληνες συνεργάτες όσο και, από την άλλη πλευρά, Έλληνες που αντιστάθηκαν, έκρυψαν και διέσωσαν Εβραίους.

Η σχέση αυτής της ιστορικής εμπειρίας με τη στάση της Ελλάδας απέναντι στο Ισραήλ μετά τον πόλεμο υπήρξε σύνθετη. Η Ελλάδα δεν ψήφισε κατά της ένταξης του Ισραήλ στον ΟΗΕ. Στις 11 Μαΐου 1949, όταν η Γενική Συνέλευση αποφάσισε την ένταξη του Ισραήλ με 37 ψήφους υπέρ, 12 κατά και 9 αποχές, η Ελλάδα επέλεξε την αποχή. Λίγες εβδομάδες νωρίτερα, τον Μάρτιο του 1949, η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη αναγνωρίσει το Ισραήλ *de facto*, αλλά απέφυγε την πλήρη διπλωματική αναγνώριση. Αντανακλούσε κυρίως τις άμεσες γεωπολιτικές ανάγκες της μεταπολεμικής Ελλάδας: Για παράδειγμα υπήρχε μεγάλος ελληνικός πληθυσμός στην Αίγυπτο που η στάση της Ελλάδος μπορεί να είχε επιπτώσεις στα συμφέροντα της ελληνικής ομογένειας.

Έτσι, από το Κάμπελ στο Ολοκαύτωμα και από εκεί στη μεταπολεμική στάση απέναντι στο Ισραήλ, δεν υπάρχει μία απλή γραμμική συνέχεια. Υπάρχει, όμως, μία ιστορική ακολουθία που αποκαλύπτει τη μεταμόρφωση του αντισημιτισμού: από την προπολεμική κοινωνική και πολιτική εχθρότητα, στη συνεργασία ορισμένων Ελλήνων με την κατοχική εξουσία και, τέλος, στη δύσκολη μεταπολεμική διαχείριση μίας Ευρώπης και μίας Ελλάδας που είχαν πλέον βιώσει την καταστροφή του ευρωπαϊκού εβραϊσμού.

Η μέτρηση του αντισημιτισμού

Ο Δείκτης ADL Global 100 εξάγεται από μία από τις μεγαλύτερες παγκόσμιες έρευνες για τις αντισημιτικές στάσεις. Ξεκίνησε το 2014 από την Anti-Defamation League σε συνεργασία με την Ipsos και μετρά τον βαθμό συμφωνίας με 11 κλασικά αντισημιτικά στερεότυπα, μεταξύ άλλων την αντίληψη ότι οι Εβραίοι έχουν υπερβολική δύναμη στις επιχειρήσεις, στα μέσα ενημέρωσης, στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, στην κυβέρνηση και στις παγκόσμιες υποθέσεις, ότι έχουν τυφλή πίστη στο Ισραήλ, ότι μιλούν υπερβολικά για το Ολοκαύτωμα και ότι μισούνται εξαιτίας της συμπεριφοράς τους. Όσοι συμφωνούν με έξι ή περισσότερα από τα στερεότυπα κατατάσσονται στην κατηγορία των αντισημιτικών στάσεων. Η τιμή του Δείκτη αντιστοιχεί στο ποσοστό του πληθυσμού που πληροί αυτό το κριτήριο.

Το 2014 η Ελλάδα αποτελούσε ιδιαίτερα υψηλή ευρωπαϊκή περίπτωση. Σύμφωνα με το ADL Global 100, σε δείγμα 53.100 ενηλίκων από 102 χώρες, ο παγκόσμιος μέσος όρος ήταν 26%, ενώ η Ελλάδα κατέγραψε 69%, ποσοστό αντίστοιχο με εκείνο της Τουρκίας. Το ελληνικό ποσοστό ήταν σημαντικά υψηλότερο από τα αντίστοιχα ποσοστά των περισσότερων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Σουηδία (4%), η Ολλανδία (5%), η Δανία (9%), το Ηνωμένο Βασίλειο (8%) και η Γερμανία (27%).

Το 2024, με 58.000 ενήλικες σε 103 χώρες και έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε από τον Ιούλιο έως τον Νοέμβριο του 2024, ο παγκόσμιος μέσος όρος σχεδόν διπλασιάστηκε ανερχόμενος στο 46%. Η Ελλάδα κατέγραψε 50%, σημειώνοντας μείωση κατά 19 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2014. Πρόκειται για σημαντική μεταβολή, αν και το ελληνικό ποσοστό εξακολουθεί να είναι από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αντίθετα, αρκετές χώρες της Δυτικής Ευρώπης εξακολουθούν να εμφανίζουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά, όπως

η Γερμανία με 9% που αντιστοιχεί στο ένα τρίτο του ποσοστού του 2014. και η Ολλανδία με 8%.

Η αξιολογούμενη μείωση του δείκτη ADL Global 100 στην Ελλάδα, από 69% το 2014 σε 50% το 2024, μπορεί να εξεταστεί σε σχέση με τη σημαντική αναδιάταξη των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων μετά το 2010 (Tzogopoulos, 2017). Μετά την κρίση του *Mavi Marmara* και τη συνάντηση Παπανδρέου–Νετανιάχου στη Μόσχα το 2010, η Ελλάδα μετακινήθηκε από την παραδοσιακά φιλοπαλαιστινιακή της στάση προς μία στενότερη στρατηγική συνεργασία με το Ισραήλ στους τομείς της άμυνας, της ενέργειας, του εμπορίου και του τουρισμού.

Ενώ το 2009 επισκέφθηκαν την Ελλάδα περίπου 155.000 Ισραηλινοί, το 2010 ο αριθμός αυξήθηκε σημαντικά, ενώ το 2024 έφτασε σε ιστορικό υψηλό, περίπου 621.000 επισκέπτες. Η εξέλιξη αυτή συνοδεύτηκε από την ενίσχυση των οικονομικών και επιχειρηματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών (Greek Travel Pages, 2025).

Η αυξημένη αυτή διαπροσωπική επαφή μπορεί να εξεταστεί υπό το πρίσμα της λεγόμενης υπόθεσης της επαφής (*contact hypothesis*), σύμφωνα με την οποία η συστηματική επαφή μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων μπορεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να περιορίσει τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις. Ωστόσο, δεν μπορεί να αποδειχθεί ότι η ενίσχυση των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων προκάλεσε τη μείωση του αντισημιτικού δείκτη. Η χρονική συσχέτιση είναι ενδιαφέρουσα, αλλά δεν ισοδυναμεί με απόδειξη αιτιότητας.

Συμπεράσματα

Το ερώτημα «Είναι οι Έλληνες αντισημίτες;» δεν επιδέχεται απλή απάντηση με ένα «ναι» ή ένα «όχι». Η ιστορική εμπειρία, από το πογκρόμ του Κάμπελ το 1931 έως τη συνεργασία ορισμένων Ελλήνων με την κατοχική ναζιστική εξουσία, δείχνει ότι ο αντισημιτισμός υπήρξε υπαρκτό κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Ωστόσο, υπήρξαν Έλληνες που αντιστάθηκαν, προστάτευσαν και διέσωσαν Εβραίους (Παπανίκος, 2026). Δεν υπάρχει γραμμική συνέχεια από το Κάμπελ στο Ολοκαύτωμα, ούτε η μεταπολεμική στάση απέναντι στο Ισραήλ μπορεί να ερμηνευθεί ως απλή συνέχεια του προπολεμικού αντισημιτισμού.

Σύμφωνα με τον δείκτη ADL Global 100, το ποσοστό αντισημιτισμού στην Ελλάδα μειώθηκε από 69% το 2014 σε 50% το 2024, καταγράφοντας μία από τις μεγαλύτερες μειώσεις διεθνώς με 19 ποσοστιαίες μονάδες. Παρά τη σημαντική αυτή υποχώρηση, το ελληνικό ποσοστό παραμένει από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και θεαματικά υψηλότερο από εκείνο αρκετών χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Η μείωση συμπίπτει χρονικά με την εντατικοποίηση των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων – τουρισμός, εμπόριο, άμυνα και ενέργεια – και είναι συμβατή με την υπόθεση ότι η αυξημένη επαφή μπορεί να συμβάλλει στον περιορισμό στερεοτύπων. Δεν αποδεικνύει, όμως, αιτιώδη σχέση, ενώ ο δείκτης μετρά την αποδοχή στερεοτύπων και όχι την εκδήλωση αντισημιτικής συμπεριφοράς.

Η κριτική στην πολιτική του Ισραήλ είναι θεμιτή. Η συλλογική ενοχοποίηση των Εβραίων δεν είναι. Η περαιτέρω έρευνα, με τη χρήση περισσότερων δεικτών και ποιοτικών δεδομένων, μπορεί να δείξει εάν η παρατηρούμενη πτωτική τάση είναι διατηρήσιμη και ποιοι παράγοντες συμβάλλουν σε αυτή.

Βιβλιογραφία

- Anti-Defamation League. (2015, March 24). *Statement by the Anti-Defamation League to the Subcommittee on Africa, Global Health, Global Human Rights, and International Organizations hearing: After Paris and Copenhagen: Responding to the rising tide of anti-Semitism*. <https://dc.adl.org/sites/default/files/testimony-on-anti-semitism-for-congress-3-24.pdf>
- Greek Travel Pages. (2025, June 17). *Greek tourism sector cautious amid uncertainty in Israeli market*. <https://news.gtp.gr/2025/06/17/greek-tourism-sector-cautious-amid-uncertainty-in-israeli-market/>
- Kallis, A. A. (2006). The Jewish community of Salonica under siege: The antisemitic violence of the summer of 1931. *Holocaust and Genocide Studies*, 20(1), 34–56. <https://doi.org/10.1093/hgs/dcj002>.
- Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος. (1984). *Περιοδικό Χρονικά*, Τεύχος 70.
- Maccabi. (n.d.). *Ιστορία*. <https://www.maccabi.gr/history/>
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2026). *Δίκαιοι των Εθνών και Εβραϊκός Πληθυσμός στην Ευρώπη: Μία Συγκριτική Στατιστική Ανάλυση*. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 1–13.
- Tzogopoulos, G. N. (2017, October 24). *Why is Israel's image improving in Greece?* (BESA Center Perspectives Paper No. 625). Begin-Sadat Center for Strategic Studies. <https://besacenter.org/israel-greece-image/>
- United States Holocaust Memorial Museum. (n.d.). *Αντισεμιτισμός*. Holocaust Encyclopedia. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/antisemitism>

Επιστημονικό Άρθρο

Η απειλή και η χρήση βίας στο σύγχρονο διεθνές δίκαιο: Τα όρια της νόμιμης άμυνας και οι σύγχρονες προκλήσεις του άρθρου 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών

Κυριακή Παπαδοπούλου
Δικηγόρος, Μ.Δ.Ε. Ευρωπαϊκού Δικαίου ΑΠΘ

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί στη συστηματική ανάλυση της έννοιας της απειλής χρήσης βίας και της σχέσης της με το δικαίωμα στην άμυνα, υπό το πρίσμα του ισχύοντος διεθνούς δικαίου. Μέσω της μελέτης των σχετικών διατάξεων του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, της νομολογίας του Διεθνούς Δικαστηρίου, αλλά και της διεθνούς πρακτικής, επιχειρείται η αποσαφήνιση των ορίων νομιμότητας της απειλής και της αντίδρασης σε αυτήν. Παράλληλα, εξετάζονται οι προκλήσεις που ανακύπτουν από τις σύγχρονες μορφές απειλών, η μεταβαλλόμενη φύση των ένοπλων συγκρούσεων και η ανάγκη ενδεχόμενης αναδιατύπωσης ή επανερμηνείας των σχετικών κανόνων.

Λέξεις-κλειδιά: Απειλή χρήσης βίας, νόμιμη άμυνα, ένοπλη επίθεση, Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών

Εισαγωγή

Το δημόσιο διεθνές δίκαιο αποτελεί το ρυθμιστικό πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ κρατών και διεθνών οργανισμών, επιδιώκοντας τη διατήρηση της ειρήνης, της ασφάλειας και της διεθνούς νομιμότητας. Οι ρυθμίσεις περί χρήσης βίας ή απειλής χρήσης βίας αποτελούν τον βασικότερο πυλώνα του σύγχρονου διεθνούς δικαίου. Μετά τον καταστροφικό αντίκτυπο των δύο Παγκοσμίων Πολέμων, η διεθνής κοινότητα επιχείρησε, μέσω της ίδρυσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), να θεσπίσει ένα νομικά δεσμευτικό πλαίσιο που να απαγορεύει τόσο τη χρήση όσο και την απειλή χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις. Η απαγόρευση αυτή, η οποία κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 2 παράγραφος 4 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, 1945, εφεξής και Χάρτης), συνιστά *jus cogens* κανόνα, δηλαδή αναγκαστικό δίκαιο από το οποίο δεν επιτρέπεται καμία απόκλιση.

Παρά την κεντρική σημασία της εν λόγω απαγόρευσης, η πρακτική εφαρμογή της αποδεικνύεται εξαιρετικά περίπλοκη. Ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο είναι το ζήτημα της απειλής χρήσης βίας, καθώς η έννοια αυτή είναι νομικά ασαφής και η οριοθέτησή της απέναντι στη νόμιμη στρατιωτική προπαρασκευή ή αποτρεπτική ρητορική δεν είναι πάντοτε ευκρινής. Η απειλή βίας δεν συνιστά μόνο πρόδρομο ενδεχόμενης ένοπλης επίθεσης, αλλά δύναται και αυτή καθαυτή να συνιστά παραβίαση του διεθνούς δικαίου. Το Διεθνές Δικαστήριο, ιδίως στην Advisory

Opinion *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (ICJ, 1996: pp. 226-267, paras 47-48), έχει προσδώσει ιδιαίτερη σημασία στην απειλή, τονίζοντας ότι αυτή αξιολογείται με βάση το εάν η χρήση βίας, στην οποία παραπέμπει ή την οποία προαναγγέλλει, θα ήταν νόμιμη.

Στον αντίποδα της απαγόρευσης της βίας, το άρθρο 51 του Χάρτη αναγνωρίζει ρητά το δικαίωμα της ατομικής ή συλλογικής αυτοάμυνας σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης. Η εν λόγω διάταξη λειτουργεί ως εξαίρεση στον γενικό κανόνα της απαγόρευσης, αλλά και ως εργαλείο διατήρησης της διεθνούς ασφάλειας, υπό την αυστηρή εποπτεία του Συμβουλίου Ασφαλείας. Η νομική θεωρία και η πρακτική των κρατών έχουν θέσει στο επίκεντρο έντονες συζητήσεις γύρω από τη δυνατότητα ενεργοποίησης του δικαιώματος άμυνας όχι μόνο σε περίπτωση πραγματικής ένοπλης επίθεσης, αλλά και σε περίπτωση προαναγγελθείσας ή επικείμενης επίθεσης. Η έννοια της προληπτικής ή προαναληπτικής αυτοάμυνας (*anticipatory self-defence*), αν και απουσιάζει ρητά από τον Χάρτη, απασχολεί τη σύγχρονη θεωρία, ιδίως υπό το φως νέων μορφών απειλών, όπως η τρομοκρατία και οι επιθέσεις στον κυβερνοχώρο.

Η απαγόρευση χρήσης και απειλής χρήσης βίας

Το άρθρο 2 παρ. 4 του Χάρτη ενσωματώνει έναν από τους πλέον θεμελιώδεις κανόνες του σύγχρονου διεθνούς δικαίου: την απαγόρευση της απειλής ή χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις. Η διάταξη αυτή αποτελεί την κατάληξη μίας εξελικτικής πορείας, η οποία εκκινεί από το Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών του 1919 (Κοινωνία των Εθνών, 1919) και, μέσω του Συμφώνου των Παρισίων (Γενική Συνθήκη για την Παραίτηση από τον Πόλεμο ως Εργαλείο Εθνικής Πολιτικής, γνωστό και ως Σύμφωνο Kellogg–Briand, 1928) του 1928, οδήγησε στη σταδιακή εδραίωση της απαγόρευσης της προσφυγής στη βία ως κανόνα του γενικού διεθνούς δικαίου (Καρεκλάς, 2018: 67). Όπως επιβεβαίωσε το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, η συμβατική απαγόρευση της χρήσης βίας του άρθρου 2 παρ. 4 συνυπάρχει με αντίστοιχο κανόνα του εθμικού διεθνούς δικαίου, χωρίς η συμβατική κατοχύρωση του πρώτου να καταργεί ή να απορροφά την αυτοτελή ισχύ του δεύτερου (ICJ, 1986: paras 188-190). Περαιτέρω, το Δικαστήριο επισήμανε τον θεμελιώδη χαρακτήρα της απαγόρευσης και παρέπεμψε στη θέση της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, σύμφωνα με την οποία η απαγόρευση της χρήσης βίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα κανόνα αναγκαστικού διεθνούς δικαίου (*jus cogens*) (ICJ, 1986: para. 190).

Η παραβίαση του παραπάνω κανόνα γεννά διεθνή ευθύνη, την οποία, εκτός από το κράτος που αποτελεί άμεσο θύμα της χρήσης βίας, μπορούν να επικαλεστούν και τρίτα Κράτη (International Law Commission, 2001: arts 42, 48). Ωστόσο, η έκταση και το περιεχόμενο της απαγόρευσης της χρήσης βίας αποτελούν αντικείμενο αμφισβήτησης ήδη από τη θέσπιση του άρθρου 2 παρ. 4 και η αντιπαράθεση συνίσταται σε δύο προσεγγίσεις: α) στον όσο το δυνατό μεγαλύτερο περιορισμό της μονομερούς χρήσης βίας από τα Κράτη, ή στην ευρεία έκταση της απαγόρευσης σε συνδυασμό με τον συσταλτικό προσδιορισμό των εξαιρέσεων σ' αυτήν, και β) στην

«ελαστική» εφαρμογή της απαγόρευσης, ώστε να επιτρέπεται η μονομερής χρήση βίας, και συγχρόνως στον ευρύ ορισμό των εξαιρέσεών της. Μάλιστα, η συχνή προσφυγή σε ένοπλη βία στην πρακτική των κρατών μετά το 1945 δεν οδήγησε, παρά την άποψη κάποιων συγγραφέων, στην ανεπάρκεια ή κατάργηση του κανόνα (Αντωνόπουλος, 2019: 124).

Στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* (ουσία) το Διεθνές Δικαστήριο διαπίστωσε ότι κάθε περίπτωση χρήσης βίας από τα κράτη μετά το 1945 συνοδεύτηκε από επίκληση μίας από τις εξαιρέσεις στον απαγορευτικό κανόνα και έκρινε ότι αυτή η πραγματικότητα, πέρα από του να αποδυναμώνει, επιβεβαιώνει τη συνεχιζόμενη ισχύ του κανόνα.

Η έκταση απαγόρευσης χρήσης βίας

Σύμφωνα με τις προπαρασκευαστικές εργασίες για τη σύνταξη του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, η απαγόρευση του άρθρου 2 § 4 καταλαμβάνει τη χρήση ή την απειλή χρήσης ένοπλης βίας και δεν επεκτείνεται, ως τέτοια, σε άλλες μορφές εξαναγκασμού, όπως η οικονομική ή πολιτική πίεση. Ιδιαίτερη σημασία για την ερμηνεία αυτή έχει η πρόταση της Βραζιλίας, η οποία υποβλήθηκε στο πλαίσιο των εργασιών της Διάσκεψης του Αγίου Φραγκίσκου και συζητήθηκε στις 4 Ιουνίου 1945, κατά το τελικό στάδιο διαμόρφωσης του Χάρτη και πριν από την υπογραφή του στις 26 Ιουνίου 1945. Με την πρόταση αυτή επιδιωκόταν η ρητή διεύρυνση της υπό διαμόρφωση απαγόρευσης, ώστε να περιλαμβάνει και τη χρήση οικονομικών μέτρων εξαναγκασμού, πλην όμως η σχετική τροπολογία δεν έγινε δεκτή. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί σημαντικό στοιχείο των προπαρασκευαστικών εργασιών (*travaux préparatoires*) υπέρ της ερμηνείας ότι οι οικονομικές και πολιτικές πιέσεις δεν εμπίπτουν αυτοτελώς στην έννοια της «βίας» του άρθρου 2 § 4. Τούτο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι τέτοιες μορφές καταναγκασμού παραμένουν κατ' ανάγκην εκτός του ρυθμιστικού πεδίου του διεθνούς δικαίου, καθώς, εφόσον συντρέχουν οι απαιτούμενες προϋποθέσεις, μπορούν να προσκρούουν στην αρχή της μη επέμβασης στις εσωτερικές ή εξωτερικές υποθέσεις ενός κυρίαρχου κράτους, όπως αυτή έχει αναπτυχθεί στη θεωρία και αναγνωριστεί στη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου (Αντωνόπουλος, 2019: 126).

Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν, στο πλαίσιο αυτό, οι σύγχρονες μορφές άσκησης κρατικής ισχύος και, ιδίως, οι κυβερνοεπιθέσεις (*cyber-attacks*), οι οποίες, μολονότι δεν προϋποθέτουν τη χρήση συμβατικών οπλικών μέσων, είναι δυνατόν, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να υπαχθούν στην έννοια της χρήσης βίας του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη. Η σχετική αξιολόγηση δεν εξαρτάται τόσο από το τεχνικό μέσο διά του οποίου εκδηλώνεται η επίθεση, όσο από τη φύση, την ένταση και τις συνέπειές της. Υπό την προσέγγιση αυτή, μία κυβερνοεπίθεση δύναται να χαρακτηριστεί ως απαγορευμένη χρήση βίας όταν προκαλεί αποτελέσματα συγκρίσιμα προς εκείνα που θα μπορούσαν να προκληθούν με συμβατικά μέσα ένοπλης βίας, όπως φυσική καταστροφή κρίσιμων υποδομών, πρόκληση εκρήξεων, απώλεια ανθρώπινων ζωών ή σοβαρή διατάραξη της λειτουργίας ζωτικών δικτύων ενέργειας και επικοινωνιών. Αντιθέτως, κυβερνοεπιχειρήσεις που περιορίζονται, επί παραδείγματι, στην υποκλοπή ή διαρροή πληροφοριών, στην παραβίαση πληροφοριακών συστημάτων ή σε άλλες

μορφές ψηφιακής δολιοφθοράς, χωρίς αντίστοιχες υλικές συνέπειες, δεν συνιστούν, κατ' αρχήν, χρήση βίας, χωρίς τούτο να αποκλείει τον χαρακτηρισμό τους ως παραβίασης άλλων κανόνων του διεθνούς δικαίου και, ιδίως, της αρχής της μη επέμβασης. Η δυνατότητα αυτή υπαγωγής νέων τεχνολογικών μορφών κρατικής δράσης στο άρθρο 2 παρ. 4 συνδέεται με την ίδια την ευρύτητα της διατύπωσης της διάταξης. Ο Χάρτης δεν περιορίζει την απαγόρευση στον «πόλεμο», αλλά χρησιμοποιεί την ευρύτερη έννοια της «απειλής ή χρήσης βίας», αποδεσμεύοντας έτσι το πεδίο εφαρμογής της από τις παραδοσιακές μορφές διακρατικής ένοπλης σύγκρουσης και, ιδίως, από την ύπαρξη επίσημης κήρυξης πολέμου. Κρίσιμο, επομένως, δεν είναι το εάν η κρατική ενέργεια εμφανίζει τα τυπικά χαρακτηριστικά του πολέμου ούτε εάν πραγματοποιείται με συμβατικά όπλα, αλλά εάν, ενόψει της φύσης και των αποτελεσμάτων της, συγκεντρώνει τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά της χρήσης βίας κατά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη.

Περαιτέρω, το άρθρο 2 παρ. 4 απαγορεύει τη χρήση ή την απειλή χρήσης ένοπλης βίας στις διεθνείς σχέσεις των κρατών (Shaw, 2021: 990). Η φρασεολογία αυτή υποδηλώνει ότι η απαγόρευση αφορά αποκλειστικά διακρατικές σχέσεις και δεν καταλαμβάνει τη χρήση βίας εντός των ορίων ενός κράτους, όταν αυτή ασκείται από τις κρατικές αρχές για την καταστολή εσωτερικών αναταραχών ή εξεγέρσεων κατά της νόμιμης κυβέρνησης. Συνεπώς, η εσωτερική χρήση βίας, στο πλαίσιο αποκατάστασης της δημόσιας τάξης ή διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας, δεν συνιστά παραβίαση του άρθρου. Ωστόσο, διαφορετική είναι η περίπτωση κατά την οποία ένα κράτος προβαίνει σε ένοπλη βία με σκοπό να καταπνίξει έναν λαό που ασκεί νόμιμα το δικαίωμά του στην αυτοδιάθεση. Στην περίπτωση αυτή, η χρήση βίας συνιστά επέμβαση στις διεθνείς σχέσεις και, κατά συνέπεια, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης.

Η χρήση ή η απειλή ένοπλης βίας απαγορεύονται κατά της εδαφικής ακεραιότητας και πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε κράτους. Κατά συνέπεια, είναι παράνομη οποιαδήποτε εδαφική μεταβολή (κτήση εδαφικής κυριαρχίας ή δημιουργία νέου κράτους) ως αποτέλεσμα της χρήσης βίας και υπόκειται σε υποχρέωση μη-αναγνώρισης. Ωστόσο, η φράση δεν αποσκοπεί να περιορίσει την απαγόρευση της χρήσης βίας μόνον στις περιπτώσεις που έχει ως στόχο την προσάρτηση ή κατοχή εδάφους, αλλά αφορά γενικά το απαραβίαστο των συνόρων και της εδαφικής κυριαρχίας άλλου κράτους (United Nations General Assembly, 1970).

Η απαγορευόμενη κατά το ανωτέρω άρθρο βία ορίζεται ως κάθε μορφή χρήσης ή απειλής χρήσης βίας «καθ' οιονδήποτε τρόπο ασυμβίβαστη με τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών» (Ζαλίδης, 2023: 312). Η διατύπωση αυτή θα μπορούσε, εκ πρώτης όψεως, να ερμηνευθεί ως επιτρέπουσα τη μονομερή προσφυγή στη βία εκ μέρους των κρατών, υπό την προϋπόθεση ότι αυτή αποσκοπεί στην υλοποίηση ενός εκ των σκοπών του ΟΗΕ, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Ωστόσο, η κρατική πρακτική, η νομολογία και η θεωρία δεν στηρίζουν τέτοια ερμηνεία. Αντιθέτως, καθίσταται σαφές ότι η απαγόρευση της χρήσης βίας έχει απόλυτο χαρακτήρα, και δεν δύναται να παρακαμφθεί ακόμα και όταν η πρόθεση του δρώντος κράτους ευθυγραμμίζεται με τους σκοπούς του ΟΗΕ. Η επίκληση υψηλών αξιών, όπως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν μπορεί να θεμελιώσει τη μονομερή νομιμότητα της βίας, ιδίως όταν αυτή συνεπάγεται παραβίαση μίας εκ των θεμελιωδών αρχών του

Χάρτη, ήτοι της απαγόρευσης της απειλής ή χρήσης βίας. Συνεπώς, η προαγωγή των σκοπών των Ηνωμένων Εθνών μέσω μονομερών στρατιωτικών επεμβάσεων συνιστά αντιφατική και νομικά αβάσιμη προσέγγιση, καθώς επιχειρεί να υλοποιήσει επιμέρους σκοπούς του Οργανισμού εις βάρος της βασικότερης και δομικότερης αρχής του διεθνούς συστήματος ασφάλειας.

Η χρήση και η απειλή χρήσης βίας από ένοπλες ομάδες

Η χρήση ένοπλης βίας κατά κράτους από μη κρατικούς φορείς, όπως ένοπλες οργανώσεις ανταρτών ή τρομοκρατικών ομάδων, έχει καταστεί επαναλαμβανόμενο φαινόμενο στις διεθνείς σχέσεις μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το ερώτημα που τίθεται στο πλαίσιο του άρθρου 2 παρ. 4 είναι κατά πόσον τέτοιες μορφές βίας συνιστούν παραβίαση της απαγόρευσης της χρήσης βίας όταν δεν υπάρχει άμεση ανάμειξη κράτους. Η απάντηση, σύμφωνα με την κρατούσα ερμηνεία, εξαρτάται από το εάν η δράση των ένοπλων ομάδων μπορεί να αποδοθεί, νομικά, σε ένα κράτος.

Το εν λόγω άρθρο ρυθμίζει τις διακρατικές σχέσεις και, επομένως, η απαγόρευση αφορά κατά βάση κρατικούς δρώντες. Εάν όμως αποδειχθεί ότι ένα κράτος εμπλέκεται ενεργά στην υποστήριξη ή καθοδήγηση τέτοιων ομάδων, τότε η βία αυτή προσλαμβάνει χαρακτήρα κρατικής ενέργειας. Στην εμβληματική απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* (ICJ, 1986: para. 228), το Δικαστήριο έκρινε ότι η παροχή σημαντικής στρατιωτικής υποστήριξης, όπως όπλων, εκπαίδευσης, επιμελητείας, ή η συγκρότηση και αποστολή ενόπλων δυνάμεων στο έδαφος άλλου κράτους, συνιστά παραβίαση της απαγόρευσης της χρήσης βίας κατά το διεθνές δίκαιο (Αντωνόπουλος, 2019: 127).

Αντιθέτως, η παροχή αμιγώς οικονομικής ενίσχυσης προς τέτοιες ομάδες, χωρίς περαιτέρω στρατιωτική υποστήριξη ή εμπλοκή, δεν θεωρείται χρήση βίας αλλά δύναται να συνιστά παράνομη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του πληγέντος κράτους. Αντίστοιχα, η ανθρωπιστική βοήθεια (παροχή τροφίμων ή ιατροφαρμακευτικού υλικού) και η ρητορική ή πολιτική υποστήριξη εκ μέρους τρίτων κρατών δεν συνιστούν, κατ' αρχήν, παραβίαση του διεθνούς δικαίου.

Η θέση αυτή, ωστόσο, έχει υποστεί σημαντική αμφισβήτηση μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις κατά των ΗΠΑ το 2001, όταν αναπτύχθηκε έντονα η άποψη — τόσο σε πολιτικό επίπεδο όσο και στη θεωρία και νομολογία — ότι ορισμένες τρομοκρατικές ή αντάρτικες ομάδες μπορούν να συνιστούν αυτόνομη πηγή απαγορευμένης χρήσης βίας, ακόμη και απουσία άμεσης κρατικής υποστήριξης. Υπέρ αυτής της ερμηνείας έχουν ταχθεί ορισμένα κράτη, μέλη της διεθνούς κοινότητας, δικαστές του Διεθνούς Δικαστηρίου και συγγραφείς, με σκοπό την επέκταση του πεδίου εφαρμογής του εν λόγω άρθρου, ώστε να καταλαμβάνει και μορφές βίας από μη κρατικούς δρώντες.

Τέλος, αυτοτελής σημασία στο κανονιστικό πεδίο του άρθρου 2 παρ. 4 του Χάρτη αποκτά και η απειλή χρήσης βίας. Κατά τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, η νομιμότητα της απειλής συνδέεται αναγκαίως με τη νομιμότητα της χρήσης βίας της οποίας προαναγγέλλεται η άσκηση. Εφόσον η επαπειλούμενη χρήση βίας θα ήταν, υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις, αντίθετη προς τον Χάρτη, παράνομη είναι και η ίδια η απειλή, χωρίς να απαιτείται η μεταγενέστερη

πραγματοποίησή της. Αντιστρόφως, η απειλή δεν καθίσταται παράνομη απλώς και μόνο λόγω του εξαναγκαστικού χαρακτήρα της, όταν αφορά χρήση βίας η οποία θα ήταν επιτρεπτή κατά το σύστημα του Χάρτη. Υπό την έννοια αυτή, η απαγόρευση της απειλής δεν αποτελεί απλώς προπαρασκευαστικό στάδιο της απαγόρευσης της χρήσης βίας, αλλά αυτοτελή κανονιστική απαγόρευση, της οποίας η εφαρμογή εξαρτάται από τον παράνομο χαρακτήρα της επαπειλούμενης ένοπλης ενέργειας (ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, 1996, pp. 246-247, paras 47-48).

Οι εξαιρέσεις του κανόνα απαγόρευσης χρήσης ή απειλής χρήσης βίας

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών προβλέπει δύο εξαιρέσεις στον κανόνα απαγόρευσης της χρήσης ένοπλης βίας:

- α) Τη μονομερή χρήση βίας από τα κράτη σε άσκηση του φυσικού δικαιώματος ατομικής ή συλλογικής άμυνας, όπως ορίζει το άρθρο 51 (*«Καμία διάταξη αυτού του Χάρτη δεν θα εμποδίζει το φυσικό δικαίωμα της ατομικής ή συλλογικής νόμιμης άμυνας, σε περίπτωση που ένα Μέλος των Ηνωμένων Εθνών δέχεται ένοπλη επίθεση, ως τη στιγμή που το Συμβούλιο Ασφαλείας θα πάρει τα αναγκαία μέτρα για να διατηρήσει τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Τα μέτρα που θα παίρνουν τα Μέλη των Ηνωμένων Εθνών κατά την άσκηση αυτού του δικαιώματος της νόμιμης άμυνας θα ανακοινώνονται αμέσως στο Συμβούλιο Ασφαλείας, και σε καμία περίπτωση δεν θα θίγουν την εξουσία και την υποχρέωση που έχει το Συμβούλιο Ασφαλείας, σύμφωνα με αυτόν τον Χάρτη, να αναλαμβάνει οποτεδήποτε τη δράση που κρίνει αναγκαία για τη διατήρηση ή για την αποκατάσταση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας»*).
- β) τη χρήση βίας μετά από εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας (Κεφάλαιο VII, άρθρο 42).

Οι δύο αυτές εξαιρέσεις γίνονται οικουμενικά δεκτές στην πρακτική των κρατών. Ωστόσο, η έκταση και το περιεχόμενό τους αποτελούν αντικείμενο αμφισβήτησης. Επιπλέον, ορισμένα κράτη και συγγραφείς υποστηρίζουν την ύπαρξη και άλλων εξαιρέσεων σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο, όπως η ανθρωπιστική επέμβαση και η στρατιωτική επέμβαση μετά από πρόσκληση της κυβέρνησης ενός κράτους. Η ύπαρξη και αυτών των εξαιρέσεων αποτελεί αντικείμενο αμφισβήτησης (Αντωνόπουλος, 2019: 128).

Το δικαίωμα άμυνας

Θεμελιώδη θέση στο σύστημα κανόνων του διεθνούς δικαίου που διέπει την προσφυγή στη βία (*jus ad bellum*) κατέχει το δικαίωμα αυτοάμυνας (*self-defence*). Πρόκειται για δικαίωμα που αναγνωρίζεται ρητώς στο άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και λειτουργεί ως εξαίρεση από τη γενική απαγόρευση της απειλής ή χρήσης βίας του άρθρου 2 παρ. 4. Ειδικότερα, κράτος που υφίσταται ένοπλη επίθεση διατηρεί το εγγενές δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής αυτοάμυνας, υπό τις

προϋποθέσεις που θέτει το διεθνές δίκαιο. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού δεν είναι απεριόριστη, αλλά υπόκειται, μεταξύ άλλων, στις απαιτήσεις της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, ώστε η προσφυγή στη βία να περιορίζεται στο μέτρο που είναι αναγκαίο για την αντιμετώπιση της ένοπλης επίθεσης (Σαμαρά-Κρίστη, 2018: 6).

Το δικαίωμα νόμιμης άμυνας αποτελεί τη μοναδική διεθνώς αναγνωρισμένη περίπτωση μονομερούς προσφυγής στη χρήση ένοπλης βίας εκ μέρους των κρατών, χωρίς προηγούμενη εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας. Ωστόσο, τόσο η ακριβής έκταση, όσο και το περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού στο πλαίσιο του εθιμικού διεθνούς δικαίου, παραμένουν αντικείμενο έντονης θεωρητικής και νομολογιακής συζήτησης.

Το άρθρο 51 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών κατοχυρώνει το φυσικό δικαίωμα ατομικής ή συλλογικής άμυνας, σε περίπτωση που σημειωθεί ένοπλη επίθεση κατά ενός κράτους. Κατά μία ερμηνευτική προσέγγιση, η αναφορά στο φυσικό δικαίωμα υποδηλώνει όχι μόνον την αναγνώριση της ύπαρξής του στο προϋπάρχον εθιμικό δίκαιο, αλλά και την ταύτιση του περιεχομένου του άρθρου 51 με τις παραδοσιακές εθιμικές αρχές που ίσχυαν πριν από την υιοθέτηση του Χάρτη. Η άποψη αυτή ερείδεται ιδίως στην κλασική διατύπωση των προϋποθέσεων νόμιμης άμυνας, όπως αναδείχθηκαν από τη διπλωματική αλληλογραφία μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ με αφορμή το περιστατικό του πλοίου *Caroline* (1837), όπου τέθηκαν οι περίφημες προϋποθέσεις της αναγκαιότητας και της προοπτικής και άμεσης φύσης της απειλής (*necessity and immediacy*).

Ωστόσο, η ιστορική αυτή θεμελίωση δεν στερείται προβληματισμών. Τον 19ο αιώνα, το εθιμικό διεθνές δίκαιο δεν περιείχε σαφή κανόνα απαγόρευσης της ένοπλης βίας. Κατά συνέπεια, δεν θα μπορούσε, σε αυστηρά νομικούς όρους, να υφίσταται εξαίρεση σε έναν ανύπαρκτο γενικό κανόνα απαγόρευσης. Περαιτέρω, η εθιμική εξέλιξη του δικαίου της χρήσης βίας δεν παρέμεινε αμετάβλητη από το 1837 έως τη μεταπολεμική περίοδο, κατά την οποία ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών εισήγαγε ένα νέο και δεσμευτικό κανονιστικό πλαίσιο.

Επομένως, η ορθότερη ερμηνευτική θέση είναι ότι το άρθρο 51 δεν αποκαθιστά ή διατηρεί ανέπαφο το προϋφιστάμενο εθιμικό δίκαιο, αλλά αναγνωρίζει την ύπαρξη του δικαιώματος νόμιμης άμυνας υπό τους όρους και περιορισμούς που τίθενται ρητώς στο ίδιο το άρθρο και όπως αυτοί έχουν εξειδικευτεί από τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, ιδίως από την απόφαση στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* (1986) και εντεύθεν. Οι προϋποθέσεις αυτές περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την ύπαρξη πραγματικής και σημαντικής ένοπλης επίθεσης, την αναγκαιότητα της άμυνας και την αναλογικότητα των μέτρων που λαμβάνει το αμυνόμενο κράτος (Gray, 2018: 237).

Οι προϋποθέσεις άσκησης του δικαιώματος άμυνας

Οι προϋποθέσεις της άσκησης του δικαιώματος άμυνας, όπως διαμορφώθηκαν με βάση τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, είναι οι εξής (Αντωνόπουλος, 2019: 130):

- (1) Η έννοια της ένοπλης επίθεσης, όπως ερμηνεύθηκε από το Διεθνές Δικαστήριο στην απόφαση επί της υπόθεσης *Nicaragua v. United States of America* (ICJ, 1986: paras 191, 195), δεν ταυτίζεται με κάθε μορφή χρήσης βίας. Αντιθέτως, προϋποθέτει βίαιες ενέργειες που παρουσιάζουν τέτοια ένταση και σοβαρότητα, ώστε να υπερβαίνουν το επίπεδο ενός περιορισμένου μεθοριακού επεισοδίου. Πρόκειται, δηλαδή, για επιθέσεις που θέτουν σε διακινδύνευση τη συνοχή και ασφάλεια του κράτους-στόχου, είτε στον πολιτικό, είτε στον στρατιωτικό, είτε στον οικονομικό του πυρήνα (United Nations General Assembly, 1974).
- (2) Η αναγκαιότητα της άμυνας, ήτοι η επιτακτική ανάγκη προσφυγής σε ένοπλη βία ως του μόνου μέσου για να προστατευθεί ένα κράτος.
- (3) Η αμεσότητα της άμυνας. Η ένοπλη αντίδραση του θύματος της ένοπλης επίθεσης πρέπει να είναι χρονικά άμεση. Η χρήση βίας, η οποία είναι σημαντικά μεταγενέστερη χρονικά μίας ένοπλης επίθεσης, έχει χαρακτήρα ένοπλου αντίποινου, που απαγορεύεται από το δίκαιο. Ωστόσο, η αμεσότητα της άμυνας αξιολογείται ανάλογα με τις περιστάσεις κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης. Είναι δυνατό η ένοπλη επίθεση να εκδηλωθεί σε μία γεωγραφικά απομακρυσμένη περιοχή (όπως η εισβολή της Αργεντινής στα νησιά Φώκλαντ/Μαλβίνες το 1982, χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά από το Ηνωμένο Βασίλειο), καθιστώντας την άμεση αντίδραση εκ των πραγμάτων αδύνατη. Γι' αυτό γίνεται δεκτό ότι η προϋπόθεση της αμεσότητας πληρούται εάν είναι άμεση η επίκληση του δικαιώματος άμυνας και η λήψη μέτρων για την απόκρουση της επίθεσης.
- (4) Η αρχή της αναλογικότητας (Ζαλίδης, 2023: 127) αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για τη νομιμότητα της άσκησης του δικαιώματος νόμιμης άμυνας στο διεθνές δίκαιο. Σύμφωνα με τη θεμελιώδη αυτή αρχή, η ένταση, η μορφή, οι στόχοι και ο γεωγραφικός εντοπισμός της αμυντικής ενέργειας πρέπει να βρίσκονται σε εύλογη σχέση με την κλίμακα και τις συνέπειες της ένοπλης επίθεσης που την προκάλεσε. Ενδεικτικά, η προσφυγή σε πυρηνικά όπλα ως μέσο απόκρουσης μίας συμβατικής επίθεσης δεν θα μπορούσε, κατ' αρχήν, να θεωρηθεί αναλογική και, επομένως, σύννομη. Εντούτοις, το Διεθνές Δικαστήριο, στην *Advisory Opinion Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (ICJ, 1996: pp. 244-245, paras 42-44), απέφυγε να εκφέρει σαφή κρίση ως προς τη δυνατότητα χρήσης πυρηνικών όπλων σε περιπτώσεις έσχατης ανάγκης άμυνας, κατά τις οποίες διακυβεύεται η ίδια η ύπαρξη του κράτους. Παρότι δεν αναγνώρισε ρητά την αποδοχή τέτοιας χρήσης, άφησε ανοικτό το ενδεχόμενο νομιμοποίησής της σε ακραίες περιστάσεις. Επιπλέον, η εφαρμογή αμυντικών μέτρων κατά προσώπων ή αντικειμένων που δεν συνδέονται άμεσα ή ουσιωδώς με την πηγή της επίθεσης, θεωρείται αντίθετη προς την αρχή της αναλογικότητας και ενδέχεται να συνιστά καταχρηστική ή εκδικητική χρήση βίας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η φερόμενη ως αμυντική ενέργεια ενδέχεται να εκτραπεί σε πράξη ένοπλων αντίποινων, απαγορευμένη κατά το ισχύον διεθνές δίκαιο.
- (5) Η γνωστοποίηση στο Συμβούλιο Ασφαλείας. Η ρύθμιση αυτή στο άρθρο 51 καταδεικνύει τον προσωρινό χαρακτήρα της μονομερούς ένοπλης αμυντικής δράσης, αναγνωρίζοντας τη θέση του Συμβουλίου Ασφαλείας ως του οργάνου

που θα έχει το μονοπώλιο της χρήσης βίας στο συγκεντρωτικό σύστημα συλλογικής ασφάλειας που εισάγει ο Χάρτης. Συγχρόνως, υπαγάγει κάθε φερόμενη αμυντική δράση στην αξιολόγηση του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ωστόσο, η γνωστοποίηση αποτελεί υποχρέωση που απορρέει μόνον από διεθνή συνθήκη (άρθρο 51 του Χάρτη) και όχι από το εθιμικό δίκαιο. Αλλά, σε κάθε περίπτωση, αποτελεί ένδειξη της καλής πίστης ενός κράτους ότι προσφεύγει σε βία ασκώντας το δικαίωμα άμυνας.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* διέκρινε μεταξύ των σοβαρότερων μορφών χρήσης βίας, οι οποίες συνιστούν ένοπλη επίθεση (armed attack) κατά την έννοια του άρθρου 51 του Χάρτη, και άλλων, λιγότερο σοβαρών μορφών παράνομης χρήσης βίας. Η διάκριση αυτή έχει καθοριστική σημασία για την ενεργοποίηση του δικαιώματος αυτοάμυνας, καθώς δεν αρκεί κάθε παραβίαση της απαγόρευσης του άρθρου 2 παρ. 4 για να θεμελιώσει δικαίωμα προσφυγής στην ένοπλη βία κατ' άρθρο 51. Την προσέγγιση αυτή επανέλαβε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, εξετάζοντας εάν οι ενέργειες που επικαλέστηκαν οι Ηνωμένες Πολιτείες μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως ένοπλες επιθέσεις ικανές να ενεργοποιήσουν το δικαίωμα ατομικής αυτοάμυνας (ICJ, 2003: para. 51). Το Δικαστήριο υπογράμμισε συναφώς ότι, για τη νόμιμη άσκηση του δικαιώματος αυτού, απαιτείται όχι μόνον η ύπαρξη ένοπλης επίθεσης καταλογιστέας στο αντίπαλο κράτος, αλλά και η τήρηση των απαιτήσεων της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας. Κατά συνέπεια, η αντιμετώπιση πράξεων ένοπλης βίας, που δεν υπερβαίνουν το κατώφλι της ένοπλης επίθεσης, δεν μπορεί να θεμελιωθεί αυτομάτως στο άρθρο 51 ούτε να δικαιολογήσει, υπό τον μανδύα της αυτοάμυνας, προσφυγή σε ένοπλα αντίποινα.

Ένα από τα πλέον αμφισβητούμενα ζητήματα στο πλαίσιο του δικαιώματος νόμιμης άμυνας συνιστά η νομιμότητα της άσκησης του έναντι επικείμενης επίθεσης, καθώς και η δυνατότητα προληπτικής ή προενεργητικής στρατιωτικής δράσης (preemptive strike). Η θεωρία της άμυνας έναντι επικείμενης επίθεσης υποστηρίζει ότι η χρήση βίας μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με το άρθρο 51 του Χάρτη, όχι μόνο όταν έχει ήδη εκδηλωθεί ένοπλη επίθεση, αλλά και όταν υπάρχει σαφής, άμεσος και αναπότρεπτος κίνδυνος, ο οποίος προκύπτει από την έναρξη μίας αλληλουχίας γεγονότων που οδηγεί αναγκαστικά στην εν λόγω επίθεση.

Η επιχειρηματολογία υπέρ αυτής της άποψης βασίζεται στο λεγόμενο *Caroline incident* του 1837, το οποίο προβάλλεται ως θεμελιώδες προηγούμενο του εθιμικού διεθνούς δικαίου και φέρεται να διατηρεί ισχύ παρά την εισαγωγή του άρθρου 51. Ωστόσο, η εγκυρότητα αυτής της θεμελίωσης έχει τεθεί υπό σοβαρή αμφισβήτηση. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν το επεισόδιο *Caroline* συνιστά δεσμευτική πηγή εθιμικού δικαίου ενόψει της σημαντικής εξέλιξης του νομικού πλαισίου μετά το 1945.

Επιπλέον, η γραμματική και συστηματική ερμηνεία του άρθρου 51, το οποίο προβλέπει ρητώς την ύπαρξη ένοπλης επίθεσης ως προϋπόθεση για την άσκηση του δικαιώματος άμυνας, έχει επηρεάσει σημαντικά τη διεθνή πρακτική. Ακόμη και κράτη τα οποία διακηρυκτικά αποδέχονται το δόγμα της άμυνας έναντι επικείμενης επίθεσης, στην πράξη συχνά επιλέγουν να δικαιολογήσουν τη χρήση βίας με το

επιχείρημα ότι η επίθεση έχει ήδη τεθεί σε εξέλιξη, προκειμένου να παραμείνουν εντός του πλαισίου που διαγράφεται από τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών.

Η έννοια της επικείμενης επίθεσης παραπέμπει σε ένα πραγματικό γεγονός που βρίσκεται σε εξέλιξη και όχι σε υποκειμενικές εκτιμήσεις ή εικασίες. Επομένως, η πρόθεση ενός κράτους ή μίας κυβέρνησης να προβεί σε επίθεση, πέραν του ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να τεκμηριωθεί με αντικειμενικά μέσα, δεν μπορεί να αποτελέσει επαρκή βάση για την ενεργοποίηση του δικαιώματος άμυνας. Η σχετική συζήτηση περί της νομιμότητας της αμυντικής δράσης έναντι απειλής θα μπορούσε να αποσαφηνιστεί ουσιωδώς εάν δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στον ακριβή προσδιορισμό της χρονικής στιγμής έναρξης της ένοπλης επίθεσης, με κριτήρια αντικειμενικά και επαληθεύσιμα, όπως επιβάλλει η φύση του διεθνούς δικαίου.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί ότι η προληπτική άμυνα (ICJ, 2005: pp. 222-223, paras 143-148 — *Armed Activities on the Territory of the Congo, Democratic Republic of the Congo v. Uganda*) αποτελεί μετάλλαξη της άμυνας σε επικείμενη επίθεση. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η προληπτική άμυνα δεν απαιτεί το πραγματικό γεγονός μίας επικείμενης ένοπλης επίθεσης, αλλά ενεργοποιεί το δικαίωμα άμυνας για την προστασία της ασφάλειας του κράτους έναντι μελλοντικών απειλών. Ο εν λόγω τύπος άμυνας εγείρει σοβαρές αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητά του με το άρθρο 51, το οποίο προβλέπει ρητά την ύπαρξη ένοπλης επίθεσης ως αναγκαίας προϋπόθεσης για τη νόμιμη άσκηση του δικαιώματος άμυνας. Ενδεικτικό παράδειγμα της εφαρμογής αυτής της αμφιλεγόμενης αντίληψης υπήρξε η ισραηλινή αεροπορική επίθεση το 1981 κατά του πυρηνικού αντιδραστήρα Osirak στο Ιράκ, η οποία αποτέλεσε την πρώτη — και επί μακρόν μοναδική — περίπτωση επίκλησης προληπτικής άμυνας στην πράξη μετά την υιοθέτηση του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (Αντωνόπουλος, 2019: 131· United Nations Security Council, 1981). Δέον να σημειωθεί ότι η προληπτική άμυνα παρέμεινε μετά το 2001 στο επίπεδο διατύπωσης ενός δικαιώματος και ουδέποτε έγινε επίκλησή της για να αιτιολογηθούν πράξεις βίας.

Ένα ακόμη ζήτημα που προκαλεί έντονο δογματικό και πρακτικό προβληματισμό είναι η επίκληση του δικαιώματος νόμιμης άμυνας για την προστασία των υπηκόων ενός κράτους στο εξωτερικό, όταν η ένοπλη επέμβαση πραγματοποιείται χωρίς τη συναίνεση του κράτους στην επικράτεια του οποίου επιχειρείται η δράση. Η νομιμότητα της πρακτικής αυτής αμφισβητείται ευρέως, καθώς εγείρονται σοβαρές υποψίες ότι η επίκληση της προστασίας των πολιτών λειτουργεί προσχηματικά, προκειμένου να συγκαλυφθούν πολιτικά, στρατηγικά ή οικονομικά συμφέροντα του κράτους που προβαίνει στην επέμβαση. Η σταθερή και κατ' επανάληψη αντίθεση της διεθνούς κοινότητας σε τέτοιου είδους μονομερείς επεμβάσεις αποδυναμώνει σημαντικά την επιχειρηματολογία υπέρ της ένταξής τους στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 51 του Χάρτη, καθιστώντας αμφίβολη την καθιέρωσή τους ως αποδεκτού εθιμικού κανόνα του διεθνούς δικαίου.

Η συλλογική άμυνα

Η συλλογική άμυνα συνίσταται στη νόμιμη αμυντική χρήση ένοπλης βίας από ένα κράτος προς υπεράσπιση άλλου κράτους, που αποτελεί αποδέκτη ένοπλης επίθεσης. Εν προκειμένω, το κράτος που ασκεί το δικαίωμα δεν υφίσταται το ίδιο την

επίθεση, αλλά δρα υπέρ τρίτου. Από την ανάλυση των προπαρασκευαστικών εργασιών του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών προκύπτει ότι η πρόβλεψη της συλλογικής άμυνας στο άρθρο 51 αποτέλεσε κατά κύριο λόγο προϊόν της επιμονής των κρατών της Λατινικής Αμερικής, τα οποία επεδίωξαν να διασφαλίσουν τη συμβατότητα των περιφερειακών τους συμφωνιών, ιδίως της Πράξης του Chapultepec (1945), με το νέο διεθνές νομικό πλαίσιο.

Παρά ταύτα, το ίδιο το άρθρο 51 χαρακτηρίζει τη συλλογική άμυνα ως φυσικό δικαίωμα, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξή της και στο πεδίο του εθιμικού διεθνούς δικαίου. Η εθιμική της θεμελίωση απορρέει από τη σύναψη πολυάριθμων διμερών και πολυμερών συνθηκών αμοιβαίας συνδρομής και αμυντικών συμφωνιών, ιδίως κατά το μεσοπολεμικό διάστημα. Υπό το πρίσμα αυτό, το άρθρο 51 δεν αποτελεί απλώς επιβεβαίωση ενός υφιστάμενου δικαιώματος, αλλά και νομικό έρεισμα για τη δημιουργία διεθνών συμβατικών μηχανισμών συλλογικής άμυνας. Στο πλαίσιο τέτοιων συνθηκών, η άσκηση συλλογικής άμυνας μετατρέπεται από δυνητικό δικαίωμα σε συμβατική υποχρέωση, η οποία ενεργοποιείται αποκλειστικά στο πλαίσιο των όρων της σχετικής διεθνούς συμφωνίας.

Εντούτοις, θα πρέπει να τονιστεί ότι η συλλογική άμυνα δεν συνιστά αποκλειστικό προνόμιο του κράτους που παρέχει στρατιωτική ή άλλη συνδρομή. Αντιθέτως, αποτελεί κατ' αρχάς δικαίωμα του κράτους που υφίσταται την ένοπλη επίθεση να ζητήσει και να αποδεχθεί την υποστήριξη τρίτων κρατών για την από κοινού απόκρουση της επίθεσης. Επομένως, η πρωτοβουλία για την ενεργοποίηση του μηχανισμού συλλογικής άμυνας ανήκει κυρίως στο κράτος-θύμα, το οποίο νομιμοποιείται να καλέσει σε συνδρομή άλλα κράτη.

Το Διεθνές Δικαστήριο, με την απόφασή του στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America* (1986), καθόρισε τις ουσιώδεις προϋποθέσεις για τη νόμιμη άσκηση του δικαιώματος συλλογικής άμυνας: (α) να έχει προηγηθεί ένοπλη επίθεση κατά του κράτους που ζητά την υποστήριξη, (β) να έχει διατυπωθεί σαφές αίτημα για παροχή βοήθειας από το θιγόμενο κράτος, και (γ) να τηρείται η αρχή της αναλογικότητας κατά την άσκηση της στρατιωτικής αντίδρασης.

Η ανθρωπιστική επέμβαση

Με τον όρο ανθρωπιστική επέμβαση νοείται, κατά την κρατούσα προσέγγιση, η χρήση ένοπλης βίας από ένα ή περισσότερα κράτη στο έδαφος άλλου κράτους, χωρίς τη συναίνεση του τελευταίου, με σκοπό την προστασία του πληθυσμού από σοβαρές και εκτεταμένες παραβιάσεις θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ύπαρξη αυτοτελούς δικαιώματος μονομερούς ανθρωπιστικής επέμβασης δεν είχε εδραιωθεί στο εθιμικό διεθνές δίκαιο κατά την περίοδο πριν από τη δεκαετία του 1990. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η επέμβαση της Ινδίας στο Ανατολικό Πακιστάν το 1971, η οποία οδήγησε στη δημιουργία του Μπανγκλαντές, η επέμβαση της Τανζανίας στην Ουγκάντα το 1978–1979 και η επέμβαση του Βιετνάμ στην Καμπότζη το 1978–1979. Παρά τις σημαντικές ανθρωπιστικές συνέπειες των επεμβάσεων αυτών, τα επεμβαίνοντα κράτη δεν θεμελίωσαν με σαφήνεια τη νομιμότητα της προσφυγής τους στη βία σε αυτοτελές δικαίωμα ανθρωπιστικής επέμβασης, αλλά επικαλέστηκαν πρωτίστως επιχειρήματα αυτοάμυνας ως εκ τούτου, η πρακτική αυτή

δεν συνοδεύθηκε από την αναγκαία *opinio juris* (κοινή πεποίθηση περί δικαίου) ώστε να θεμελιώσει αντίστοιχο εθιμικό κανόνα (Gray, 2018). Την περιοριστική αυτή προσέγγιση ενίσχυσε το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Nicaragua v. United States of America*, κρίνοντας ότι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν συνιστά αφ' εαυτής νόμιμη βάση για την προσφυγή στη χρήση βίας και ότι η επίκλησή της δεν μπορούσε, εν προκειμένω, να δικαιολογήσει τη συμπεριφορά των Ηνωμένων Πολιτειών (ICJ, 1986: para. 268).

Τη δεκαετία του '90 παρατηρείται μεταστροφή, με ορισμένα κράτη να αποδέχονται τη νομιμότητα της ανθρωπιστικής επέμβασης, χωρίς όμως σαφή και ομοιόμορφη πρακτική και παρά τη γενικευμένη αντίθεση άλλων κρατών. Η επιβολή ζωνών απαγόρευσης πτήσεων στο Ιράκ και η επιχείρηση του NATO στο Κοσσυφοπέδιο (1999) (Μπρεδήμας, 2018: 194) ανέδειξαν την αμφισημία, καθώς η ανθρωπιστική αιτιολόγηση δεν εκφράστηκε ρητά, αλλά συνοδεύτηκε από αναφορές σε ανθρωπιστική ανάγκη ή έμμεση εξουσιοδότηση από το Συμβούλιο Ασφαλείας.

Μόνο το Βέλγιο προέβαλε, στο πλαίσιο της προφορικής διαδικασίας ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου στην υπόθεση *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium)*, ειδικότερη νομική επιχειρηματολογία προς δικαιολόγηση της επέμβασης στο Κοσσυφοπέδιο για ανθρωπιστικούς λόγους (ICJ, 1999: CR 1999/15, pp. 12-18). Υποστήριξε ότι η στρατιωτική δράση δεν αντέβαινε στο άρθρο 2 παρ. 4 του Χάρτη, επικαλούμενο, μεταξύ άλλων, τον ανθρωπιστικό σκοπό της επέμβασης και στοιχεία της προγενέστερης διεθνούς πρακτικής. Αντίθετα, σημαντικός αριθμός κρατών, μεταξύ των οποίων η Κίνα, η Ρωσία και η Ινδία, καθώς και τα κράτη του Κινήματος των Αδεσμεύτων, αντιτάχθηκαν στην αναγνώριση αυτοτελούς δικαιώματος μονομερούς ανθρωπιστικής επέμβασης. Η πρακτική αυτή δεν επέτρεψε την εδραίωση γενικώς αποδεκτού εθιμικού κανόνα που να αναγνωρίζει τη μονομερή ανθρωπιστική επέμβαση ως αυτοτελή εξαίρεση από την απαγόρευση της χρήσης βίας. Διαφορετικό είναι το ζήτημα της συλλογικής δράσης κατόπιν εξουσιοδότησης του Συμβουλίου Ασφαλείας, η οποία θεμελιώνεται στους μηχανισμούς συλλογικής ασφάλειας του Χάρτη και δεν πρέπει να συγχέεται με τη μονομερή ανθρωπιστική επέμβαση (Αντωνόπουλος, 2019: 136· United Nations General Assembly, 2005: paras 138-139).

Επίλογος

Η απαγόρευση της χρήσης ή της απειλής χρήσης βίας αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο του σύγχρονου διεθνούς δικαίου και του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, συνιστώντας κανόνα *jus cogens*, δηλαδή θεμελιώδη και αναγκαστικού χαρακτήρα διάταξη από την οποία δεν επιτρέπεται καμία παρέκκλιση. Παρά τη ρητή διατύπωση και την ευρεία αποδοχή της αρχής αυτής, η πρακτική των κρατών και η διαρκώς μεταβαλλόμενη φύση των διεθνών σχέσεων, με νέες μορφές απειλών, όπως η τρομοκρατία, οι κυβερνοεπιθέσεις και οι μη κρατικοί ένοπλοι δρώντες, δημιουργούν ένα πλέγμα ερμηνευτικών προκλήσεων και νομικών αβεβαιοτήτων.

Η διάκριση μεταξύ νόμιμης άμυνας και παράνομης χρήσης βίας συνεχίζει να προκαλεί έντονη θεωρητική αντιπαράθεση και πολυπλοκότητα στην εφαρμογή. Ειδικά η έννοια της προληπτικής ή προαναληπτικής άμυνας παραμένει εξαιρετικά

αμφιλεγόμενη, δεδομένης της ανάγκης για αντικειμενικά κριτήρια και του κινδύνου κατάχρησης της ρητορικής περί ασφάλειας. Παρότι η διεθνής κοινότητα έχει εν μέρει αποδεχθεί την ιδέα της νόμιμης αντίδρασης σε απειλές από μη κρατικούς φορείς, η ακριβής αποτύπωση του πότε και πώς μία τέτοια απειλή συνιστά ένοπλη επίθεση σύμφωνα με το άρθρο 51 του Χάρτη παραμένει ασαφής.

Τέλος, η ανθρωπιστική επέμβαση αποτελεί αντικείμενο έντονου προβληματισμού, τόσο σε ηθικό όσο και σε νομικό επίπεδο. Παρόλο που ορισμένες στρατιωτικές επεμβάσεις έχουν δικαιολογηθεί με επίκληση στην ανάγκη προστασίας θεμελιωδών ανθρώπινων δικαιωμάτων, η απουσία σαφούς εξουσιοδότησης από το Συμβούλιο Ασφαλείας και η έλλειψη εδραιωμένου εθιμικού κανόνα που να νομιμοποιεί μονομερείς ενέργειες, καθιστούν τις επεμβάσεις αυτές αμφιλεγόμενες και νομικά επισφαλείς.

Συνολικά, η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, μέσω της αυστηρής τήρησης της απαγόρευσης χρήσης ή απειλής βίας, προϋποθέτει ισορροπία ανάμεσα στη νομική κανονιστικότητα και τις σύνθετες πολιτικές προκλήσεις. Προκειμένου να παραμείνει το διεθνές δίκαιο αποτελεσματικό και επίκαιρο, είναι αναγκαίες η ενίσχυση των διεθνών θεσμών, η σαφής οριοθέτηση των εξαιρέσεων στον κανόνα και η ευέλικτη προσαρμογή του νομικού πλαισίου στις διαρκώς εξελισσόμενες μορφές απειλών που αντιμετωπίζει η διεθνής κοινότητα.

Βιβλιογραφία

- Α Αντωνόπουλος, Κ. (2019). Σε Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Αντωνόπουλος και Μ. Σαρηγιαννίδης, *Διεθνείς Οργανισμοί*. 2η έκδ. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Ζαλίδης, Β. (2023). *Το νομικό καθεστώς των πυρηνικών όπλων και η Συνθήκη Απαγόρευσής τους*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Καρεκλάς, Ι. (2018). Δίκαιο του Πολέμου και Αυτοάμυνα Κρατών, σε *Δίκαιο του Πολέμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Μπρεδήμας, Α. (2018). Ανθρωπιστική επέμβαση και «ευθύνη προστασίας» και η εφαρμογή τους στην πράξη: Κόσοβο και Λιβύη, σε *Δίκαιο του Πολέμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Σαμαρά-Κρίσπη, Α. (2018). Το Δίκαιο του Πολέμου. Εισαγωγικές Έννοιες, σε *Δίκαιο του Πολέμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Gray, C. (2018). *International Law and the Use of Force*. 4th edn. Oxford: Oxford University Press.
- Shaw, M.N. (2021). *International Law*. 9th edn. Cambridge: Cambridge University Press.

Διεθνείς Συνθήκες και Κείμενα

- Κοινωνία των Εθνών. (1919). Σύμφωνο της Κοινωνίας των Εθνών, υιοθετήθηκε στις 28 Ιουνίου 1919, Μέρος Ι της Συνθήκης των Βερσαλλιών (ελληνική κύρωση: Ν. 2459/1920, ΦΕΚ Α' 210/15.09.1920· διεθνής δημοσίευση: 1 LNTS 43).
- Γενική Συνθήκη για την Παραίτηση από τον Πόλεμο ως Εργαλείο Εθνικής Πολιτικής (Σύμφωνο Kellogg–Briand). (1928). Υπογράφηκε στο Παρίσι στις 27 Αυγούστου 1928, τέθηκε σε ισχύ στις 25 Ιουλίου 1929 (ελληνική κύρωση: Ν. 4261/1929, ΦΕΚ Α' 274/09.08.1929· διεθνής δημοσίευση: 94 LNTS 57).

- Inter-American Conference on Problems of War and Peace. (1945). *Act of Chapultepec: Reciprocal Assistance and American Solidarity*, Mexico City, 6 March 1945.
- Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών. (1945). Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, Άγιος Φραγκίσκος, 26 Ιουνίου 1945, ιδίως άρθρα 2 § 4, 39–42 και 51, ελληνικό κείμενο διαθέσιμο μέσω του Περιφερειακού Κέντρου Πληροφόρησης του ΟΗΕ (UNRIC).

Προπαρασκευαστικές Εργασίες του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών

- United Nations Conference on International Organization. (1945). *Documents of the United Nations Conference on International Organization*, San Francisco, 1945, Vol. VI, ιδίως Doc. 215, I/1/10 και Doc. 784, I/1/27.

Νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου

- International Court of Justice. (1986). *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment, I.C.J. Reports 1986, p. 14.
- International Court of Justice. (1996). *Legality of the Threat or Use of nuclear weapons*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226.
- International Court of Justice. (2003). *Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America)*, Judgment, I.C.J. Reports 2003, p. 161.
- International Court of Justice. (2005). *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 168.

Διεθνές Δικαστήριο – Προφορικές Διαδικασίες

- International Court of Justice. (1999). *Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium)*, Provisional Measures, Oral Proceedings, Verbatim Record CR 1999/15, 10 May 1999, pp. 12–18.

Λοιπές Πρωτογενείς Πηγές

- Webster, D., Ashburton, L. (1842). *Correspondence concerning the Caroline incident*, diplomatic correspondence between the United States and the United Kingdom, July–August 1842.
- United Nations General Assembly. (1970). *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, Resolution 2625 (XXV), 24 October 1970.
- United Nations General Assembly. (1974). *Definition of Aggression*, Resolution 3314 (XXIX), 14 December 1974.
- United Nations Security Council. (1981). *Resolution 487 (1981)*, S/RES/487 (1981), 19 June 1981.
- International Law Commission. (2001). *Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, with commentaries, *Yearbook of the International Law Commission*, 2001, Vol. II, Part Two.
- United Nations General Assembly. (2005). *2005 World Summit Outcome*, Resolution 60/1, A/RES/60/1, 24 October 2005, paras 138–139.

The threat and use of force in contemporary international law: The limits of self-defence and the contemporary challenges of Article 51 of the United Nations Charter

Kyriaki Papadopoulou
Lawyer, LL.M. in European Law
Aristotle University of Thessaloniki

This article seeks to provide a systematic analysis of the concept of the threat of force and its relationship with the right of self-defence under contemporary international law. Through an examination of the relevant provisions of the Charter of the United Nations, the case law of the International Court of Justice, and international practice, it aims to delineate the legal boundaries governing both threats of force and responses thereto. Particular attention is also given to the challenges posed by contemporary forms of threats, the evolving nature of armed conflict, and the potential need to reinterpret or reformulate the applicable legal rules.

Keywords: *Threat of force, self-defence, armed attack, Charter of the United Nations*

Σύντομο Άρθρο

Οι σκέψεις του Ζαν-Πωλ Σαρτρ και της Σιμόν ντε Μποβουάρ για τον πόλεμο¹

Έλενα Ένε Ντραγκίτσι-Βασιλέσκου
Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Ηνωμένο Βασίλειο

Ο Ζαν-Πωλ Σαρτρ για τον πόλεμο

Ο Ζαν-Πωλ Σαρτρ (1905–1980) εξέφρασε την αντιπολεμική και αντιαποικιοκρατική του στάση σε πολλά από τα έργα του: *Τα Ημερολόγια του Πολέμου*², *Ο Καιρός των Δολοφόνων* (1946), *Καταστάσεις Ι* (1947), *Ο Διάβολος και ο Καλός Θεός* (1951) και *Ταραγμένος Ύπνος* (1949) (το τελευταίο αποτελεί τον τρίτο τόμο της σειράς *Οι Δρόμοι της Ελευθερίας*). Ένα μέρος του περιεχομένου των *Ημερολογίων του Πολέμου*, που γράφτηκαν μεταξύ 1939 και 1940, συμπεριλήφθηκε στο *Το Είναι και το Μηδέν*, που δημοσιεύτηκε αρχικά το 1943³.

Ο φιλόσοφος επιστρατεύτηκε στον γαλλικό στρατό το 1939, συνελήφθη το 1940 από τη Βέρμαχτ και κρατήθηκε αιχμάλωτος έως το 1941. Τόσο πριν όσο και μετά την απελευθέρωσή του έγραφε κατά του πολέμου.

Όσον αφορά την αντιαποικιοκρατική του στάση, εξέφρασε την αποδοκιμασία του για τον Πόλεμο της Ινδοκίνας, ο οποίος διεξήχθη από τις 19 Δεκεμβρίου 1946 έως την 1η Αυγούστου 1954 μεταξύ της Γαλλίας και του Βιετ Μινχ. Υπήρξε επίσης μάρτυρας του Πολέμου της Αλγερίας (1954–1962)⁴.

Η στάση του Σαρτρ απέναντι στον πόλεμο συνδέεται άμεσα με τη φιλοσοφία του. Όπως είναι γνωστό, ο υπαρξισμός του υποστηρίζει ότι «η ύπαρξη προηγείται της ουσίας». Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι γεννιούνται χωρίς προκαθορισμένο

¹ Η απόδοση των τίτλων των έργων τους στα ελληνικά έγινε από τους πρωτότυπους με ευθύνη του Athens Institute, χωρίς αυτοί να αντιστοιχούν απαραίτητα σε ενδεχομένως πραγματικούς τίτλους βιβλίων που κυκλοφόρησαν στα ελληνικά.

² Jean-Paul Sartre, *The War Diaries: War Diaries: Notebooks from a Phony War / November 1939–March 1940*. Λονδίνο: Pantheon. Ο πρωτότυπος τίτλος: Jean-Paul Sartre, *Les carnets de la drôle de guerre* (1984).

³ Jean-Paul Sartre, *Being and Nothingness* (δημοσιεύτηκε αρχικά το 1943). Η πιο πρόσφατη έκδοσή του είναι *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*. London: Routledge, 2003.

⁴ Ο Πόλεμος της Αλγερίας (1954–1962), γνωστός επίσης ως Αλγερινή Επανάσταση ή Πόλεμος της Ανεξαρτησίας της Αλγερίας, ήταν η ένοπλη σύγκρουση μεταξύ της Γαλλίας και του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (*Front de Libération Nationale*, FLN), η οποία κατέληξε στην ανεξαρτησία της Αλγερίας το 1962. Η σύγκρουση αποτέλεσε το αποκορύφωμα μίας μακράς περιόδου γαλλικής αποικιακής κυριαρχίας, η οποία είχε αρχίσει με την κατάληψη του Αλγερίου το 1830. Ο πόλεμος χαρακτηρίστηκε από ανταρτοπόλεμο, πολιτική βία και σκληρές πρακτικές και από τις δύο πλευρές και προκάλεσε έντονες πολιτικές και κοινωνικές αντιπαραθέσεις στη Γαλλία. Η Σιμόν ντε Μποβουάρ και ο Ζαν-Πωλ Σαρτρ τάχθηκαν δημόσια υπέρ της αποαποικιοποίησης και της ανεξαρτησίας της Αλγερίας.

σκοπό και είναι ελεύθεροι να «κατασκευάσουν» τον εαυτό τους μέσα από τις επιλογές και τις πράξεις τους. Είναι, επομένως, υπεύθυνοι για τις πράξεις τους, παρά το γεγονός ότι δεν επέλεξαν να γεννηθούν αλλά «ρίχτηκαν» στον κόσμο. Ο Γάλλος στοχαστής αναφέρεται σε αυτή την κατάσταση υποστηρίζοντας ότι οι άνθρωποι είναι «καταδικασμένοι» να είναι ελεύθεροι. Ένας από τους τρόπους με τους οποίους προσδιορίζει την ελευθερία είναι ως αυτό που κάνει κανείς με ό,τι έχει γίνει σε αυτόν. Ο Σαρτρ υποστήριξε ότι οι άνθρωποι πρέπει, πρώτον, να υπερβούν την «κακή πίστη» (*mauvaise foi*), δηλαδή την αυταπάτη σχετικά με την ελευθερία τους, και, δεύτερον, να αποδεχθούν τις επιλογές τους, προκειμένου να δημιουργήσουν το δικό τους νόημα. Πρόκειται για την απόλυτη ελευθερία, η οποία συνδέεται άμεσα με το ζήτημα της ευθύνης και οδηγεί επίσης στην αγωνία. Μία από τις ευθύνες στις οποίες αναφέρεται ο Σαρτρ αφορά τη συμμετοχή στον πόλεμο. Θεωρεί ότι οι άνθρωποι μπορούν να την αρνηθούν, καθώς έχουν πάντοτε τη δυνατότητα της επιλογής, ακόμη κι εάν αυτή συνεπάγεται τη λιποταξία ή την αυτοκτονία.

Παραθέματα για τον πόλεμο από τα έργα του Σαρτρ:

1. Ο φασισμός δεν ορίζεται από τον αριθμό των θυμάτων του, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο τα σκοτώνει.
2. Όταν οι πλούσιοι κάνουν πόλεμο, οι φτωχοί είναι αυτοί που πεθαίνουν. [Η άποψη αυτή εκφράζεται στο θεατρικό του έργο *Ο Διάβολος και ο Καλός Θεός* (1951), Πράξη Ι, Πρώτος Πίνακας.]
3. Ο ηρωισμός του πολέμου είναι ψέμα. Δεν πολεμούν οι πιο γενναίοι, αλλά όσοι δεν έχουν άλλη επιλογή. Δεν πεθαίνουν οι ευγενείς, αλλά εκείνοι που θεωρούνται οι λιγότερο σημαντικοί.
4. Ο σκοπός του πολέμου δεν είναι να πεθάνεις για την πατρίδα σου, αλλά να κάνεις τον [εχθρό] να πεθάνει για τη δική του.
5. Ο πόλεμος δεν καθορίζει ποιος έχει δίκιο — μόνο ποιος έχει απομείνει.

Καθώς ξεκινούσε ο Ψυχρός Πόλεμος, ένα σταθερό θέμα στις πνευματικές ανησυχίες του Σαρτρ ήταν ο κίνδυνος να πιστέψουν οι άνθρωποι ότι ένας Τρίτος Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν αναπόφευκτος. Αυτός ήταν ένας από τους λόγους για τους οποίους ο φιλόσοφος συμμετείχε στην ίδρυση του βραχύβιου (1948–1949) Επαναστατικού Δημοκρατικού Συναγερμού (*Rassemblement Démocratique Révolutionnaire*). Ωστόσο, πίστευε ότι, εάν ξεσπούσε ένας Τρίτος Παγκόσμιος Πόλεμος, θα ήταν ένας πόλεμος φόβου.

Η Σιμόν ντε Μποβουάρ για τον πόλεμο

Η Σιμόν ντε Μποβουάρ (1908–1986) ήταν ένθερμη επικρίτρια του πολέμου. Παρότρυνε τους συμπατριώτες της σε ενεργή δράση και αντίσταση, και αυτό ακριβώς έκανε και η ίδια. Κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κατοχής της Γαλλίας εργάστηκε στην αντιστασιακή εφημερίδα *Combat*, ενώ κρατούσε ημερολόγιο, το οποίο δημοσιεύτηκε μεταθανάτια με τον τίτλο *Ημερολόγιο Πολέμου, Σεπτέμβριος*

1939–Ιανουάριος 1941 (1990). Έζησε ως πρόσφυγας για τρεις εβδομάδες και αναφέρεται σε αυτή την εμπειρία στο έργο της *Η Δύναμη των Πραγμάτων* (1963). Ορισμένες από τις σκέψεις της για τον πόλεμο συναντώνται επίσης στα βιβλία της *Η Φιλοξενούμενη* (1943) και *Για μια Ηθική της Αμφισβήτησης* (1947).

Η ντε Μποβουάρ υποστήριξε ότι οι πόλεμοι εντείνουν την καταπίεση των γυναικών, περιορίζοντάς τες στον ρόλο της παραγωγής στρατιωτών — σε απλή «βορά για τα κανόνια» — και διαιωνίζοντας κύκλους βίας και εκδίκησης. Επιπλέον, υπήρξε ένθερμη υποστηρίκτρια των κινημάτων αποαποικιοποίησης, συμπεριλαμβανομένου του αγώνα για την ανεξαρτησία της Αλγερίας, τον οποίο στήριξε παρά το γεγονός ότι μία τέτοια στάση ήταν επικίνδυνη στη Γαλλία.

Παραθέματα για τον πόλεμο από τα έργα της Σιμόν ντε Μποβουάρ:

1. Κάθε πόλεμος, κάθε επανάσταση, απαιτεί τη θυσία μιας γενιάς, μιας συλλογικότητας, από όσους την αναλαμβάνουν.
2. Η ματαιότητα της εκδίκησης: Η επιθυμία για εκδίκηση, ακόμη και όταν πραγματοποιείται, δεν προσφέρει την προσδοκώμενη ικανοποίηση, αλλά διαιωνίζει τον κύκλο του πόνου.
3. Ηθική ευθύνη: Τα άτομα φέρουν προσωπική ευθύνη για τις επιλογές τους και οφείλουν να επιλέγουν ενεργά την προάσπιση της ελευθερίας, ακόμη και στο πλαίσιο ενός συλλογικού αγώνα, όπως ο πόλεμος.

Επιστημονικό Άρθρο

Οι επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο

Οι πολεμικές συγκρούσεις συνεπάγονται ανεπανόρθωτες ανθρώπινες απώλειες, ενώ παράλληλα επιφέρουν σημαντικές οικονομικές επιπτώσεις, οδηγώντας μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στη φτώχεια. Στην οικονομική θεωρία, η επιλογή «όπλα έναντι βουτύρου» αποτυπώνει την άμεση συνέπεια της μετατόπισης πόρων προς στρατιωτικούς σκοπούς. Ωστόσο, οι ένοπλες συρράξεις παράγουν και έμμεσες συνέπειες, καθώς καταστρέφουν το παραγωγικό δυναμικό και μετατοπίζουν την καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων προς τα έσω, με αποτέλεσμα τη μείωση τόσο των αγαθών πολέμου όσο και των αγαθών ειρήνης. Σε μακροοικονομικούς όρους, αυτό ισοδυναμεί με συρρίκνωση του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η εκτίμηση της μεταβολής – θετικής ή αρνητικής – του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως απόρροια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το κεντρικό ερευνητικό ερώτημα διατυπώνεται ως εξής: Πώς μεταβλήθηκε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου; Για την απάντηση αξιοποιούνται χρονοσειρές της περιόδου 1900–1960, στοιχείο που επιτρέπει και συγκριτική ανάλυση με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα εμπειρικά ευρήματα αναδεικνύουν άνιση κατανομή των οικονομικών συνεπειών. Σε αρκετές χώρες παρατηρείται ουσιαστική μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, αντανακλώντας την απώλεια παραγωγικού κεφαλαίου και ανθρώπινου δυναμικού. Αντιθέτως, στις Ηνωμένες Πολιτείες, για παράδειγμα, η παγκόσμια πολεμική κινητοποίηση συνδέθηκε με σημαντική αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, συμβάλλοντας στην οριστική υπέρβαση της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του 1930. Η ανάλυση καταδεικνύει ότι οι οικονομικές επιπτώσεις του πολέμου δεν είναι ομοιογενείς, αλλά διαφοροποιούνται αναλόγως με τη θέση και τον ρόλο κάθε χώρας στη σύγκρουση.

Λέξεις-κλειδιά: Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οικονομία, ΑΕΠ, κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ΗΠΑ, Ελλάδα

Διὰ γάρ τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν πάντες οἱ πόλεμοι γίνονται.
Πλάτων, Φαίδων [66c]

Εισαγωγή

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945) έχει αναλυθεί, τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά, από πλήθος μελετών. Στην παρούσα μελέτη εστιάζουμε στις οικονομικές του επιπτώσεις, τις οποίες μετράμε μέσω των μεταβολών του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Η έμφαση δίνεται στις

χώρες της Ευρώπης, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σύγκριση με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας. Μία ακόμη σημαντική διάσταση αφορά τη σύγκριση μεταξύ των χωρών που συμμετείχαν ενεργά στον πόλεμο, με μάχες εντός ή εκτός του εδάφους τους, και εκείνων που παρέμειναν ουδέτερες ή εισήλθαν στη σύγκρουση σε μεταγενέστερο στάδιο, όταν ο πόλεμος τελείωνε.

Η μέθοδος που χρησιμοποιείται είναι περιγραφική. Η μελέτη δεν ελέγχει κάποια θεωρία σχετικά με το γιατί έγινε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, ούτε αναπτύσσει ένα οικονομετρικό υπόδειγμα για τον προσδιορισμό των επιδράσεων των πολέμων στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Επίσης, δεν συγκρίνει τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας με άλλους πιθανούς δείκτες μέτρησης των οικονομικών επιπτώσεων. Σκοπός δεν είναι η εξαγωγή ερμηνειών αιτίας-αποτελέσματος, αλλά η καταγραφή και η σύγκριση των μεταβολών του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά χώρα.

Με άλλα λόγια, αν παρατηρηθεί μία μεταβολή $X\%$ στη χώρα Ψ , αυτό δεν σημαίνει ότι ολόκληρη ή μέρος αυτής οφείλεται στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, καθώς θα προϋπέθετε ένα υποθετικό σενάριο για το πώς θα είχε εξελιχθεί το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στη χώρα Ψ εάν δεν είχε μεσολαβήσει ο πόλεμος – ανεξαρτήτως της συμμετοχής της χώρας στις μάχες, είτε εντός είτε εκτός των συνόρων της. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, που δεν αναλύονται εδώ, η μακροχρόνια τάση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ένδειξη των επιδράσεων ενός πολέμου. Οι αποκλίσεις από την τάση δύνανται να ερμηνευθούν ως συνέπειες του πολέμου.

Σε κάθε περίπτωση, από την πλευρά του πολίτη, αυτό που έχει σημασία είναι η συνολική μείωση καθ' αυτή και όχι το ποσοστό που οφείλεται στον πόλεμο. Μάλιστα, για τους πολίτες των χωρών που αντιμετώπιζαν λιμό κατά τη διάρκεια του πολέμου, έχει μικρό ιστορικό ενδιαφέρον το εάν ένα μέρος της μείωσης οφειλόταν στον πόλεμο και ένα άλλο σε συγκυρίες άσχετες με αυτόν.

Κυρίως μας ενδιαφέρει όχι το γιατί υπήρξαν διαφορές μεταξύ των χωρών, αλλά το μέγεθος και το μοτίβο των διαφοροποιήσεων, όταν συγκρίνονται τα χρόνια πριν από τον πόλεμο, κατά τη διάρκειά του και μετά από αυτόν. Το γιατί παρατηρήθηκαν αυτά τα μοτίβα, δεν θα εξεταστεί στην παρούσα περιγραφική στατιστική ανάλυση των δεδομένων του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Συμπεριλαμβανομένης της τρέχουσας εισαγωγής, η μελέτη αναπτύσσεται σε επτά μέρη. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται συνοπτικά η σχετική βιβλιογραφία. Στο τρίτο μέρος εξετάζονται οι πηγές των στατιστικών στοιχείων και περιγράφεται περιληπτικά η μέθοδος της εμπειρικής έρευνας. Στο τέταρτο μέρος εστιάζουμε στις χώρες που συμμετείχαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και σε εκείνες που παρέμειναν εκτός. Στο πέμπτο μέρος αναλύονται οι μεταβολές του κατά κεφαλήν ΑΕΠ για όλες τις χώρες με διαθέσιμα στοιχεία. Στο έκτο μέρος εξετάζονται δύο ακραίες περιπτώσεις οικονομικών επιδράσεων: οι ΗΠΑ και η Ελλάδα. Τέλος, στο έβδομο και τελευταίο μέρος συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης.

Επιλεκτική ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας

Μία συνοπτική αποτίμηση του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου από οικονομική σκοπιά προσφέρεται στον συλλογικό τόμο που επιμελήθηκαν οι Broadberry και Harrison (2020) με τίτλο *The Economics of the Second World War: Seventy-Five Years On*. Ο τόμος περιλαμβάνει δεκαέξι σύντομες μελέτες, οι οποίες εξετάζουν τρεις κεντρικούς άξονες: την προπολεμική προετοιμασία, τη διεξαγωγή του πολέμου και τις μεταπολεμικές του συνέπειες. Επιπλέον, περιλαμβάνει εκτενή αναφορά στη διεθνή βιβλιογραφία, η οποία καθιστά το έργο πολύτιμο εργαλείο για περαιτέρω μελέτη. Στο πλαίσιο της ελληνικής βιβλιογραφίας, ο Σαλαβράκος (2008) προσφέρει μία εμπεριστατωμένη και τεκμηριωμένη ανάλυση των οικονομικών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Οικονομική ερευνητική κατεύθυνση ακολουθεί και η παρούσα μελέτη, η οποία, ωστόσο, εστιάζει αποκλειστικά στην εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ανάλυση εντάσσεται στο πλαίσιο της διερεύνησης των μακροοικονομικών επιδράσεων του πολέμου, σε αντιδιαστολή με την προσέγγιση των Broadberry και Harrison (2020), οι οποίοι επικεντρώνονται κυρίως σε κλαδικό επίπεδο, δίνοντας έμφαση, μεταξύ άλλων, στη βιομηχανία και στις υπηρεσίες. Συναφές προς το κλαδικό επίπεδο αναλυτικό πλαίσιο υιοθετεί και ο Σαλαβράκος (2008).

Σε περιόδους πολέμου παρατηρούνται σημαντικές κάμψεις στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, οι οποίες συχνά συνδέονται με διατροφική ανεπάρκεια, ήτοι με φαινόμενα λιμοκτονίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η πείνα που έπληξε την Ελλάδα κατά τον χειμώνα του 1941–1942 (Hionidou, 2006· Michalopoulos, 2017), αναδεικνύοντας την ανθρωπιστική και κοινωνική διάσταση των οικονομικών επιπτώσεων του πολέμου. Το ζήτημα αυτό, μολοντί εξαιρετικά σημαντικό, δεν εξετάζεται στην παρούσα μελέτη. Αντίστοιχα, δεν εξετάζονται ούτε οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, οι οποίες αποτελούν εξίσου κρίσιμη παράμετρο. Το τελευταίο θέμα το έχω πραγματευθεί σε σύντομο άρθρο μου (Παπανίκος, 2025).

Το κόστος του πολέμου ανά κάτοικο μετράται εδώ με τη χρήση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Ο δείκτης αυτός για την εκτίμηση του οικονομικού κόστους του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου παρουσιάζει ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι έχουν συστηματικά επισημανθεί στη σχετική βιβλιογραφία. Παρά τη διαφοροποίηση των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται, η πλειονότητά τους βασίζεται στο ΑΕΠ, όπως στο συνολικό ΑΕΠ ή στον ρυθμό μεταβολής του. Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιείται κυρίως ο ρυθμός μεταβολής του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Παρότι η σχετική βιβλιογραφία δεν είναι εκτενής, έχουν δημοσιευθεί αρκετές μελέτες που χρησιμοποιούν το κατά κεφαλήν ΑΕΠ για την εκτίμηση του οικονομικού κόστους ή των ωφελειών ενός πολέμου. Η βιβλιογραφία για εθνικούς και εμφύλιους πολέμους έχει παρουσιαστεί στο έργο του Παπανίκου (2020, κεφ. 2–3). Στην παρούσα μελέτη αναφέρονται επιλεγμένες εμπειρικές μελέτες, οι οποίες αξιοποιούν το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως μεταβλητή μέτρησης

και ανάλυσης του κόστους ή του οφέλους ενός πολέμου και χρησιμεύουν για τη σύγκριση με τα δικά μας ευρήματα, όπως παρουσιάζονται στο πέμπτο μέρος.

Το πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας είναι ότι οι οικονομικές επιπτώσεις του πολέμου δεν παρουσιάζουν ομοιομορφία: διαφοροποιούνται τόσο ως προς την ένταση όσο και ως προς το πρόσημο, θετικό ή αρνητικό. Για παράδειγμα, οι Bove et al. (2016) κατέδειξαν ετερογενείς επιπτώσεις: σε ορισμένες χώρες η επίδραση αποδείχθηκε θετική, ενώ σε άλλες αρνητική. Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και στην παρούσα μελέτη, όπως θα αναλυθεί εκτενέστερα στη συνέχεια.

Ο Collier (1999) διαπίστωσε ότι, στην περίπτωση των εμφυλίων πολέμων, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ μειώνεται κατά περίπου 2,2% για κάθε έτος διάρκειας της σύρραξης, βασιζόμενος σε στατιστική ανάλυση χρονοσειρών πολλών χωρών. Με βάση αυτήν την εκτίμηση, ένας εμφύλιος πόλεμος διάρκειας 15 ετών συνεπάγεται μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατά περίπου 33%. Τα αποτελέσματα αυτά υπογραμμίζουν τις σημαντικές οικονομικές συνέπειες των μακροχρόνιων συγκρούσεων και την επίδρασή τους στην ανάπτυξη και τη φτώχεια.

Οι Chen et al. (2008) εξετάζουν τις επιπτώσεις του εμφυλίου πολέμου πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη του. Πριν από τον πόλεμο, η οικονομική ανάπτυξη ήταν γενικά χαμηλή ή αρνητική, ενώ υποκείμενα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα μπορούσαν να συμβάλουν στην εκδήλωση της σύγκρουσης. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι θάνατοι, ο εκτοπισμός πληθυσμών και η καταστροφή υποδομών και κοινωνικού κεφαλαίου υπονόμισαν την οικονομία, την υγεία, την εκπαίδευση και την πολιτική ανάπτυξη. Μετά τον πόλεμο, η διατήρηση της ειρήνης επέτρεψε τη σταδιακή ανάκαμψη: ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης αυξήθηκε κατά μέσο όρο κατά 2,4 ποσοστιαίες μονάδες, η βρεφική θνησιμότητα μειώθηκε, η σχολική φοίτηση βελτιώθηκε και οι στρατιωτικές δαπάνες περιορίστηκαν. Ωστόσο, η δημοκρατική πρόοδος παρέμεινε αργή και οι αρνητικές συνέπειες του πολέμου εξακολούθησαν να υφίστανται σε αρκετούς τομείς.

Οι Chupilkina και Koczan (2022) ανέλυσαν 400 πολέμους κατά την περίοδο 1816–2014, για να αξιολογήσουν την επίδρασή τους στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Διακρίνουν βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες επιπτώσεις, εξετάζουν τον χώρο διεξαγωγής των πολέμων και αξιολογούν τα αποτελέσματά τους ως νίκες, ήττες ή αβέβαια. Σύμφωνα με αυτούς, οι πιο καταστροφικοί πόλεμοι είχαν ως αποτέλεσμα πτώση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ μεταξύ 40% και 70%, ενώ οι περισσότεροι πόλεμοι επέφεραν μικρότερες επιπτώσεις. Η μελέτη καταλήγει σε ορισμένες γενικεύσεις:

- (α) Οι εμφύλιοι πόλεμοι έχουν συνήθως εντονότερες οικονομικές επιπτώσεις από τους διακρατικούς. Στην περίπτωση της Ελλάδας, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1945–1949) ακολούθησε εμφύλιος (1944–1949), του οποίου οι επιπτώσεις στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ δεν αποδεικνύονται ηπιότερες σε σχέση με εκείνες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως εκτιμάται στο έκτο μέρος της παρούσας μελέτης.

- (β) Οι ηττημένοι υφίστανται μεγαλύτερη μείωση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ (π.χ. Γερμανία, Ιταλία και Ιαπωνία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο).
- (γ) Οι πόλεμοι που διεξάγονται εντός των εδαφών μίας χώρας έχουν μεγαλύτερες επιπτώσεις σε αυτή από ό,τι στις χώρες που συμμετέχουν στον πόλεμο, αλλά δεν φιλοξενούν μάχες στο έδαφός τους (π.χ. ΗΠΑ στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο).

Οι παραπάνω υποθέσεις αξιολογούνται εμπειρικά στην παρούσα μελέτη με τη χρήση των διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων.

Οι Novta και Pugacheva (2020) εξετάζουν τις μακροοικονομικές επιπτώσεις των συγκρούσεων. Το βασικό εύρημα που ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη είναι ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ μειώνεται κατά περίπου 28%, δέκα χρόνια μετά την έναρξη του πολέμου. Ένα δεύτερο εύρημα, το οποίο εξηγεί γιατί ακόμη και οι χώρες που παραμένουν ουδέτερες σε έναν παγκόσμιο πόλεμο δεν μένουν ανεπηρέαστες ως προς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, είναι ότι οι πόλεμοι σε μία περιοχή – και πολύ περισσότερο οι παγκόσμιοι πόλεμοι – έχουν συνέπειες για την παγκόσμια οικονομία, επηρεάζοντας τόσο τη ζήτηση όσο και την παραγωγή, με αποτέλεσμα να πλήττονται όλες οι χώρες.

Οι οικονομικές επιπτώσεις του πολέμου δεν είναι ομοιόμορφες, αλλά μπορεί να είναι τόσο θετικές όσο και αρνητικές, ανάλογα με τη θέση κάθε χώρας στον παγκόσμιο καταμερισμό της παραγωγής. Οι χώρες που εξειδικεύονται στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που συνδέονται με τον πόλεμο ενδέχεται να επωφεληθούν από την αυξημένη ζήτησή τους. Αντίθετα, οι χώρες που εξειδικεύονται σε αγαθά και υπηρεσίες που συνδέονται με την ειρηνική οικονομική δραστηριότητα είναι πιθανό να υποστούν αρνητικές επιπτώσεις στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ακόμη και χωρίς άμεση συμμετοχή στις εχθροπραξίες. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να συμβάλει στην ερμηνεία των ευρημάτων της παρούσας μελέτης σχετικά με τις ουδέτερες χώρες, αναδεικνύοντας ότι η ουδετερότητα δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην απουσία οικονομικών επιπτώσεων από τον πόλεμο.

Η Sevastianova (2009) εξετάζει τις επιπτώσεις των πολέμων στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε 90 χώρες την περίοδο 1970–2000. Η ανάλυση βασίζεται σε δεδομένα από το *Correlates of War*, την *Penn World Table* και δημογραφικά στοιχεία της *Παγκόσμιας Τράπεζας*. Συνοπτικά, τα ευρήματα της μελέτης είναι τα εξής:

- (α) Οι πόλεμοι δεν έχουν πάντα αρνητική επίδραση στο ΑΕΠ· σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να παρατηρηθεί αύξηση.
- (β) Οι ενδοκρατικοί (εμφύλιοι) πόλεμοι συνήθως μειώνουν το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ενώ οι διεθνείς πόλεμοι έχουν πιο αμφιλεγόμενες επιπτώσεις, με παραδείγματα τόσο μείωσης όσο και αύξησης του ΑΕΠ ανά χώρα.
- (γ) Οι αρνητικές επιπτώσεις είναι πιο έντονες βραχυπρόθεσμα.
- (δ) Η σχέση μεταξύ πολέμου και οικονομικής ανάπτυξης εξαρτάται από τον τύπο του πολέμου και το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας: οι λιγότερο

αναπτυγμένες χώρες τείνουν να εμπλέκονται σε εμφύλιους πολέμους, ενώ οι πιο αναπτυγμένες σε διεθνείς.

Οι τρεις πρώτες διαπιστώσεις θα ελεγχθούν εμπειρικά, χρησιμοποιώντας τα στατιστικά στοιχεία και τη μεθοδολογία της παρούσας μελέτης. Η παρουσίαση των δεδομένων και της μεθοδολογίας πραγματοποιείται στο αμέσως επόμενο μέρος της μελέτης.

Τέλος, στην παρούσα μελέτη δεν εξετάζονται οι πολυδιάστατες επιπτώσεις του πολέμου. Οι Vesco et al. (2025) πραγματοποίησαν ανασκόπηση των συνεπειών των πολέμων πέρα από την οικονομική διάσταση, λαμβάνοντας υπόψη μεταβλητές όπως η υγεία, η εκπαίδευση, το εισόδημα, τα πολιτικά και θεσμικά ζητήματα, η μετανάστευση, η ψυχοκοινωνική ευεξία, η πρόσβαση στο νερό και η διατροφική ασφάλεια. Οι συγγραφείς διακρίνουν άμεσες συνέπειες, όπως η καταστροφή ζώων, υποδομών και πόρων, και έμμεσες συνέπειες, όπως η διακοπή υπηρεσιών, η εκτροπή πόρων σε στρατιωτικές ανάγκες, η υποτίμηση κεφαλαίων και η φυγή ανθρώπινου και οικονομικού δυναμικού. Οι επιπτώσεις αυτές είναι αλληλοσυνδεδεμένες και διαρκείς, επηρεάζοντας γενιές αλλά και περιοχές πέρα από τη ζώνη της σύγκρουσης.

Πηγές δεδομένων και μεθοδολογία εμπειρικής ανάλυσης

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η στατιστική εκτίμηση της επίπτωσης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Τα δεδομένα για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ προέρχονται από το *Our World in Data* και αποτελούν μέρος της βάσης *Bolt and van Zanden – Maddison Project Database 2023*. Τα στοιχεία εκφράζονται σε διεθνή δολάρια ΗΠΑ (USD) με τιμές του 2011.¹

Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ επιλέγεται ως ο πλέον κατάλληλος δείκτης, διότι: α) δεν επηρεάζεται σημαντικά από τις μεταβολές γεωγραφικών ορίων (πληθυσμών), β) μετρά καλύτερα τις επιπτώσεις ανά άτομο, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις απώλειες ανθρώπινων ζώων όσο και την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης, και γ) επιτρέπει την αποτίμηση του μεγέθους των «χαμένων» και των «νικητών» ενός πολέμου, όπως επισημαίνει ο Πλάτων: «Διὰ γάρ τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν πάντες οἱ πόλεμοι γίνονται» (Φαίδων [66c]).

Η μέτρηση της επίδρασης βασίζεται στην ποσοστιαία μεταβολή του κατά κεφαλήν ΑΕΠ μεταξύ του τελευταίου έτους του πολέμου και του έτους πριν από την έναρξή του. Με τον τρόπο αυτό προκύπτει μια κατανομή ποσοστών για όλες τις εμπόλεμες χώρες με διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, δηλαδή για 22 χώρες. Επιπλέον, αξιοποιούνται χρονολογικές σειρές προκειμένου να διερευνηθούν οι μεταβολές του κατά κεφαλήν ΑΕΠ πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και να ταξινομηθούν οι χώρες σε πέντε κατηγορίες, ανάλογα με τις επιπτώσεις πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον πόλεμο. Τα στοιχεία επιτρέπουν, επίσης, τη σύγκριση των επιδράσεων μεταξύ του Α' και

¹<https://ourworldindata.org/grapher/gdp-per-capita-maddison-project-database?time=1>

του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τέλος, για δύο χώρες ιδιαίτερου ενδιαφέροντος – τις ΗΠΑ και την Ελλάδα – εξετάζεται η πορεία του κατά κεφαλήν ΑΕΠ την περίοδο 1900-1960, γεγονός που καθιστά δυνατή τη διερεύνηση πρόσθετων υποθέσεων οι οποίες παρουσιάστηκαν στο προηγούμενο μέρος της μελέτης.

Τα μεθοδολογικά προβλήματα που σχετίζονται με τη χρήση του ΑΕΠ, ειδικότερα του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, είναι κοινώς γνωστά. Όσοι ασκούν επιστημονική κριτική στη χρήση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ θα πρέπει ταυτόχρονα να προτείνουν μία ισοδύναμη ποσοτική, και όχι ποιοτική, μέτρηση. Από όσο γνωρίζω, τέτοια μέτρηση δεν υπάρχει, τουλάχιστον για το ιστορικό διάστημα που μας ενδιαφέρει. Η προσέγγισή μας συνάδει με τις επιστημονικές μεθοδολογικές αρχές, οι οποίες επιβάλλουν τη θεωρητική ανάπτυξη υποθέσεων που μπορούν να ελεγχθούν εμπειρικά χρησιμοποιώντας ποσοτικά μεγέθη.

Η συμμετοχή των Ευρωπαϊκών χωρών στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Οι ευρωπαϊκές χώρες κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες: (α) όσες πολέμησαν τη ναζιστική Γερμανία ή υποτάχθηκαν σε αυτήν, (β) όσες συμμαχούσαν με αυτήν, και (γ) όσες διατήρησαν ουδετερότητα, όπως παρατίθενται αναλυτικά στους Πίνακες 1-3, αντίστοιχα.

Στο υπόλοιπο του παρόντος κειμένου θα γίνουν ορισμένες επισημάνσεις σχετικά με τον ρόλο των ευρωπαϊκών χωρών κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η στάση των χωρών αυτών εξακολουθεί, ακόμη και σήμερα, ογδόντα χρόνια μετά τη λήξη του πολέμου, να επηρεάζει τις πολιτικές άμυνας και εξωτερικής πολιτικής που ακολουθούν οι κυβερνήσεις τους. Οι δύο σημαντικές συγκρούσεις που σημειώθηκαν στην Ευρώπη μετά το τέλος του πολέμου συνδέονται άμεσα με τη στάση που είχαν οι εμπλεκόμενες χώρες κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η πρώτη αφορά τους πολέμους που ακολούθησαν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας (1991–2001), ενώ η δεύτερη τον πόλεμο Ρωσίας–Ουκρανίας², ο οποίος ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 2022 και συνεχίζεται. Και στις δύο περιπτώσεις παρατηρούνται στοιχεία που σχετίζονται με τις ιστορικές στρατηγικές και τις συμμαχίες των χωρών κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πίνακας 1. Χώρες που κατέλαβε ή προσπάθησε να καταλάβει η ναζιστική Γερμανία

Χώρα / Περιοχή	Έναρξη Επίθεσης	Τελική Κατάληψη	Μέρες	Σχόλιο
Αυστρία	12 Μαρτίου 1938	12 Μαρτίου 1938	0	Προσάρτηση (Anschluss)
Σουδητία (Τσεχοσλοβακία)	30 Σεπτεμβρίου 1938	10 Οκτωβρίου 1938	10	Μετά τη Συμφωνία Μονάχου (30 Σεπτεμβρίου 1938)

²Για τον πόλεμο αυτόν έχω αναφερθεί σε σειρά άρθρων μου (Papanikos, 2022a, 2022b, 2022c, 2022d, 2022e; Παπανίκος, 2022, 2024).

Χώρα / Περιοχή	Έναρξη Επίθεσης	Τελική Κατάληψη	Μέρες	Σχόλιο
Υπόλοιπη Τσεχοσλοβακία	15 Μαρτίου 1939	15 Μαρτίου 1939	0	Προτεκτοράτο Βοημίας–Μοραβίας
Πολωνία	1 Σεπτεμβρίου 1939	27 Σεπτεμβρίου 1939 (πτώση Βαρσοβίας)	26	Μοιράστηκε με ΕΣΣΔ
Δανία	9 Απριλίου 1940	9 Απριλίου 1940	0	Υποταγή σε 1 μέρα
Νορβηγία	9 Απριλίου 1940	10 Ιουνίου 1940	62	Μάχη για λιμάνια και εφοδιασμό
Λουξεμβούργο	10 Μαΐου 1940	10 Μαΐου 1940	0	Άμεση κατάληψη
Βέλγιο	10 Μαΐου 1940	28 Μαΐου 1940	18	Παράδοση
Ολλανδία	10 Μαΐου 1940	15 Μαΐου 1940	5	Παράδοση μετά τον βομβαρδισμό Ρότερνταμ
Γαλλία	10 Μαΐου 1940	22 Ιουνίου 1940	43	Κυβέρνηση Βισύ στον νότο
Γιουγκοσλαβία	6 Απριλίου 1941	17 Απριλίου 1941	11	Διαμελισμός
Ελλάδα	6 Απριλίου 1941	27 Απριλίου 1941 (πτώση Αθήνας) 1 Ιουνίου 1941 (πτώση Κρήτης)	21 56	Τριπλή κατοχή (Γερμανική–Ιταλική–Βουλγαρική)
Σοβιετική Ένωση (πρώτη φάση)	22 Ιουνίου 1941	Δεκέμβριος 1941 (μέχρι τη Μόσχα)	180	Κατάληψη Βαλτικών περιοχών, Ουκρανίας, Λευκορωσίας
Μεγάλη Βρετανία	10 Ιουλίου 1940	31 Οκτωβρίου 1940	112	Δεν καταλήφθηκε

Δεκατρείς ευρωπαϊκές χώρες είχαν την εμπειρία είτε κατοχής είτε πολέμου στο έδαφός τους. Η μεγαλύτερη διαφοροποίηση αφορά τη διάρκεια της αντίστασης, η οποία ενδέχεται να σχετίζεται και με τις μεταβολές στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Ξεχωρίζουν δύο χώρες, η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσία, οι οποίες, αν και δέχθηκαν επίθεση από τους Ναζί, κατάφεραν να τους αποκρούσουν, αξιοποιώντας τόσο την εκτεταμένη παραγωγική τους βάση όσο και τη δυνατότητα μεταφοράς πόρων από την παραγωγή αγαθών ειρήνης στην παραγωγή αγαθών πολέμου.

Έξι χώρες συμμάχησαν και συμπολέμησαν με τους Ναζί. Η πιο σημαντική χώρα από αυτές ήταν η Ιταλία του Μουσολίνι, που μαζί με την Ιαπωνία αποτέλεσαν τις χώρες του αποκαλούμενου Άξονα στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σημαντική είναι και η περίπτωση της Βουλγαρίας, που μαζί με τη Γερμανία και την Ιταλία αποτέλεσαν τις τρεις κατοχικές δυνάμεις της Ελλάδας. Η Ελλάδα είχε τριπλή κατοχή, όπως και άλλες χώρες, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.

Έξι ευρωπαϊκές χώρες παρέμειναν ουδέτερες κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο: Ελβετία, Σουηδία, Ιρλανδία, Ισπανία, Πορτογαλία και Τουρκία. Εφόσον οι πόλεμοι οδηγούν σε σημαντική μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, όπως αναλύθηκε θεωρητικά στο προηγούμενο μέρος, οι ουδέτερες αυτές χώρες αναμένεται να υπέστησαν τη μικρότερη οικονομική επίπτωση. Η υπόθεση αυτή θα εξεταστεί μέσω περιγραφικής στατιστικής ανάλυσης στο επόμενο μέρος της μελέτης.

Πίνακας 2. Χώρες που ήταν σύμμαχοι ή δορυφόροι του Άξονα (δεν καταλήφθηκαν)

Χώρα	Σχόλιο
Ιταλία	Σύμμαχος μέχρι το 1943 (μερική γερμανική κατοχή στον Βορρά)
Ουγγαρία	Σύμμαχος Γερμανίας
Ρουμανία	Σύμμαχος (παρείχε πετρέλαιο)
Βουλγαρία	Σύμμαχος – κατέλαβε τμήματα Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας
Σλοβακία	Κράτος-μαριονέτα μετά τη διάλυση Τσεχοσλοβακίας
Φινλανδία	Συμπολέμησε με Γερμανία εναντίον ΕΣΣΔ (1941–44)

Πίνακας 3. Ουδέτερες χώρες (δεν καταλήφθηκαν, ούτε συμμετείχαν)

Χώρα	Σχόλιο
Ελβετία	Παρέμεινε ουδέτερη, αλλά περικυκλώθηκε
Σουηδία	Ουδέτερη, έκανε εμπορικές συμφωνίες με Γερμανία
Ιρλανδία	Ουδέτερη, δεν συμμετείχε στον πόλεμο
Ισπανία	Ουδέτερη, με το φιλοναζιστικό καθεστώς του Φράνκο
Πορτογαλία	Ουδέτερη, αλλά φιλοσυμμαχική
Τουρκία	Ουδέτερη μέχρι Φεβρουάριο 1945 (τυπική ένταξη στους Συμμάχους στο τέλος του πολέμου)

Η παρούσα μελέτη αφορά την ποσοτική διερεύνηση των επιπτώσεων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως αυτές μετρούνται με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Στην ανάλυση δεν περιλαμβάνονται οι χώρες για τις οποίες δεν υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία. Συγκεκριμένα, τα δεδομένα για τη Σουηδία και την υπόλοιπη Τσεχοσλοβακία κατά την περίοδο 1939–1948 δεν είναι διαθέσιμα, ενώ αντίστοιχα δεν υπάρχουν στοιχεία για την Πολωνία. Τα διαθέσιμα δεδομένα για το Λουξεμβούργο ξεκινούν το 1950. Επιπλέον, η Γιουγκοσλαβία, καθώς και η Λιθουανία, η Λετονία, η Εσθονία, η Ουκρανία, η Σλοβακία και η Λευκορωσία, δεν καλύπτονται από τα καταγεγραμμένα στατιστικά.

Πίνακας 4. Χώρες με πολλαπλή κατοχή

Χώρα	Κατακτητές	Σημειώσεις
Ελλάδα	Γερμανία, Ιταλία, Βουλγαρία	Η Γερμανία κατέλαβε την κεντρική και βόρεια Ελλάδα, η Ιταλία τα νησιά και τη Δυτική Ελλάδα, η Βουλγαρία τα ανατολικά σύνορα (Θράκη).
Πολωνία	Γερμανία, Σοβιετική Ένωση, Ουγγαρία (περιορισμένα τμήματα)	Η Πολωνία διαιρέθηκε με το σύμφωνο Ρίμπεντροπ–Μολότοφ. Ορισμένες νότιες περιοχές ελέγχθηκαν προσωρινά από την Ουγγαρία.
Τσεχοσλοβακία	Γερμανία, Ουγγαρία	Η Βοημία και η Μοραβία υπό Γερμανική κατοχή, η Σλοβακία ως δορυφορικό κράτος, κάποιες νότιες περιοχές από Ουγγαρία.
Γιουγκοσλαβία	Γερμανία, Ιταλία, Ουγγαρία, Βουλγαρία	Η χώρα καταλήφθηκε και διαμοιράστηκε σε ζώνες επιρροής. Ορισμένες περιοχές διοικούνταν άμεσα, άλλες μέσω τοπικών «μαριονετών».
Λιθουανία / Λετονία/ Εσθονία	Σοβιετική Ένωση, Γερμανία	Αρχικά υπό Σοβιετική κατοχή (1939–1941), στη συνέχεια υπό Γερμανική (1941–1944), και ξανά Σοβιετική μετά το 1944.

Το ερευνητικό ερώτημα είναι ποιες χώρες βγήκαν κερδισμένες και ποιες χαμένες από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν χρησιμοποιείται ως κριτήριο το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Το θέμα αυτό εξετάζεται στο αμέσως επόμενο μέρος της παρούσας μελέτης.

Κέρδη και ζημιές από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Ο σκοπός του παρόντος μέρους είναι η ανάλυση της επίδρασης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ των εμπλεκόμενων χωρών. Για κάθε χώρα με διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, υπολογίζεται η ποσοστιαία μεταβολή του κατά κεφαλήν ΑΕΠ μεταξύ του 1938, έτους πριν από την έναρξη του πολέμου, και του 1945, έτους λήξης του. Τα ποσοστά αυτά παρουσιάζονται στη στήλη (1) του Πίνακα 5 και είναι ταξινομημένα από τη μεγαλύτερη αρνητική επίπτωση έως τη μεγαλύτερη θετική. Ο μέσος όρος των απωλειών στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ για τις 22 χώρες ανήλθε στο 14,5% (βλ. Πίνακα 6).³

Πίνακας 5. Μέσος όρος και μεταβολές στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανά περίοδο

Χώρα/Επταετία	1938-1945 (1)	1913-1918 (2)	1932-1938 (3)	1939-1945 (4)	1946-1952 (5)	Μεταβολές
Ελλάδα	-65%	21%	3981	2663	2925	- + -
Αυστρία	-52%	-26%	4837	5966	4967	+ - +
Κάτω Χώρες	-49%	-17%	8106	6451	8878	- + +
Ρουμανία	-45%	-42%	1521	1459	1908	- + +
Ιταλία	-43%	-5%	4655	4271	5174	- + +
Γαλλία	-42%	-31%	6757	5233	7638	- + +
Τουρκία	-34%	ΜΔΣ	1863	1905	2095	+ + +
Βουλγαρία	-28%	ΜΔΣ	2128	2312	2684	+ + +
Ιαπωνία	-14%	22%	3888	4704	3054	+ - -
Δανία	-12%	-12%	8732	8198	10309	- + +
Βέλγιο	-10%	-32%	7631	6927	8304	- + +
Γερμανία	-10%	-18%	6610	8823	5330	+ - -
Ελβετία	-8%	-13%	9741	9138	11351	- + +
Νορβηγία	-7%	-9%	6132	6355	8308	+ + +
Φινλανδία	-4%	-35%	4928	5490	6603	+ + +
Ιρλανδία	-1%	ΜΔΣ	4690	4857	5332	+ + +

³Οι Bove et al. (2016) εξέτασαν τις οικονομικές επιπτώσεις από τους εμφυλίους πολέμους για την περίοδο 1960–2010 και διαπίστωσαν ότι ο μέσος όρος αυτών ήταν αρνητικός (-9%), με εύρος διακύμανσης από -33% έως +32%. Η διαφορά αυτού του μέσου όρου (-9%) με το εύρημα της παρούσας μελέτης (-14,5%) είναι στατιστικά σημαντική (t-statistic = -3,85, p = 0,0009). Αυτό υποδηλώνει ότι ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος είχε πολύ μεγαλύτερες οικονομικές επιπτώσεις κατά μέσο όρο από τους εμφυλίους πολέμους που εξέτασε η μελέτη Bove et al. (2016) για την περίοδο 1960–2010. Επιπλέον, οι ακραίες τιμές κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν σχεδόν διπλάσιες σε σχέση με αυτές που ανέφεραν οι Bove et al. (2016), κυμαινόμενες από -65% (Ελλάδα) έως +57% (ΗΠΑ).

Ρωσία	1%	-38%	1888	2423	3092	+++
Πορτογαλία	3%	-8%	2700	2806	3306	+++
Σουηδία	5%	-3%	7078	7878	10233	+++
ΗΒ	13%	5%	9188	11487	10977	+ - +
Ισπανία	27%	-3%	3325	3314	3604	- + +
ΗΠΑ	57%	4%	9595	14447	15125	+++

Σημείωση: ΜΔΣ=Μη Διαθέσιμα Στοιχεία.

Πηγή: βλ. το τρίτο μέρος της παρούσας μελέτης και ίδιοι υπολογισμοί.

Από τις 22 χώρες, 16 παρουσίασαν μείωση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ενώ οι άλλες 6 κατέγραψαν αύξηση. Αυτές οι 6 είναι: η Ρωσία (1%), η Πορτογαλία (3%), η Σουηδία (5%), το Ηνωμένο Βασίλειο (13%), η Ισπανία (27%) και οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (57%). Εξ αυτών, 3 χώρες – η Πορτογαλία, η Σουηδία και η Ισπανία – δεν συμμετείχαν στον πόλεμο (βλ. Πίνακα 3), γεγονός που ίσως να υπογραμμίζει τη συσχέτιση μεταξύ πολεμικής εμπλοκής και αρνητικής επίπτωσης στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Οι υπόλοιπες 3 χώρες που κατέγραψαν αύξηση ενίσχυσαν την παραγωγή αγαθών πολέμου (π.χ. πολεμικά αεροσκάφη), μεταφέροντας πόρους από την παραγωγή αγαθών ειρήνης (π.χ. αυτοκίνητα ιδιωτικής χρήσης). Η συνολική παραγωγή αυτών των τριών μεγάλων δυνάμεων και πρωταγωνιστών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου – των ΗΠΑ, του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ρωσίας – αυξήθηκε, υποδηλώνοντας ότι η συμμετοχή σε έναν πόλεμο δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη πτώση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η Ελλάδα υπήρξε η μεγαλύτερη χαμένη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Παραδόξως, η χώρα ήταν ταυτόχρονα η μεγαλύτερη κερδισμένη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (βλ. στήλη 2 του Πίνακα 5 για το διάστημα μεταξύ του 1913, έτους πριν από την έναρξη του πολέμου, και του 1918, έτους λήξης του), μετά την Ιαπωνία. Στο επόμενο μέρος εξηγείται γιατί συνέβη αυτό. Από την έναρξη έως το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το ελληνικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ μειώθηκε από 4.267 δολάρια το 1938 σε 1.495 δολάρια το 1945 (βλ. Παράρτημα Α), καταγράφοντας πτώση 65%. Καμία άλλη χώρα δεν παρουσίασε τόσο μεγάλη μείωση, ενώ η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των λίγων χωρών που υπέστησαν πολλαπλή κατοχή, από δυνάμεις της Βουλγαρίας, της Γερμανίας και της Ιταλίας (βλ. Πίνακα 4). Συνεπώς, η Ελλάδα αποτελεί μία ιδιαίτερη περίπτωση, η οποία εξετάζεται πιο διεξοδικά στο επόμενο μέρος της παρούσας μελέτης.

Μία άλλη ειδική περίπτωση αποτελούν οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες αναδείχθηκαν ως η μεγάλη «νικήτρια» του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.⁴ Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ τους αυξήθηκε από 10.526 δολάρια το 1938 σε 16.478 δολάρια το 1945, σημειώνοντας ποσοστιαία αύξηση κατά 57% (βλ. Παράρτημα Α). Η

⁴Η περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών θα αναλυθεί εκτενέστερα στη συνέχεια. Σημειώνεται ότι οι πόλεμοι που δεν διεξάγονται εντός του εδάφους μίας συμμετέχουσας χώρας ενδέχεται να ενισχύσουν τις επενδύσεις σε δημόσιες υποδομές και το δημόσιο κεφάλαιο (βλ. Besley και Persson, 2008).

περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών αξίζει περαιτέρω διερεύνηση, η οποία επιχειρείται στο αμέσως επόμενο μέρος της παρούσας μελέτης.

Ο Πίνακας 6 παρουσιάζει συνοπτικές στατιστικές μετρήσεις των ποσοστών που εμφανίζονται στις στήλες (1) και (2). Για τον έλεγχο κανονικότητας εφαρμόστηκε το κριτήριο Jarque–Bera (JB). Η μηδενική υπόθεση ορίζεται ως H_0 : τα δεδομένα ακολουθούν κανονική κατανομή, ενώ η εναλλακτική υπόθεση είναι H_1 : τα δεδομένα δεν ακολουθούν κανονική κατανομή. Η υπολογισθείσα τιμή της στατιστικής είναι $JB = 0,491$ (βλ. Πίνακα 6), η οποία, στο επίπεδο σημαντικότητας 1% ($\alpha = 0,01$), δεν οδηγεί σε απόρριψη της H_0 . Συνεπώς, η κατανομή μπορεί να θεωρηθεί κανονική, με τυπική απόκλιση 28,65%. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από τη σύγκριση των τιμών ασυμμετρίας και κύρτωσης. Υπό αυτήν την παραδοχή καθίσταται δυνατός ο υπολογισμός του z-score. Το z-score εκφράζει την απόσταση μίας παρατήρησης από τον μέσο όρο, σε μονάδες τυπικών αποκλίσεων.⁵

Πίνακας 6. Η κατανομή των μεταβολών στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, 1938-1945

Στατιστική Μέτρηση	(1938-1945)	(1913-1918)
Αριθμητικός Μέσος Όρος	-14,5%	-12,63%
Διάμεσος	-10%	12%
Μέγιστη Τιμή	57%	22%
Ελάχιστη Τιμή	-65%	-42%
Τυπική Απόκλιση	28,6%	18,5%
Ασυμμετρία	0,36	0,21
Κύρτωση	3,15	2,32
Jarque-Bera (J-B)	0,491	0,504
(Πιθανότητα)	(0,7825)	(0,7773)
Παρατηρήσεις	22	19

Με άλλα λόγια, το z-score αποτυπώνει τον βαθμό στον οποίο μία τιμή μπορεί να χαρακτηριστεί ως «τυπική» ή «ακραία» σε σχέση με τις υπόλοιπες παρατηρήσεις της κατανομής. Στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζονται οι αντίστοιχες τιμές, με διάστημα εμπιστοσύνης 99%. Οι μπλε τελείες αντιπροσωπεύουν όλες τις παρατηρήσεις σε z-score, ενώ οι κόκκινες διακεκομμένες γραμμές υποδεικνύουν τα όρια του 99% ($z = \pm 2,576$). Η πορτοκαλί τελεία δείχνει την παρατήρηση της Ελλάδας (-65%, $z = -2,78$), η οποία αποτελεί τη μοναδική εκτός του ορίου του 99%. Όλες οι υπόλοιπες παρατηρήσεις βρίσκονται εντός του 99% διαστήματος εμπιστοσύνης (confidence interval).

Διαπιστώνεται ότι, με εξαίρεση την Ελλάδα, όλες οι υπόλοιπες παρατηρήσεις εμπίπτουν εντός του διαστήματος εμπιστοσύνης στο επίπεδο σημαντικότητας 1% ($\alpha = 0,01$). Κατά συνέπεια, η παρατήρηση που αφορά την Ελλάδα εντοπίζεται στατιστικά σημαντικά εκτός του διαστήματος

⁵Ο τύπος για τον υπολογισμό διατυπώνεται ως εξής:

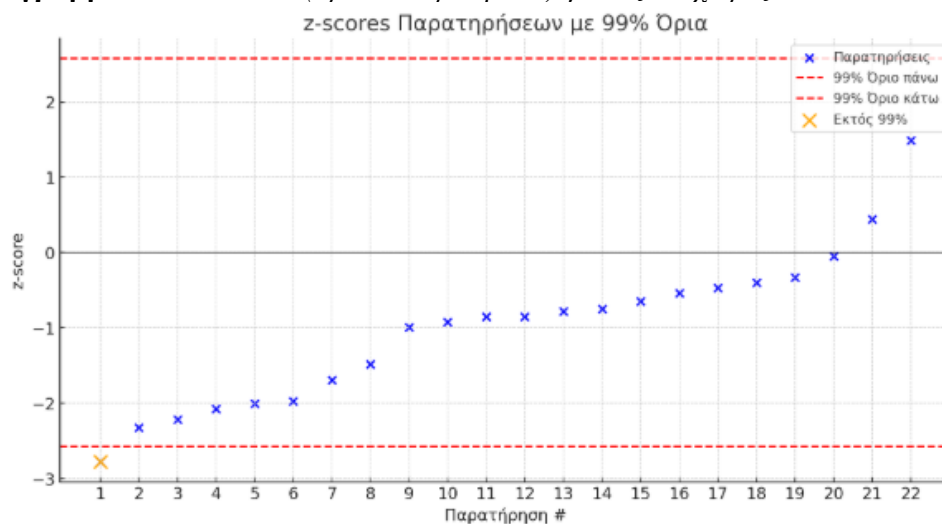
$$z = \frac{X - \mu}{\sigma},$$

όπου X αντιστοιχεί στην τιμή (π.χ. το ποσοστό μίας χώρας), μ είναι ο μέσος όρος και σ η τυπική απόκλιση.

εμπιστοσύνης και μπορεί να χαρακτηριστεί ως ακραία τιμή (outlier), γεγονός που υποδηλώνει ότι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επέφερε δυσανάλογα ισχυρή αρνητική επίδραση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας.

Σε ό,τι αφορά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (βλ. στήλη 2 του Πίνακα 5), οι μεγαλύτερες απώλειες καταγράφηκαν στη Ρουμανία (-42%), στη Ρωσία (-38%), στη Φινλανδία (-35%), στο Βέλγιο (-32%), στη Γαλλία (-31%) και στη Γερμανία (-18%). Ο μέσος όρος απωλειών διαμορφώθηκε στο -12,63%, πολύ κοντά στο -14,5% του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο t-έλεγχος της διαφοράς των δύο μέσων δεν απορρίπτει τη μηδενική υπόθεση ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά. Συνεπώς, από στατιστική άποψη, οι δύο πόλεμοι μπορούν να θεωρηθούν ότι είχαν ανάλογα κανονικές επιπτώσεις στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Διάγραμμα 1. Το z-score (πρότυποι βαθμοί z) για τις 22 χώρες

Ωστόσο, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος εμφάνισε σημαντικά μεγαλύτερο εύρος επιπτώσεων (-65% έως 57%) σε σχέση με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (-42% έως 22%). Η διαφορά αυτή αντικατοπτρίζεται και στις τυπικές αποκλίσεις: 28,6% για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έναντι 18,5% για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Για να αξιολογηθεί εάν η διαφορά αυτή είναι στατιστικά σημαντική, μπορεί να εφαρμοστεί ο F-έλεγχος για τη διαφορά των διακυμάνσεων, δεδομένου ότι οι κατανομές των επιπτώσεων και των δύο πολέμων πληρούν την προϋπόθεση κανονικότητας σύμφωνα με το κριτήριο Jarque–Bera (βλ. Πίνακα 6).

Ο F-έλεγχος απέδωσε p-τιμή 0,067. Στο σύνηθες επίπεδο σημαντικότητας 5% δεν υπάρχει επαρκής ένδειξη για να απορρίψουμε τη μηδενική υπόθεση περί ίσων διακυμάνσεων. Ωστόσο, στο επίπεδο σημαντικότητας 10%, το αποτέλεσμα θεωρείται οριακά σημαντικό, υποδηλώνοντας κάποια ένδειξη διαφορών στις διακυμάνσεις των δύο δειγμάτων. Συνεπώς, η ερμηνεία πρέπει να γίνεται με προσοχή, καθώς η απόδειξη για διαφορετική διακύμανση είναι αδύναμη και όχι απόλυτη. Συνολικά, οι δύο πόλεμοι όχι μόνο είχαν κατά μέσο όρο παρόμοιες επιπτώσεις, αλλά και η διακύμανση αυτών των επιπτώσεων δεν μπορεί να θεωρηθεί στατιστικά σημαντική με βεβαιότητα.

Ο Πίνακας 5 (στήλες 3–5) συγκρίνει τους μέσους όρους του κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε τρεις επταετίες: πριν τον πόλεμο (1932–1938), κατά τη διάρκειά του (1939–1945) και μετά τον πόλεμο (1946–1952). Στη στήλη 6 εμφανίζονται τα πρόσημα τριών μεταβολών: (α) πριν και κατά τη διάρκεια του πολέμου, (β) κατά τον πόλεμο και επτά χρόνια μετά, και (γ) μετά και πριν τον πόλεμο. Πρόκειται για έναν εναλλακτικό τρόπο απεικόνισης των επιδράσεων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Τα επτά χρόνια χρησιμοποιήθηκαν επίσης στη μελέτη των Chen et al. (2008), όπως αναφέρθηκε στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης. Ας εξετάσουμε, με παράδειγμα την Ελλάδα, πώς ερμηνεύονται τα πρόσημα της στήλης 6 του Πίνακα 5. Ο μέσος όρος του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας πριν τον πόλεμο (1932–1938) ήταν 3.981 δολάρια ΗΠΑ σε τιμές 2011. Κατά την επταετία του πολέμου μειώθηκε στα 2.663 δολάρια, γι' αυτό και το πρώτο πρόσημο στη στήλη 6 είναι αρνητικό. Στην επταετία μετά τον πόλεμο (1946–1952) το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανήλθε στα 2.925 δολάρια, μεγαλύτερο από την περίοδο του πολέμου – γι' αυτό και το δεύτερο πρόσημο είναι θετικό. Ωστόσο, καθώς παρέμενε μικρότερο από την επταετία πριν τον πόλεμο, το τρίτο πρόσημο στη στήλη 6 είναι αρνητικό.

Η Ελλάδα αποτελεί και σε αυτήν την περίπτωση εξαίρεση. Όλες οι άλλες χώρες κατάφεραν, κατά μέσο όρο, επτά χρόνια μετά τον πόλεμο να υπερβούν το αντίστοιχο επίπεδο των επτά ετών πριν από τον πόλεμο. Η Ελλάδα, λόγω του εμφύλιου, δεν μπόρεσε να ανακάμψει με την ίδια ταχύτητα όπως οι υπόλοιπες χώρες. Ο εμφύλιος πόλεμος, που διήρκεσε από το 1944 έως το 1949, αναλύεται εκτενώς στη μονογραφία του Παπανίκου (2020).

Η στήλη 6 του Πίνακα 5 επιτρέπει την ταξινόμηση των χωρών σε πέντε κατηγορίες. Εννέα από τις 22 χώρες αντιμετώπισαν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως «business as usual». Οι χώρες αυτές παρουσίασαν τρία θετικά πρόσημα, πράγμα που σημαίνει ότι ο μέσος όρος του κατά κεφαλήν ΑΕΠ τους σε κάθε μία από τις τρεις επταετίες αυξανόταν συνεχώς. Πρόκειται για τις εξής χώρες, με τη σειρά που εμφανίζονται στον Πίνακα 5: Τουρκία, Βουλγαρία, Νορβηγία, Φινλανδία, Ιρλανδία, Ρωσία, Πορτογαλία, Σουηδία και ΗΠΑ.

Οκτώ χώρες είδαν το κατά κεφαλήν ΑΕΠ τους να μειώνεται κατά την επταετία του πολέμου σε σχέση με την επταετία πριν από τον πόλεμο, αλλά κατάφεραν τα επτά χρόνια που ακολούθησαν να αυξήσουν το ΑΕΠ τους, σε βαθμό ώστε να ξεπεράσουν τα προπολεμικά επίπεδα. Αυτές οι χώρες ήταν: Ολλανδία, Ρουμανία, Ιταλία, Γαλλία, Δανία, Βέλγιο, Ελβετία και Ισπανία.

Μία τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει την Αυστρία και το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου το κατά κεφαλήν ΑΕΠ μειώθηκε κατά την επταετία του πολέμου, αλλά τα επτά χρόνια μετά τον πόλεμο ανέκαμψε και υπερέβη τα επίπεδα πριν από τον πόλεμο.

Η τέταρτη κατηγορία περιλαμβάνει την Ιαπωνία και τη Γερμανία. Κατά την επταετία του πολέμου το ΑΕΠ τους παρουσίασε αύξηση σε σχέση με την προηγούμενη επταετία, ωστόσο η επταετία που ακολούθησε δεν κατάφερε να επαναφέρει τα προπολεμικά επίπεδα. Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν ότι το μεγαλύτερο οικονομικό κόστος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο επωμίστηκαν οι μεγάλοι ηττημένοι από στρατιωτικής πλευράς, δηλαδή η Γερμανία και η Ιαπωνία.

Όπως προαναφέρθηκε, υπάρχει και μία πέμπτη κατηγορία: η Ελλάδα, που αποτελεί μία κατηγορία από μόνη της.

Συμπερασματικά, δύο χώρες ξεχωρίζουν ως σημαντικές εξαιρέσεις: οι ΗΠΑ, όπου ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος είχε πολύ μεγάλη θετική επίδραση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, και η Ελλάδα, που υπέστη σημαντικές απώλειες τόσο κατά τη διάρκεια της κατοχής όσο και λόγω του εμφυλίου, ο οποίος είχε αρχίσει πριν την αποχώρηση των Ναζί και την απελευθέρωση της χώρας.

Η ανάλυση αυτών των δύο χωρών παρουσιάζεται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια στο αμέσως επόμενο μέρος.

Ειδικές περιπτώσεις χωρών

Στο μέρος αυτό εξετάζονται οι δύο χώρες που, στο προηγούμενο κεφάλαιο, αναδείχθηκαν ως εκείνες με τις πιο ακραίες επιδόσεις: οι ΗΠΑ και η Ελλάδα. Ιδίως η δεύτερη συνιστά μία ξεχωριστή κατηγορία, κυρίως λόγω του εμφυλίου πολέμου, ο οποίος ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της Κατοχής και έληξε το 1949. Η ανάλυση καλύπτει μία εκτενή περίοδο, από το 1900 έως το 1960, εξήντα χρόνια σηματοδεδεμένα από δύο παγκόσμιους πολέμους και μία από τις μεγαλύτερες οικονομικές υφέσεις της σύγχρονης ιστορίας. Σε περιφερειακό επίπεδο, σημαντικές εξελίξεις μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο περιλαμβάνουν τον Κορεατικό Πόλεμο (1950–1953), τον Πόλεμο της Ινδοκίνας (1946–1954), τον Αλγερινό Πόλεμο Ανεξαρτησίας (1954–1962), την Κρίση του Σουέζ (1956) και την Ουγγρική Επανάσταση με τη Σοβιετική επέμβαση (1956).

Όσον αφορά την Ελλάδα, η οποία συνιστά μία από τις δύο ειδικές περιπτώσεις, πέρα από τη συμμετοχή της στους δύο παγκόσμιους πολέμους συμμετείχε επίσης σε δύο νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους και σε μία αποτυχημένη εκστρατεία στη Μικρά Ασία. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η χώρα συνέχισε τον εμφύλιο πόλεμο που είχε ήδη ξεκινήσει κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ο οποίος ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του 1949. Επιπλέον, η Ελλάδα συνέβαλε στον Πόλεμο της Κορέας με την αποστολή ενός εκστρατευτικού σώματος, ενισχύοντας τη στρατιωτική της παρουσία σε διεθνές επίπεδο.

Περίπτωση Ι': Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (ΗΠΑ)

Οι Ηνωμένες Πολιτείες διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ το αποτέλεσμα του έθεσε τις βάσεις για την εδραίωση της παγκόσμιας κυριαρχίας τους. Παρά τις συχνές απόπειρες ορισμένων να παρουσιάσουν τη Σοβιετική Ένωση ως ισότιμη δύναμη με τις Ηνωμένες Πολιτείες, ακόμη και κατά την περίοδο ακμής της δεύτερης η άποψη αυτή δεν επιβεβαιώνεται από κανένα οικονομικό στατιστικό δεδομένο. Η Σοβιετική Ένωση ουδέποτε κατόρθωσε να προσεγγίσει την οικονομική ισχύ των Ηνωμένων Πολιτειών, ούτε εκείνη των λοιπών «καπιταλιστικών» χωρών της Δύσης. Από τις αρχές του 20ού αιώνα έως και σήμερα, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ρωσίας παραμένει σταθερά μικρότερο από το ήμισυ του αντίστοιχου των Ηνωμένων Πολιτειών. Η αμερικανική κυριαρχία είχε ήδη αρχίσει να διαμορφώνεται από τα τέλη του 19ου αιώνα, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες

ξεπέρασαν τη μεγαλύτερη τότε «καπιταλιστική» δύναμη του κόσμου, το Ηνωμένο Βασίλειο.

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε καίριο σημείο καμπής για την οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς λειτούργησε ως παράγοντας ανάκαμψης και ενίσχυσης της διεθνούς τους θέσης. Ο Πίνακας 7 παρουσιάζει τα σημαντικότερα γεγονότα που συνδέονται με την εμπλοκή των ΗΠΑ στον πόλεμο. Η σύρραξη ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 1939 στην Ευρώπη, με την εισβολή της Γερμανίας στην Πολωνία, ενώ στην Ασία είχε ήδη προηγηθεί η στρατιωτική επιθετικότητα της Ιαπωνίας, η οποία είχε εισβάλει στην Κίνα και συγκρουστεί με τη Σοβιετική Ένωση.

Πίνακας 7. Το χρονολόγιο συμμετοχής των ΗΠΑ στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Χρονολογία	Γεγονός
1939 (Σεπτέμβριος)	Ξεκινά ο πόλεμος στην Ευρώπη. Οι ΗΠΑ διακηρύσσουν ουδετερότητα, αλλά με τον νόμο <i>Cash and Carry</i> επιτρέπουν την πώληση πολεμικού υλικού σε Συμμάχους που θα το μεταφέρουν μόνοι τους.
Μάρτιος 1941	Ψηφίζεται ο <i>Νόμος Δανεισμού-Μίσθωσης (Lend-Lease Act)</i> : οι ΗΠΑ αρχίζουν να προμηθεύουν με υλικό τους Βρετανούς και αργότερα τη Σοβιετική Ένωση.
7 Δεκεμβρίου 1941	Επίθεση της Ιαπωνίας στο Περλ Χάρμπορ (Χαβάη). Καταστροφή μεγάλου μέρους του αμερικανικού στόλου στον Ειρηνικό.
8 Δεκεμβρίου 1941	Οι ΗΠΑ κηρύσσουν πόλεμο στην Ιαπωνία.
11 Δεκεμβρίου 1941	Η Γερμανία και η Ιταλία (του Άξονα) κηρύσσουν τον πόλεμο στις ΗΠΑ· οι ΗΠΑ απαντούν με δική τους κήρυξη πολέμου. Έτσι εισέρχεται και επίσημα στον ευρωπαϊκό πόλεμο.
1942–1945	Μαζική κινητοποίηση: επιχειρήσεις στον Ειρηνικό (Γκουανταλκανάλ, Ιβο Τζίμα, Οκινάουα) και στην Ευρώπη (Βόρεια Αφρική, Ιταλία, απόβαση Νορμανδίας 6 Ιουνίου 1944).
8 Μαΐου 1945	Νίκη κατά της Γερμανίας (V-E Day).
6 και 9 Αυγούστου 1945	Ρίψη ατομικών βομβών στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι.
2 Σεπτεμβρίου 1945	Επίσημη παράδοση της Ιαπωνίας· λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Υπό το πρίσμα αυτό, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος δεν αντιμετωπίστηκε από τις Ηνωμένες Πολιτείες μόνο ως στρατιωτική ή γεωπολιτική πρόκληση, αλλά και ως μία σημαντική οικονομική ευκαιρία. Η πολεμική κινητοποίηση προκάλεσε την ταχεία αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής, τη δημιουργία νέων θέσεων μελέτης και την αναζωογόνηση της εσωτερικής ζήτησης. Κατά συνέπεια, ο πόλεμος συνέβαλε αποφασιστικά στην υπέρβαση του σοβαρότερου οικονομικού προβλήματος που είχαν αντιμετωπίσει οι Ηνωμένες Πολιτείες από την ίδρυσή τους: τη Μεγάλη Ύφεση που προκλήθηκε από την κατάρρευση του χρηματιστηρίου το 1929. Με αυτόν τον τρόπο, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε τον καταλύτη για τη μετάβαση της αμερικανικής οικονομίας σε μία νέα περίοδο διαρκούς σταθερής ανάπτυξης και παγκόσμιας κυριαρχίας.

Οι ΗΠΑ χρησιμοποίησαν δύο βασικά χρηματοδοτικά εργαλεία για την υποστήριξη των συμμάχων τους κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η σημασία τους είναι ιδιαίτερα μεγάλη, γι' αυτό και παρουσιάζονται συγκριτικά στον Πίνακα 8.

Πίνακας 8. Τα χρηματοδοτικά εργαλεία των ΗΠΑ για την ενίσχυση των εμπόλεμων συμμαχικών χωρών κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Εργαλείο	Cash and Carry	Lend-Lease
Έτος	1939 (μετά το ξέσπασμα του πολέμου στην Ευρώπη)	1941 (λίγο πριν μπουν οι ΗΠΑ στον πόλεμο)
Τρόπος πληρωμής	Οι χώρες-αγοραστές έπρεπε να πληρώνουν μετρητοίς για όπλα/εφόδια.	Δεν υπήρχε υποχρέωση άμεσης πληρωμής· τα υλικά δανείζονταν ή νοικιάζονταν με την υπόσχεση να επιστραφούν ή να πληρωθούν μετά.
Μεταφορά	Οι ίδιες οι χώρες έπρεπε να μεταφέρουν τα εφόδια με δικά τους πλοία.	Οι ΗΠΑ αναλάμβαναν πολλές φορές και τη μεταφορά, μέσω νηοπομπών.
Στόχος	Να βοηθηθούν οι Σύμμαχοι χωρίς να εμπλακούν άμεσα οι ΗΠΑ και χωρίς κίνδυνο για αμερικανικά πλοία.	Να ενισχυθεί μαζικά η Βρετανία, η Κίνα και αργότερα η Σοβιετική Ένωση με πολεμικό υλικό, ώστε να συνεχίσουν τον αγώνα κατά του Άξονα.
Σημασία	Περιορισμένη βοήθεια, κυρίως στην αρχή του πολέμου.	Τεράστια συμβολή: οι ΗΠΑ έγιναν το «οπλοστάσιο της δημοκρατίας» (Arsenal of Democracy).

Το πρώτο από αυτά, γνωστό ως *Cash and Carry* (σε ελεύθερη απόδοση «απληρώνεις και παίρνεις» ή «έν τῇ παλάμῃ καὶ οὕτω βοήσομεν»), υποδήλωνε την αρχή της άμεσης πληρωμής, με περιορισμένη εμπλοκή των Ηνωμένων Πολιτειών στις στρατιωτικές επιχειρήσεις των συμμάχων. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο χρηματοδοτικό εργαλείο φαίνεται να επανέρχεται στο προσκήνιο της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Ειδικότερα, στην περίπτωση της στήριξης της Ουκρανίας στον πόλεμο με τη Ρωσία, οι Ηνωμένες Πολιτείες προωθούν ένα παρόμοιο μοντέλο: οι ευρωπαϊκές χώρες καλούνται να χρηματοδοτούν την αγορά οπλικών συστημάτων από τις ΗΠΑ, τα οποία στη συνέχεια διατίθενται δωρεάν στην Ουκρανία.

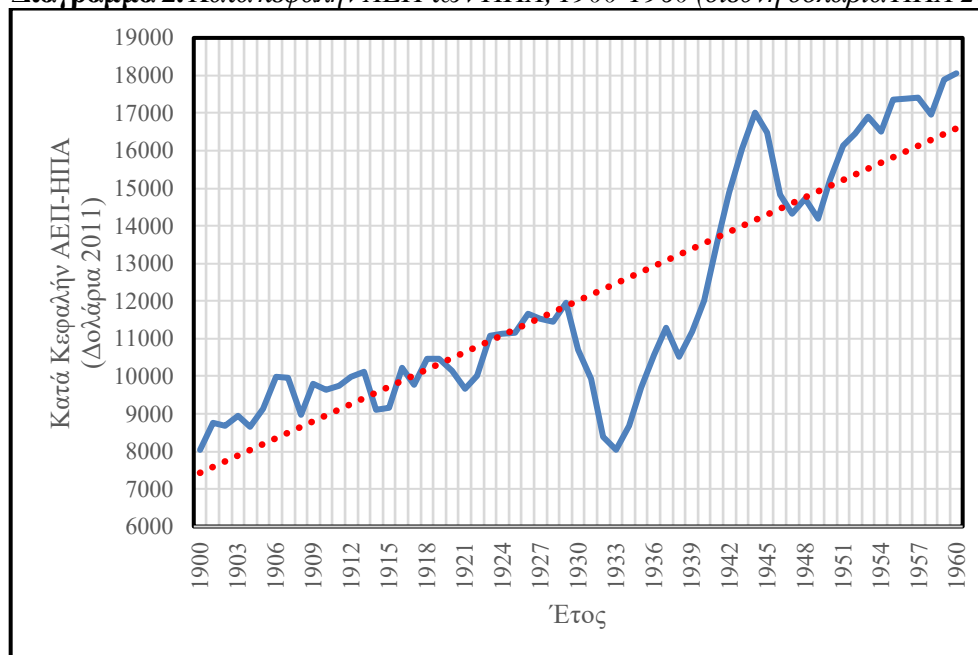
Το δεύτερο εργαλείο ήταν το *Lend-Lease*, που θεσπίστηκε το 1941. Σε αντίθεση με το *Cash and Carry*, το *Lend-Lease* παρείχε στους συμμάχους πρόσβαση σε στρατιωτικό εξοπλισμό και εφόδια χωρίς άμεση χρηματική καταβολή. Το σχήμα αυτό επέτρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες να ενισχύσουν αποφασιστικά το Ηνωμένο Βασίλειο, την Κίνα, τη Σοβιετική Ένωση και άλλες χώρες που αντιστέκονταν στις δυνάμεις του Άξονα, χωρίς οι ίδιες να εμπλακούν στρατιωτικά σε πρώιμο στάδιο. Ο μηχανισμός του *Lend-Lease* ανέδειξε τον διττό ρόλο των Ηνωμένων Πολιτειών: αφενός, ως «οπλοστάσιο της δημοκρατίας»· αφετέρου, ως δύναμη που χρησιμοποιούσε την οικονομική της ισχύ για να διαμορφώσει το διεθνές ισοζύγιο δυνάμεων.

Οι ΗΠΑ πουλούσαν και οι άλλοι πολεμούσαν· αυτό θα μπορούσε να είναι το σύνθημα των πρώτων χρόνων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Κάποιοι που θα υιοθετούσε θεωρίες συνωμοσίας ή την άποψη ότι οι πόλεμοι έχουν κυρίως οικονομικά αίτια, θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ξέσπασε για να αποτραπεί η οικονομική καταστροφή των ΗΠΑ.

Το Διάγραμμα 2 παρουσιάζει την εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ των Ηνωμένων Πολιτειών από το 1900 έως το 1960. Από τα διαθέσιμα στοιχεία για το κατά κεφαλήν ΑΕΠ από το 1800, γίνεται σαφές ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν είχαν ποτέ βιώσει πτώση αντίστοιχου μεγέθους με αυτή της δεκαετίας του 1930. Η Μεγάλη Ύφεση, που ακολούθησε την κατάρρευση του χρηματιστηρίου το 1929, οδήγησε το 1938 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε 10.526 δολάρια σε τιμές του 2011, επίπεδο σημαντικά χαμηλότερο από την τάση της περιόδου. Η πτώση αυτή αντικατοπτρίζει την εκτεταμένη ανεργία, τη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής και τη συρρίκνωση της εσωτερικής ζήτησης, που χαρακτήριζαν την αμερικανική οικονομία εκείνη την περίοδο.

Με την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το 1939, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατέγραψε σημαντική αύξηση, φθάνοντας τα 16.999 δολάρια το 1944. Η εξέλιξη αυτή αποδίδεται στην εκτεταμένη στρατιωτικοβιομηχανική κινητοποίηση, την ενίσχυση της παραγωγικής ικανότητας στον τομέα του πολεμικού υλικού και τη διεύρυνση της απασχόλησης, γεγονός που επέφερε αξιοσημείωτη τόνωση της εγχώριας ζήτησης. Μετά τη λήξη των εχθροπραξιών, η οικονομία ακολούθησε σταδιακά την προπολεμική της τάση, όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά την περίοδο 1900–1960, στοιχείο που επιβεβαιώνει την ερμηνευτική υπόθεση ότι ο πόλεμος λειτούργησε ως καταλύτης για την οικονομική ανάκαμψη και διευκόλυνε τη μετάβαση της αμερικανικής οικονομίας σε μια νέα φάση σταθερής μεγέθυνσης και διεθνούς ηγεμονίας.

Διάγραμμα 2. Κατά κεφαλήν ΑΕΠ των ΗΠΑ, 1900-1960 (διεθνή δολάρια ΗΠΑ 2011)

Περίπτωση 2^η: Ελλάδα

Όπως διαπιστώθηκε στο πέμπτο μέρος της μελέτης, η Ελλάδα είχε τη μεγαλύτερη πτώση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ της την περίοδο του πολέμου (-65%). Ήταν, μάλιστα, η μόνη χώρα για την οποία ο μέσος όρος της επταετίας

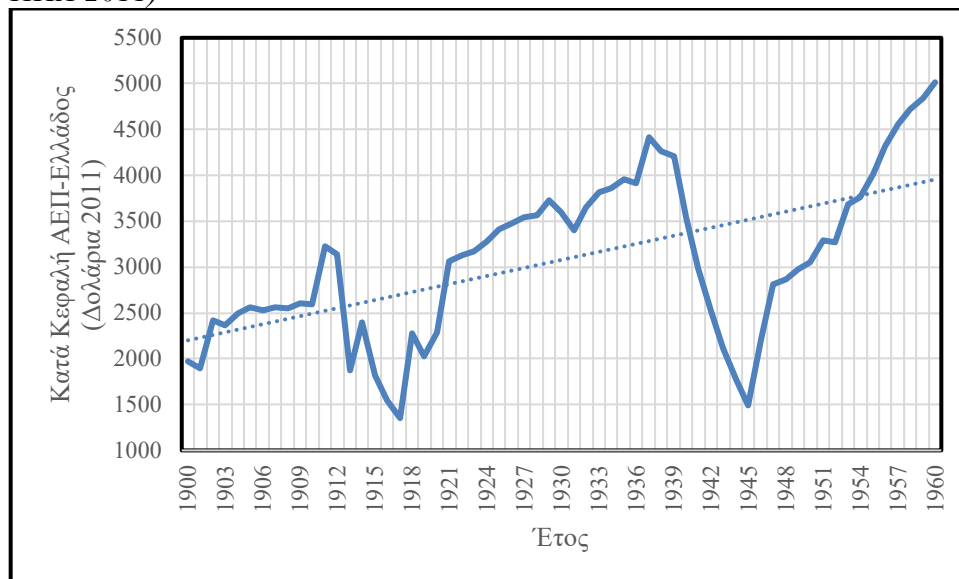
που ακολούθησε τον πόλεμο ήταν μικρότερος από τον αντίστοιχο της επταετίας που προηγήθηκε. Καμία άλλη από τις 22 χώρες για τις οποίες υπάρχουν στατιστικά δεδομένα, δεν παρουσίασε αυτή την αρνητική επίδοση. Προφανώς, ο εμφύλιος πόλεμος ήταν ο βασικός λόγος γι' αυτή την αρνητική εξέλιξη.

Το Διάγραμμα 3 παρουσιάζει την εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας κατά την περίοδο 1900–1960, σε σταθερές τιμές δολαρίων ΗΠΑ του 2011 (βλ. Παράρτημα Α). Για λόγους συγκριτικής αξιολόγησης, αποτυπώνεται επίσης ο λόγος του ελληνικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ προς το αντίστοιχο των Ηνωμένων Πολιτειών (Διάγραμμα 4).

Η πρώτη επισήμανση που πρέπει να γίνει, και η οποία αναφέρθηκε στο προηγούμενο μέρος (Πίνακας 5), αφορά τη μεταβολή κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ένα έτος πριν από την έναρξή του έως το έτος λήξης του (1913–1918). Κατά το διάστημα αυτό παρατηρείται σημαντική μεταβολή στο ελληνικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ (βλ. Πίνακα 5). Το 1913 ανερχόταν σε 1.876 δολάρια, γεγονός που αποδίδεται στις επιπτώσεις των Βαλκανικών Πολέμων. Προ της έναρξής τους, το 1911, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είχε διαμορφωθεί στα 3.231 δολάρια, επίπεδο αισθητά υψηλότερο από εκείνο του 1918, οπότε υποχώρησε στα 2.279 δολάρια.

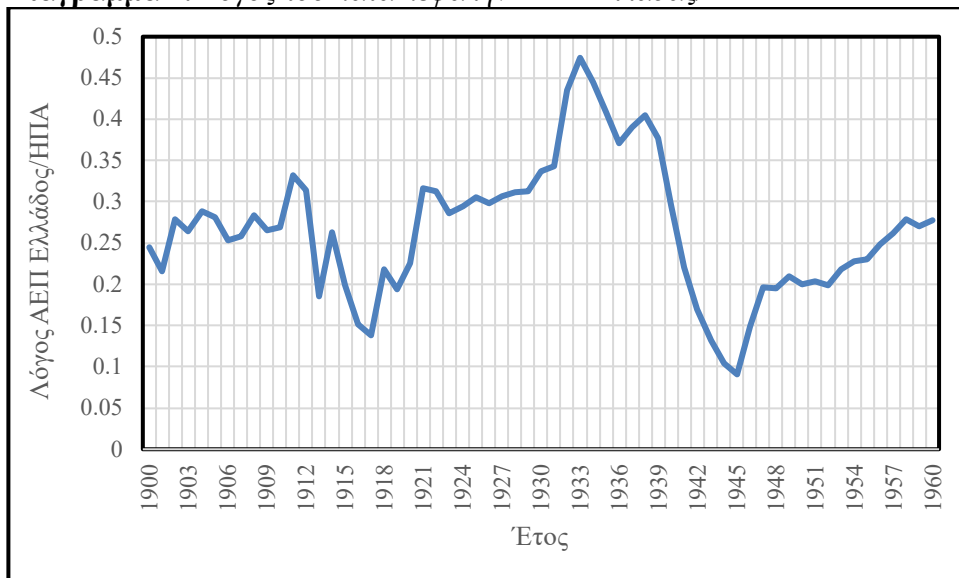
Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η εικόνα διαφοροποιείται ριζικά. Το 1937 καταγράφηκε η υψηλότερη τιμή κατά κεφαλήν ΑΕΠ από τη σύσταση του ελληνικού κράτους το 1832, φθάνοντας τα 4.414 δολάρια. Στο Διάγραμμα 3, το οποίο παρακολουθεί την περίοδο από το 1900 και έπειτα, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ το 1939 ανερχόταν σε 4.205 δολάρια. Το 1945 η Ελλάδα σημείωσε παγκόσμιο αρνητικό ρεκόρ, καθώς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατέγραψε πτώση 65%: από 4.267 δολάρια το 1938 σε μόλις 1.495 δολάρια.

Κατά την άμεση μεταπολεμική περίοδο, παρά την επιβάρυνση του Εμφυλίου (1944–1949), η ελληνική οικονομία εισήλθε σε πορεία ταχείας ανόδου. Αν και δεν επανήλθε ευθέως στα προπολεμικά επίπεδα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 ξεκίνησε αυτό που στη διεθνή βιβλιογραφία έχει καθιερωθεί ως το «οικονομικό θαύμα» της Ελλάδας.

Διάγραμμα 3. Κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδας, 1900–1960 (σε διεθνή δολάρια ΗΠΑ 2011)

Το Διάγραμμα 4 απεικονίζει την πορεία του ελληνικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε σύγκριση με το αντίστοιχο των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 1933 ο λόγος αυτός κατέγραψε τη μέγιστη τιμή του, 47,44%, ενώ το 1945 υποχώρησε στο ελάχιστο επίπεδο, 9,07%. Μέσα σε διάστημα μόλις δώδεκα ετών, η Ελλάδα πέρασε από το να διαθέτει περίπου το ήμισυ του κατά κεφαλήν ΑΕΠ των ΗΠΑ στο να κατέχει λιγότερο από το ένα δέκατο. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, με την είσοδό τους στον πόλεμο, κατάφεραν να εξέλθουν της Μεγάλης Ύφεσης, ενώ η Ελλάδα υπέστη δραματική συρρίκνωση. Αντίστοιχες τάσεις παρατηρούνται, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, και σε άλλες χώρες. Μετά τον πόλεμο, ο λόγος ανήλθε στο 27,78%.

Η παρουσίαση ολόκληρου του χρονικού εύρους του κατά κεφαλήν ΑΕΠ για τις δύο χώρες με τις ακραίες επιδόσεις αναδεικνύει τη σημαντική διαφορά μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Ελλάδας. Οι Ηνωμένες Πολιτείες επωφελήθηκαν οικονομικά από τον πόλεμο, ενώ η Ελλάδα υπέστη σοβαρή οικονομική καταστροφή. Εν γένει, οι Ηνωμένες Πολιτείες αποτέλεσαν τον μεγάλο κερδισμένο, ενώ η Ελλάδα τον μεγάλο χαμένο.

Διάγραμμα 4. Λόγος του κατά κεφαλήν ΑΕΠ Ελλάδας/ΗΠΑ

Συμπεράσματα

Τα ευρήματα της παρούσας μελέτης συνάδουν με εκείνα προηγούμενων ερευνών, που χρησιμοποιούν το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως δείκτη μέτρησης των επιδράσεων των πολέμων.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος συνδέεται με μείωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε ορισμένες χώρες και με αύξηση σε άλλες. Οι χώρες που βίωσαν κατοχή παρουσίασαν μείωση του δείκτη, ενώ εκείνες που πολεμούσαν εκτός του εδάφους τους δεν κατέγραψαν αντίστοιχη πτώση. Αντίστοιχα ευρήματα προκύπτουν και για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε δύο χώρες – τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ελλάδα – ως ακραίες περιπτώσεις επιδράσεων, οι οποίες εξετάστηκαν διεξοδικά ως ειδικές μελέτες περίπτωσης. Συγκεκριμένα, οι Ηνωμένες Πολιτείες παρουσίασαν αύξηση 57% στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ενώ η Ελλάδα μείωση 65%.

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, η παρούσα μελέτη δεν προσπάθησε να εξηγήσει θεωρητικά τις οικονομικές επιπτώσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ούτε να ελέγξει εμπειρικά μία συγκεκριμένη θεωρία. Απλά ήθελε να καταγράψει αυτό που οι οικονομολόγοι θα αποκαλούσαν τα θεμελιώδη δεδομένα (stylized facts) του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Παράρτημα Α. Κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Ελλάδος και των ΗΠΑ, 1900-1950 (σταθερά δολάρια ΗΠΑ 2011)

Έτος	Ελλάδα	ΗΠΑ	Ελλάδα/ΗΠΑ
1900	1972	8038	0.245348
1901	1890	8770	0.215498
1902	2423	8684	0.279012
1903	2367	8941	0.264725
1904	2498	8664	0.288331
1905	2560	9121	0.280661
1906	2530	9980	0.253504
1907	2565	9951	0.257775
1908	2550	8976	0.284092
1909	2601	9798	0.265459
1910	2592	9637	0.268969
1911	3231	9736	0.331865
1912	3135	9977	0.314236
1913	1876	10108	0.185596
1914	2394	9096	0.263182
1915	1822	9164	0.198818
1916	1549	10222	0.151531
1917	1352	9769	0.138396
1918	2279	10471	0.217642
1919	2031	10450	0.194358
1920	2284	10153	0.224960
1921	3057	9675	0.315973
1922	3129	10010	0.312596
1923	3169	11071	0.286237
1924	3279	11127	0.294696
1925	3411	11150	0.305926
1926	3475	11648	0.298340
1927	3539	11532	0.306875
1928	3561	11451	0.310975
1929	3733	11954	0.312274
1930	3599	10695	0.336513
1931	3402	9931	0.342565
1932	3649	8381	0.435415
1933	3818	8048	0.474390
1934	3854	8667	0.444670
1935	3953	9681	0.408332
1936	3913	10568	0.370268

1937	4414	11295	0.390789
1938	4267	10526	0.405372
1939	4205	11171	0.376406
1940	3543	12005	0.295125
1941	2987	13553	0.220387
1942	2517	14870	0.169269
1943	2115	16050	0.131774
1944	1779	16999	0.104651
1945	1495	16478	0.090729
1946	2209	14822	0.149031
1947	2810	14312	0.196345
1948	2866	14734	0.194513
1949	2979	14197	0.209838
1950	3052	15240	0.200262
1951	3287	16125	0.203845
1952	3272	16444	0.198978
1953	3681	16917	0.217592
1954	3759	16512	0.227653
1955	4007	17370	0.230685
1956	4313	17397	0.247916
1957	4557	17406	0.261806
1958	4723	16946	0.278709
1959	4846	17900	0.270726
1960	5015	18057	0.277732

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Παπανίκος, Γ. Θ. (2020). *Ο Ελληνικός Εμφύλιος της δεκαετίας του 1940*. Αθηναϊκό Ινστιτούτο.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2022). *Θέσεις για το ρωσικό-ουκρανικό ζήτημα και την ελληνική εξωτερική πολιτική* [Κείμενο μελέτης 02/2022].
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2024). *Ο πόλεμος στην Ουκρανία τελείωσε: Η αποστολή εξετελέσθη με απόλυτη επιτυχία*. Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό, 4(1), 5–10.
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2025). *Ανθρώπινες Απώλειες στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*. Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό, 5(2), 5–10.
- Σαλαβράκος, Ι.-Δ. (2008). *Οικονομία και ολοκληρωτικός πόλεμος: Η περίπτωση του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου (1939-1945), Τόμος Β'.* Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Αγγλική

- Besley, T., & Persson, T. (2008). Wars and state capacity. *Journal of the European Economic Association*, 6(2/3), 522–530.
- Bove, V., Elia, L., & Smith, R. P. (2016). On the heterogeneous consequences of civil war. *Oxford Economic Papers*, 68(2), 550–568.
- Broadberry, S., & Harrison, M. (Eds.). (2020). *The economics of the Second World War: Seventy-five years on*. Cambridge University Press.
- Chen, S., Loayza, N. V., & Reynal-Querol, M. (2008). The aftermath of civil war. *The World Bank Economic Review*, 22(1), 63–85.
- Chupilkin, M., & Koczan, Z. (2022). *The economic consequences of war: Estimates using synthetic controls* (EBRD Working Paper No. 271). European Bank for Reconstruction and Development.
- Collier, P. (1999). On the economic consequences of civil war. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 168–183.
- Hionidou, V. (2006). *Famine and death in occupied Greece, 1941–1944*. Cambridge University Press.
- Michalopoulos, D. (2017). The famine in the major Athens agglomeration and dealing with it, 1941–1942. *Central European Journal of Social Sciences and Humanities*, 12, 45–62.
- Novta, N., & Pugacheva, E. (2020). *The macroeconomic costs of conflict* (IMF Working Paper No. WP/20/110). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781513550397.001>.
- Papanikos, G. T. (2022a). The Ukrainian migrant flows to Greece due to the Russian-Belarus invasion. *Athens Journal of Social Sciences*, 9(4), 305–316. <https://bit.ly/3MIMpOE>
- Papanikos, G. T. (2022b). Europe, Ukraine and Russia: What is really at stake? Working Paper 04/2022. <https://bit.ly/3Mkxcyv>
- Papanikos, G. T. (2022c). The war in Ukraine and the MENA countries. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 8(3), 197–208. <https://bit.ly/38KPZE0>
- Papanikos, G. T. (2022d). The Greek newspaper coverage of the Ukrainian war: The pre-invasion phase and the day of the invasion. *Athens Journal of Mass Media and Communications*, 9(4), 363–382. <https://bit.ly/374hwQ4>

- Papanikos, G. T. (2022e). Europe, Ukraine, Russia and USA: A conspiracy theory approach. Working Paper 05/2022. <https://bit.ly/3HQQo3B>
- Papanikos, G. T. (2025). [The U.S.-China innovation gap: The Chinese advantage of backwardness](#). *Athens Journal of Technology & Engineering*, 12(1), 9–28.
- Sevastianova, D. (2009). Impact of war on country per capita GDP: A descriptive analysis. *Peace Economics, Peace Science, and Public Policy*, 15(1), 114–139.
- Vesco, P., Baliki, G., Brück, T., Döring, S., Eriksson, A., Fjelde, H., Guha-Sapir, D., Hall, J., Knutsen, C. H., Leis, M. R., Mueller, H., Rauh, C., Rudolfsen, I., Swain, A., Timlick, A., Vassiliou, P. T., von Schreeb, J., von Uexkull, N., & Hegre, H. (2025). The impacts of armed conflict on human development: A review of the literature. *World Development*, 187, 1–23.

The impact of World War II on per capita GDP

Gregory T. Papanikos
President, The Athens Institute

Armed conflicts entail irreparable human losses while simultaneously producing significant economic repercussions, driving large segments of the population into poverty. In economic theory, the “guns versus butter” dilemma captures the immediate consequence of reallocating resources toward military purposes. However, armed conflicts also generate indirect effects, as they destroy productive capacity and shift the production possibilities frontier inward, leading to a reduction in both wartime and peacetime goods. In macroeconomic terms, this equates to a contraction of per capita Gross Domestic Product (GDP). The objective of this study is to estimate the change—positive or negative—in per capita GDP as a result of World War II. The central research question is formulated as follows: How did per capita GDP evolve during World War II? To address this, time series data covering the period 1900–1960 are employed, allowing for comparative analysis with World War I. The empirical findings reveal an uneven distribution of consequences. In several countries, a substantial decline in per capita GDP is observed, reflecting the loss of productive capital and human resources. By contrast, in the United States, for instance, global wartime mobilization was associated with a significant increase in per capita GDP, contributing to the definitive overcoming of the Great Depression of the 1930s. The analysis demonstrates that the economic effects of war are not homogeneous but vary according to each country’s position and role in the conflict.

Keywords: World War II, World War I, economy, GDP, per capita GDP, USA, Greece

Επιστημονικό Άρθρο

Ακουστικά βιβλία με τεχνητή νοημοσύνη: Μία ηθική Οδύσσεια

Τζον Πάβλικ

Διακεκριμένος Καθηγητής Δημοσιογραφίας και Σπουδών Μέσων
Ενημέρωσης, Πανεπιστήμιο Ράτγκερς, ΗΠΑ

Το παρόν άρθρο εξετάζει την αυξανόμενη χρήση της τεχνητής νοημοσύνης στην παραγωγή ακουστικών βιβλίων, εστιάζοντας στις τεχνολογικές δυνατότητες, τις γνωστικές επιδράσεις και τις ηθικές προκλήσεις που προκύπτουν. Με αφετηρία την εμπειρία ακρόασης της Οδύσσειας του Ομήρου μέσω της εφαρμογής ElevenReader, αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο η τεχνητή νοημοσύνη μετασχηματίζει την παραγωγή και την κατανάλωση ηχητικού περιεχομένου. Παράλληλα, παρουσιάζονται ερευνητικά δεδομένα σχετικά με τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ ανάγνωσης και ακρόασης, καθώς και οι δυνατότητες βελτίωσης της προσβασιμότητας, ιδιαίτερα για άτομα με προβλήματα όρασης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα ηθικά ζητήματα που αφορούν τα πνευματικά δικαιώματα, την αδειοδότηση της ανθρώπινης φωνής, τις επιπτώσεις στους επαγγελματίες δημιουργούς και το περιβαλλοντικό αποτύπωμα της τεχνητής νοημοσύνης. Επιπλέον, διερευνάται η προοπτική μίας νέας «ακουστικής αναγέννησης», η οποία θα μπορούσε να διευρύνει την πρόσβαση στη γνώση και να περιορίσει τον χρόνο χρήσης οθονών. Το άρθρο καταλήγει ότι, παρά τις σημαντικές δυνατότητες της τεχνολογίας, η ανθρώπινη παρέμβαση και η ηθική αξιολόγηση παραμένουν απαραίτητες για τη διαμόρφωση του μέλλοντος των ακουστικών βιβλίων.

Λέξεις-κλειδιά: Τεχνητή νοημοσύνη, ακουστικά βιβλία, ηθική της τεχνολογίας, πνευματικά δικαιώματα, προσβασιμότητα, ακουστική αναγέννηση.

Ακούγοντας την Οδύσσεια

Μόλις άκουσα μία ηχογραφημένη, διάρκειας 13 ωρών, απαγγελία της Οδύσσειας του Ομήρου στην πλήρη, μη περικομμένη μορφή της, που περιλαμβάνει και τις 121.135 λέξεις. Η έκδοση που άκουσα είναι ένα ακουστικό βιβλίο στην εφαρμογή ElevenReader. Είναι 20 Ιουλίου 2026, μόλις τρεις ημέρες μετά την πρεμιέρα της πολυαναμενόμενης τρίωρης κινηματογραφικής παραγωγής του Κρίστοφερ Νόλαν, *Η Οδύσσεια (The Odyssey)*, γυρισμένης σε φιλμ 70mm. Η επική αυτή ταινία έχει σημειώσει τεράστια επιτυχία στα εκδοτήρια. Σύμφωνα με δημοσίευμα της Rentrak στις 19 Ιουλίου, βασισμένο σε εκτιμήσεις των στούντιο, η ταινία έκανε ένα «τεράστιο άνοιγμα 124,5 εκατομμυρίων δολαρίων στις κινηματογραφικές αίθουσες της Βόρειας Αμερικής» (Rentrak, 2026). Η παρακολούθηση της ταινίας στην πλήρως καθηλωτική μορφή των 70mm είναι

απρόσιτη για τους περισσότερους θεατές, καθώς στις Ηνωμένες Πολιτείες απαιτεί προβολή σε μία από τις μόλις 25 αίθουσες *IMAX* που έχουν προγραμματιστεί για την προβολή αυτή. Αντίθετα, το μεγαλύτερο μέρος του κοινού παρακολουθεί την ταινία σε συμβατικές κινηματογραφικές αίθουσες, όπου προβάλλεται μία μειωμένη εκδοχή της εικόνας της κινηματογραφικής παραγωγής. Η ταινία του Νόλαν έχει επίσης προκαλέσει δημόσιο ενδιαφέρον για τον Όμηρο, την *Οδύσσεια* και την ελληνική μυθολογία.

Η εφαρμογή *ElevenReader* παρέχεται δωρεάν, αν και διατίθεται και επιλογή επί πληρωμή. Αξίζει να σημειωθεί ότι το επικό ποίημα του Ομήρου προοριζόταν να ακούγεται ως απαγγελία και όχι να διαβάζεται ως κείμενο. Την εποχή του Ομήρου, η γραφή και η ανάγνωση αποτελούσαν νέες μορφές επικοινωνίας και περιορίζονταν γενικά στις ελίτ. Ένα ποίημα όπως αυτό του Ομήρου απαιτούσε συνήθως από ένα άτομο να απομνημονεύσει ολόκληρο το κείμενο, προκειμένου να το απαγγείλει προφορικά μπροστά σε ζωντανό κοινό. Έλληνες φιλόσοφοι, όπως ο Σωκράτης, μάλιστα αντιτίθεντο έντονα στην ιδέα της γραφής γενικότερα, υποστηρίζοντας ότι θα κατέστρεφε ή, τουλάχιστον, θα έβλαπτε την ανάπτυξη της ανθρώπινης μνήμης (Plato, 370 BCE). Είναι αρκετά πιθανό ότι αυτό έχει πράγματι συμβεί κατά τη διάρκεια των χιλιετιών που μεσολάβησαν, αν και η έρευνα σχετικά με αυτό το ζήτημα δεν έχει καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα.

Φυσικά, η ποιητική απαγγελία της *Οδύσσειας* θεωρούνταν επίσης ότι θα γινόταν με ανθρώπινη φωνή και όχι από μηχανή. Ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι το ακουστικό βιβλίο της εφαρμογής *ElevenReader* χρησιμοποιεί φωνές τεχνητής νοημοσύνης, καθώς και άλλα ηχητικά εφέ που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη, όπως μουσική και ηχητικά εφέ, μεταξύ των οποίων και βροντές, οι οποίες συνδέονται με την ιστορία του πρωταγωνιστή της *Οδύσσειας*, του Οδυσσέα, καθώς ταξιδεύει με πλοίο επί πολλά χρόνια προς την πατρίδα του, την Ιθάκη, μετά το τέλος του Τρωικού Πολέμου, κατά τον οποίο οι Αχαιοί (όπως αποκαλούνταν οι αρχαίοι Έλληνες) κατέλαβαν και λεηλάτησαν την πόλη της Τροίας. Ως παραγωγή μέσων, είναι εξαιρετικά καλοδουλεμένη. Ως εκ τούτου, τα ακουστικά βιβλία που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη από την *ElevenLabs* αποτελούν μία βαθιά ανατρεπτική πρόκληση για την *Audible*, την εταιρεία ακουστικών βιβλίων που ανήκει στην *Amazon* και τα οποία παράγονται με τη συμμετοχή ανθρώπων ηθοποιών.

Φωνή με τεχνητή νοημοσύνη και άλλα ηχητικά

Οι φωνές τεχνητής νοημοσύνης του *ElevenReader* περιλαμβάνουν και εκείνη του Σερ Μάικλ Κέιν (*Sir Michael Caine*), ο οποίος έχει παραχωρήσει στην εταιρεία άδεια χρήσης της φωνής του. Ο Κέιν είναι βραβευμένος με Όσκαρ και βρίσκεται πλέον στη δέκατη δεκαετία της ζωής του. Η κινηματογραφική του πορεία περιλαμβάνει δημοφιλή κλασικά έργα, όπως το *Ο Άνθρωπος που θα Γινόταν Βασιλιάς* (*The Man Who Would Be King*), καθώς και ταινίες που κέρδισαν Όσκαρ, όπως *Η Χάνα και οι αδερφές της* (*Hannah and Her Sisters* (1986)) και *Θέα στον Ωκεανό* (*The Cider House Rules* (1999)). Ακόμη και η φωνή του αείμνηστου Σταν Λι (*Stan Lee*) της *Marvel Comics* έχει παραχωρηθεί με άδεια στην *ElevenLabs*, την

εταιρεία που δημιούργησε την εφαρμογή *ElevenReader* (ElevenLabs, 2025). Ο ηθοποιός Μάθιου Μακόνναχι (*Matthew McConaughey*) είναι επενδυτής στην εταιρεία (Staniszewski, 2026). Με την εφαρμογή *ElevenReader*, οι χρήστες μπορούν να δημιουργούν το δικό τους ηχητικό περιεχόμενο που παράγεται από τεχνητή νοημοσύνη. Έχω δημιουργήσει και εγώ κάποιο δικό μου περιεχόμενο και ουσιαστικά παράγεται μέσω φωνής τεχνητής νοημοσύνης.

Τα ακουστικά βιβλία του *ElevenReader* περιλαμβάνουν ηχητικά εφέ και μουσική. Όταν τα ακούει κανείς, είναι δύσκολο να μην εντυπωσιαστεί. Η *ElevenLabs* αποκαλεί την παραγωγή της *Οδύσσειας* ένα «κινηματογραφικό ακουστικό βιβλίο». Ανεξάρτητα από τα κέντρα δεδομένων και τη συμμετοχή ανθρώπων ηθοποιών, η τεχνολογία είναι εκπληκτική. Οι ηθικές διαστάσεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς πρέπει να προβληματιστούμε σχετικά με το τι σημαίνουν όλα αυτά για το μέλλον των μέσων που δημιουργούνται από ανθρώπους. Φυσικά, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Κέιν έχει συμφωνήσει όσον αφορά τη χρήση της φωνής του, ενώ το κείμενο έχει γραφτεί από άνθρωπο – τον Όμηρο – σχεδόν 3.000 χρόνια πριν στην Ελλάδα. Επιπλέον, το κείμενο έχει μεταφραστεί από τα αρχαία ελληνικά της γραφής του Ομήρου κατά τον 8ο αιώνα π.Χ. στα σύγχρονα αγγλικά του 21ου αιώνα.

Αναλογιζόμενοι την έλευση του τυπογραφείου

Για να αναδείξουμε τα ευρύτερα, μακροπρόθεσμα ηθικά ζητήματα που ενδέχεται να προκύψουν, θα μπορούσαμε να εξετάσουμε τη σημασία της ανάπτυξης του κινητού τυπογραφείου στη Γερμανία κατά τον 15ο αιώνα. Μία παρόμοια τεχνολογία είχε εφευρεθεί νωρίτερα στην Ασία, συμπεριλαμβάνοντας και την Κορέα το 1234 μ.Χ. Το τυπογραφείο του Γουτεμβέργιου, το 1440, σηματοδότησε την έναρξη της αυτοματοποίησης της έκδοσης βιβλίων στον δυτικό κόσμο, όχι όμως και της συγγραφής βιβλίων. Η εφεύρεση του Γουτεμβέργιου ουσιαστικά οδήγησε στην απώλεια του επαγγέλματος του ανθρώπου αντιγραφέα. Χάσαμε μεγάλο μέρος της ομορφιάς που έφερναν οι γραφείς στη δημιουργία των βιβλίων τους. Οι γραφείς πρόσθεταν χειροποίητες λεπτομέρειες, περίτεχνες διακοσμήσεις και μοναδικές ατέλειες, οι οποίες αντανάκλασαν την προσωπική τους πινελιά. Τα χειρόγραφα που αντιγράφονταν από γραφείς συχνά περιλάμβαναν περίτεχνες εικονογραφήσεις και φύλλα χρυσού, μετατρέποντάς τα όχι μόνο σε βιβλία κειμένου αλλά και σε έργα τέχνης. Ωστόσο, αυτά τα έργα ήταν χρονοβόρα στην παραγωγή και ιδιαίτερα ακριβά, γεγονός που περιορίζει τη διαθεσιμότητά τους σε λίγους και μόνο προνομιούχους μελετητές, μοναχούς και σε άλλους αντίστοιχους κύκλους.

Οι συνέπειες, όμως, της εφεύρεσης του τυπογραφείου περιλάμβαναν επίσης την εξάπλωση της γνώσης της γραφής, τον Διαφωτισμό και την Αναγέννηση (Eisenstein, 1969). Ποιες θα μπορούσαν να είναι οι μακροπρόθεσμες συνέπειες των ακουστικών βιβλίων που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη για την κοινωνία; Θα μπορούσε, με την πάροδο του χρόνου, να εμφανιστεί ένα νέο είδος αναγέννησης, που θα βασίζεται στον ήχο; Θα μπορούσε η κοινωνία να επιστρέψει

σε μία εποχή κατά την οποία ο προφορικός πολιτισμός είχε κεντρική σημασία και η μνήμη κατείχε εξέχουσα θέση, όπως συνέβαινε στην εποχή των αρχαίων Ελλήνων;

Η άνοδος των ακουστικών βιβλίων

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι αναγνωστικές συνήθειες μεταβάλλονται, ενώ η δημοτικότητα των ακουστικών βιβλίων αυξάνεται. Δημοσκόπηση των *NPR/Ipsos*, στην οποία συμμετείχαν περισσότεροι από 2.000 ενήλικες στις ΗΠΑ το 2025, διαπίστωσε ότι το 51% των ερωτηθέντων είχε διαβάσει τουλάχιστον ένα έντυπο ή ηλεκτρονικό βιβλίο κατά τον προηγούμενο μήνα, παρότι το 40% των Αμερικανών δηλώνει ότι η ανάγνωση βρίσκεται χαμηλά στη λίστα των προτεραιοτήτων του (Limbong, 2025). Παράλληλα, η ακρόαση ακουστικών βιβλίων παρουσιάζει αυξανόμενη απήχηση. Σύμφωνα με έρευνα της *Edison Research*, που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό της *Audio Publishers Association*, το 58% των Αμερικανών ηλικίας 18 ετών και άνω δήλωσε τον Φεβρουάριο 2026 ότι είχε ακούσει τουλάχιστον ένα ακουστικό βιβλίο κάποια στιγμή στη ζωή του. Επιπλέον, τα έσοδα από τις πωλήσεις ακουστικών βιβλίων στις ΗΠΑ ανήλθαν σε 2,43 δισεκατομμύρια δολάρια το 2025, σημειώνοντας αύξηση 9% σε σύγκριση με το 2024 (Audio Publishers Association, 2026).

Τι δείχνει η έρευνα

Είναι επίσης ιδιαίτερα σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι για τα άτομα με προβλήματα όρασης, ή ακόμη και για τα άτομα που είναι τυφλά, η ενασχόληση με περιεχόμενο βασισμένο σε κείμενο ή με βιβλία δεν είναι εφικτή, όταν αυτά είναι διαθέσιμα αποκλειστικά σε οπτική μορφή. Ωστόσο, η ακρόαση μίας πλήρους, μη περικομμένης, εκδοχής ενός βιβλίου δεν σημαίνει ότι προσφέρει κατώτερη εμπειρία, ακόμη κι εάν πρόκειται για μία διαφορετική εμπειρία. Θα μπορούσαμε να εξετάσουμε τι δείχνει η έρευνα σχετικά με τις γνωστικές διαφορές μεταξύ της ανάγνωσης και της ακρόασης ενός βιβλίου στην πλήρη, μη περικομμένη μορφή του. Η έρευνα δείχνει ότι η ανάγνωση και η ακρόαση ενεργοποιούν παρόμοιες περιοχές του εγκεφάλου κατά την επεξεργασία της σημασιολογίας, δηλαδή κατά την κατανόηση του νοήματος. Οι βασικές διαδικασίες κατανόησης είναι ουσιαστικά ίδιες. Ορισμένες μελέτες διαπιστώνουν ότι η ακρόαση μπορεί να είναι δυσκολότερη όταν ο ακροατής δεν έχει τη δυνατότητα να ελέγχει τον ρυθμό με τον οποίο ακούει το περιεχόμενο. Μία μετα-ανάλυση του 2022 διαπίστωσε χαμηλότερα επίπεδα γενικής κατανόησης και ικανότητας εξαγωγής συμπερασμάτων κατά την ακρόαση με προκαθορισμένο ρυθμό, σε σύγκριση με την ανάγνωση, υπό την προϋπόθεση ότι το περιεχόμενο είναι πανομοιότυπο (δηλαδή πρόκειται για το πλήρες, μη περικομμένο, κείμενο του βιβλίου) (Clinton-Lisell, 2022).

«Ορισμένες μελέτες δείχνουν ότι η ανάγνωση αναπτύσσει γνωστικές δεξιότητες με τρόπους που δεν αναπτύσσει η ακρόαση ενός ακουστικού βιβλίου» (Drevitch, 2026). Αντίστροφα, η ακρόαση ενδέχεται να ενεργοποιεί ορισμένες γνωστικές δεξιότητες που δεν ενεργοποιούνται κατά την ανάγνωση, ωστόσο απαιτείται περισσότερη έρευνα για να επιβεβαιωθεί αυτό.

Η νευροεπιστήμονας Φάτμα Ντενίζ (*Fatma Deniz*) από το Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας στο Μπέρκλεϋ και οι συνεργάτες της ανέφεραν, σε μελέτη του 2019, ότι τα δεδομένα από λειτουργική μαγνητική τομογραφία (fMRI) έδειξαν πως, μεταξύ των συμμετεχόντων που άκουσαν και διάβασαν τις ίδιες ιστορίες από την εκπομπή *The Moth Radio Hour*, παρατηρήθηκε συγκρίσιμη εγκεφαλική δραστηριότητα και στις δύο περιπτώσεις (Deniz et al., 2019). Η σημασιολογική επεξεργασία — δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι εξάγουν και κατανοούν το νόημα των λέξεων — είναι η ίδια, ανεξάρτητα από το εάν διαβάζουμε ένα βιβλίο ή το ακούμε.

Μία αξιοσημείωτη διαφορά μεταξύ της ανάγνωσης και της ακρόασης είναι ότι η ακρόαση επιτρέπει στους χρήστες να κάνουν πιθανόν παράλληλα και κάτι άλλο, όπως να περπατούν, να οδηγούν, ή να γυμνάζονται, ενώ ακούν ηχητικό περιεχόμενο. Το κατά πόσο αυτή η παράλληλη χρήση μπορεί να οδηγήσει σε γνωστική διάσπαση της προσοχής, αποτελεί ένα ζήτημα που θα πρέπει να εξεταστεί μέσω της έρευνας.

Καταληκτικές σκέψεις

Καθώς τα ακουστικά βιβλία εξελίσσονται, η τεχνητή νοημοσύνη διαδραματίζει ολοένα και σημαντικότερο ρόλο στην παραγωγή τους. Δεν είναι σαφές εάν η τιμή των ακουστικών βιβλίων θα μειωθεί, καθιστώντας τα περισσότερο προσιτά και ευρέως διαθέσιμα. Ωστόσο, η έρευνα υποδεικνύει ότι δεν υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ της μάθησης ή, γενικότερα, της εμπειρίας που αποκομίζεις από ένα ακουστικό βιβλίο και της ανάγνωσης ενός κειμένου· η ακρόαση παρουσιάζει γνωστικές ομοιότητες με την οπτική ανάγνωση.

Τα ηθικά ζητήματα είναι καίριας σημασίας και εμπίπτουν σε αρκετές ευρείες κατηγορίες. Μία από αυτές αφορά τον αντίκτυπο ή τις επιπτώσεις στους ανθρώπους που συμμετέχουν στην παραγωγή περιεχομένου, ή σε άλλους δημιουργούς, όπως οι μουσικοί ή οι δημιουργοί ηχητικών εφέ. Οι απαγγέλλοντες καθώς και άλλοι καλλιτέχνες θα επηρεαστούν από την αυξανόμενη χρήση της τεχνητής νοημοσύνης για την παραγωγή ηχητικού περιεχομένου. Η αδειοδότηση ενδέχεται να συμβάλλει στην αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος, αν και όχι απαραίτητα σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Ζητήματα που αφορούν τα πνευματικά δικαιώματα εξακολουθούν να υφίστανται και δεν έχουν ακόμη επιλυθεί. Η ανθρώπινη συγγραφή βιβλίων και άλλων κειμένων είναι απαραίτητη για την ανάπτυξη και την έκφραση ιδεών.

Μία δεύτερη ευρεία κατηγορία αφορά τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις της τεχνητής νοημοσύνης στον τομέα του ήχου. Τα ζητήματα που προκαλούν ανησυχία — το ανθρακικό αποτύπωμα, η κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας και νερού, η ηχορύπανση και η απώλεια γης λόγω των κέντρων δεδομένων — δεν είναι ανεξάρτητα από την τεχνητή νοημοσύνη γενικότερα, αλλά θα μπορούσαν να αποτελέσουν σημαντικό μέρος του συνολικού προβλήματος. Τα κέντρα δεδομένων και οι λοιπές περιβαλλοντικές επιπτώσεις της τεχνητής νοημοσύνης χρειάζεται να αντιμετωπιστούν και αποτελούν κρίσιμα ζητήματα σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα.

Μία τρίτη κατηγορία αφορά το κατά πόσο η ανάπτυξη των ηχητικών εμπειριών, ιδιαίτερα καθώς ενισχύεται από την κλιμακούμενη παραγωγή μέσω τεχνητής νοημοσύνης, θα οδηγήσει σε μία «ακουστική αναγέννηση» (*audio renaissance*). Πρόκειται για ένα θετικό ηθικό πρόταγμα, το οποίο η έρευνα θα μπορούσε να εξετάσει από μία μακροπρόθεσμη οπτική. Για πολλούς χρήστες, συμπεριλαμβανομένων των φοιτητών, η διαχείριση του χρόνου μπροστά σε οθόνες αποτελεί κρίσιμο ζήτημα, και η κατανάλωση βιβλίων ή άλλου περιεχομένου σε ηχητική μορφή μπορεί να συμβάλλει στον περιορισμό αυτού του χρόνου. Οι εκπαιδευτικοί και άλλοι επαγγελματίες θα μπορούσαν να εξετάσουν τρόπους με τους οποίους η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να αξιοποιηθεί για τη μετατροπή του περιεχομένου του κειμένου τους σε ηχητική μορφή, είτε πρόκειται για περιεχόμενο μεγάλης έκτασης, όπως βιβλία και άρθρα, είτε για άλλο εκπαιδευτικό υλικό. Αυτή η χρήση της τεχνητής νοημοσύνης, για να βοηθήσει τους χρήστες να μειώσουν τον χρόνο που περνούν μπροστά σε οθόνες, θα μπορούσε να προσφέρει ένα απροσδόκητο όφελος στη διαμεσολαβούμενη μάθηση ή ψυχαγωγία. Το ηχητικό περιεχόμενο, συμπεριλαμβανομένου εκείνου που δημιουργείται ή διαμορφώνεται με τη βοήθεια της τεχνητής νοημοσύνης, μπορεί να συμβάλλει στη βελτίωση της προσβασιμότητας κειμένων για τα άτομα με προβλήματα όρασης. Από την οπτική του ωφελιμισμού του John Stuart Mill (1863), η τεχνητή νοημοσύνη θα μπορούσε να θεωρηθεί ηθικά αποδεκτή, καθώς ενδέχεται να προάγει την ευτυχία και την ευημερία (δηλαδή, μέσω της μείωσης του χρόνου μπροστά σε οθόνες), αλλά και την πνευματική ανάπτυξη (δηλαδή, μέσω της μάθησης).

Συμπέρασμα

Κατά την τελική επιστροφή του στην Ιθάκη, ο Οδυσσέας βρήκε μία γη που είχε αλλάξει. Οι μνηστήρες είχαν καταλάβει το σπίτι του. Αναγκάστηκε να τους θανατώσει, εάν ήθελε να επανενωθεί με τη σύζυγό του, την Πηνελόπη, και να ανακτήσει το βασίλειό του. Τελικά, χρειάστηκε η παρέμβαση της θεάς Αθηνάς για να αποκατασταθεί η ειρήνη ανάμεσα στον Οδυσσέα και στις οικογένειες των νεκρών μνηστήρων.

Εμείς οι άνθρωποι σήμερα αντιμετωπίζουμε, κατά παρόμοιο τρόπο, μία αλλαγμένη εμπειρία των μέσων ενημέρωσης. Η τεχνητή νοημοσύνη διαταράσσει σχεδόν κάθε πτυχή των μέσων. Το κατά πόσο θα θεωρήσουμε τα βιβλία που ενισχύονται από την τεχνητή νοημοσύνη και βασίζονται σε κείμενα γραμμένα από ανθρώπους, ως ένα ευπρόσδεκτο μέρος του μιντιακού τοπίου του 21ου αιώνα, παραμένει ένα ανοιχτό, αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρον, ζήτημα. Είναι απίθανο να μπορούμε να περιμένουμε την παρέμβαση της θεάς Αθηνάς για να συμβάλλει στην αποκατάσταση της ειρήνης μεταξύ ανθρώπων και τεχνητής νοημοσύνης. Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θα χρειαστεί η ανθρώπινη παρέμβαση για να καθοριστεί ο ρόλος που θα διαδραματίσει η ηθική στην παραγωγή, τη διάδοση και την αξιοποίηση των ακουστικών βιβλίων που ενισχύονται από την τεχνητή νοημοσύνη, ή άλλου ηχητικού περιεχομένου.

Βιβλιογραφία

- Audio Publishers Association. (2026). Consumer Survey and Sales Survey. Available at: <https://www.audiopub.org/surveys>.
- Clinton-Lisell, V. (2022). Listening ears or reading eyes: A meta-analysis of reading and listening comprehension comparisons. *Review of Educational Research* 92(4): 543-582.
- Deniz, F., Nunez-Elizalde, A. O., Huth, A. G., Gallant, J. L. (2019). The representation of semantic information across human cerebral cortex during listening versus reading is invariant to stimulus modality. *Journal of Neuroscience* 39(39): 7722-7736.
- Drevitch, G. (2026). *Is listening to an audiobook as good as reading*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/evidence-based-living/202605/is-listening-to-an-audiobook-as-good-as-reading>.
- Eisenstein, E. L. (1969). *The Advent of Printing and the Problem of the Renaissance, Past & Present*. No. 45, 19-89. Oxford University Press.
- ElevenLabs. (2025). *ElevenLabs Announces Partnerships with Iconic Hollywood Actors*. <https://www.businesswire.com/news/home/2025111704426/en/ElevenLabs-Announces-Partnerships-with-Iconic-Hollywood-Actors>.
- Limbong, A. (2025). *We want to read more, we just don't, NPR/Ipsos poll finds*. <https://www.npr.org/2025/04/07/nx-s1-5333652/books-reading-poll>.
- Mill, J. S. (1863). *Utilitarianism*. 1st Edition. London: Parker, Son & Bourn, West Strand.
- Plato. (370 BCE). *Phaedrus*. Translated by Alexander Nehamas and Paul Woodruff. In *Plato: Complete Works*, edited by John M. Cooper.
- Rentrak. (2026). *Box Office Estimates for The Odyssey*, 19 July.
- Staniszewski, M. (2026). *ElevenLabs welcomes Matthew McConaughey as a new investor*. <https://elevenlabs.io/blog/elevenlabs-welcomes-matthew-mcconaughey-as-new-investor>.

AI Audiobooks: An Ethical Odyssey

John Pavlik

*Professor, Journalism and Media Studies,
School of Communication and Information, Rutgers University, USA*

This article explores the growing role of artificial intelligence (AI) in audiobook production, examining its technological possibilities, cognitive implications, and ethical considerations. Drawing on the experience of listening to Homer's The Odyssey through the ElevenReader application, the article considers how AI-generated voices, music, and sound effects are transforming the audiobook experience and challenging traditional forms of audio production. It examines research on the cognitive similarities and differences between reading and listening, highlighting the potential of audiobooks to improve accessibility, particularly for visually impaired individuals. The discussion addresses three major ethical concerns: the implications of AI-generated audio for human actors and other content creators, including copyright and voice licensing; the environmental consequences of AI technologies, particularly their energy and resource consumption; and the possibility of an emerging “audio renaissance”. The article also considers how AI-enhanced audio content could expand access to knowledge, support learning, and reduce screen time. Ultimately, it argues that although AI offers significant opportunities for the future of audiobooks, human involvement and ethical consideration remain essential in determining how these technologies are developed, distributed, and used.

Keywords: *Artificial intelligence, audiobooks, AI-generated audio, ethics, copyright, accessibility, audio renaissance.*

Σύντομο Άρθρο

Η οπτική της αυθεντικότητας στον σχεδιασμό πληροφορίας: Τα αρχαία ελληνικά, το τυπογραφικό συντακτικό, η οικονομία χώρου και η αποκατάσταση του ιστορικού τοπίου

Θωμάς Σακούλας

Καθηγητής, Κρατικό Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης στην Ονεόντα,
ΗΠΑ

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τον «Κεντρικό Χάρτη της Αρχαίας Ελλάδας» (*Master Map of Ancient Greece*) ως λύση στο πρόβλημα της οπτικής συμφόρησης των δαιδαλωδών λατινοποιημένων τοπωνυμίων στη στατική ιστορική χαρτογραφία. Ενσωματώνοντας ένα αποκλειστικό, γηγενές ελληνικό, επίπεδο πληροφορίας, επανερχόμενο στην αυθεντική αρχαία ελληνική ορθογραφία και εφαρμόζοντας μία αυστηρή τυπογραφική σύνταξη, αυτό το έργο εξαλείφει τη σύγχυση που προκαλείται από τη μεταγραφή. Έτσι, μεγιστοποιεί τη χαρτογραφική χωρική οικονομία και αποκαθιστά τη φωνητική ταυτότητα του ιστορικού τοπίου.

Η εξάλειψη της μεταγραφικής σύγχυσης

Η παγκόσμια απήχηση και ο τεράστιος όγκος μελέτης της Αρχαίας Ελλάδας στο πέρασμα των αιώνων έχουν εμπλουτίσει τη δυτική ιστοριογραφία με αμέτρητες αναφορές. Αυτή η οργανική συσσώρευση γνώσης, ωστόσο, οδήγησε αναπόφευκτα στην καθιέρωση πολλαπλών λατινικών και ευρωπαϊκών μεταγραφών για τις περισσότερες τοποθεσίες (π.χ. *Korkyra*, *Corcyra*, *Corfu*). Απέναντι σε αυτή τη φυσιολογική υπερπληροφορία, η αυστηρή χρήση της πρωτότυπης αρχαίας ελληνικής γραφής στον χάρτη λειτουργεί ως ένα αναγκαίο εργαλείο οπτικής διαύγειας: προσφέρει την ευκαιρία να ξεκαθαρίσει η θέαση του ιστορικού τοπίου, παρακάμπτοντας τη χωρική πολυπλοκότητα που εισάγουν οι αιώνες των γλωσσικών προσαρμογών.

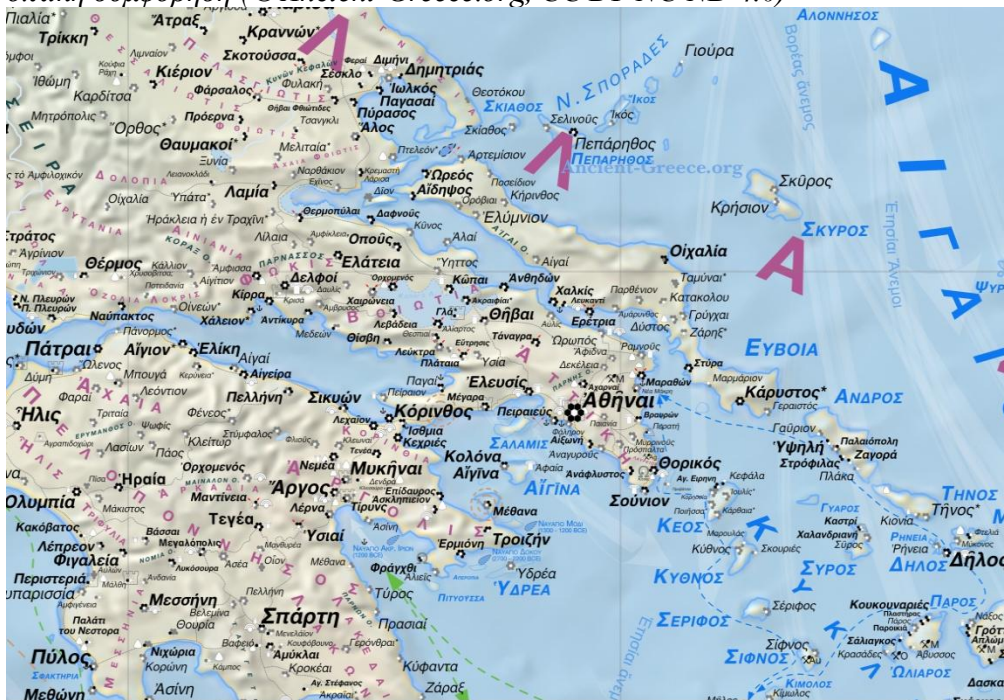
Πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι, ακόμη και έως την Ύστερη Αρχαιότητα, η ελληνική γλώσσα δεν υπήρξε απολύτως ομοιογενής, αλλά διατήρησε μία πλούσια ποικιλία διαλέκτων και τοπικών ιδιωμάτων. Ως εκ τούτου, ο χάρτης αξιοποιεί τα τοπωνύμια χωρίς καμία τεχνητή κανονικοποίηση ή μεθοδολογική προτίμηση προς την Αττική, την Κοινή, ή άλλες διαλέκτους. Αυτή η προσέγγιση διασφαλίζει ότι αποτυπώνεται ο αυθεντικός γλωσσικός πλούτος της κάθε περιοχής, επιτρέποντας

στον χάρτη να λειτουργήσει ως ένα πιστό, διαλεκτικά αμερόληπτο ιστορικό τεκμήριο. Για την αποτροπή της οπτικής υπερφόρτωσης, αυτές οι γνήσιες παραλλαγές κωδικοποιούνται με ακρίβεια μέσω ενός λιτού τυπογραφικού συντακτικού:

- Όνομα/Όνομα: Απεικονίζει οριστική αλλαγή ονόματος.
- Όνομα, Όνομα: Υποδεικνύει εντελώς διαφορετικές, εναλλακτικές ελληνικές ονομασίες σε ταυτόχρονη χρήση.
- Όνομα (Όνομα): Προβάλλει μικρές ορθογραφικές παραλλαγές ή άμεσα τοπικά παράγωγα.
- Όνομα*: Παραπέμπει στο αναλυτικό ευρετήριο για εκτενέστερη τεκμηρίωση.

Μελέτες περίπτωσης: Η εφαρμογή της συντακτικής τυπογραφίας στην πράξη

Σχήμα 1. Λεπτομέρεια του κεντρικού χάρτη (περιοχές Στερεάς Ελλάδας, Πελοποννήσου και Αιγαίου). Η αποκλειστική χρήση της αυθεντικής ελληνικής ονοματολογίας εξασφαλίζει τη μέγιστη δυνατή οικονομία χώρου, επιτρέποντας την ευκρινή χαρτογράφηση οικισμών σε γεωγραφικές ζώνες υψηλής πυκνότητας χωρίς οπτική συμφόρηση (© Ancient-Greece.org, CC BY-NC-ND 4.0)

Για να κατανοηθεί πληρέστερα η πρακτική αποτελεσματικότητα του γηγενούς ελληνικού επιπέδου πληροφορίας, είναι χρήσιμο να εξετάσουμε συγκεκριμένα παραδείγματα εφαρμογής των συντακτικών κανόνων σε σύνθετες γεωγραφικές και ιστορικές περιπτώσεις. Στον παραδοσιακό χαρτογραφικό σχεδιασμό, τέτοιες περιπτώσεις οδηγούν συχνά σε αποσπασματικές παραπομπές ή σε υπερβολική συσσώρευση επεξηγηματικού κειμένου.

Το παρόν έργο έρχεται να συμπληρώσει και να συνθέσει τις αποσπασματικές προσπάθειες αιώνων για τη χαρτογράφηση του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Συνδυάζοντας τη σύγχρονη ιστορική έρευνα με σύγχρονες τεχνολογίες γεωχωρικής απεικόνισης, παρέχει έναν πλήρως ενημερωμένο και ολοκληρωμένο χάρτη των αρχαίων οικισμών. Σε αυτό το πλαίσιο, η αυστηρή χρήση της αρχαίας ελληνικής ορθογραφίας δεν διασφαλίζει μόνο την ιστορική αυθεντικότητα, αλλά προσφέρει και ένα απρόσμενο, κρίσιμο σχεδιαστικό πλεονέκτημα: την απόλυτη οικονομία του χώρου.

Με την οπτική απόκρυψη των λατινικών παραλλαγών στο συγκεκριμένο χαρτογραφικό επίπεδο — παραλλαγές οι οποίες παραμένουν πλήρως τεκμηριωμένες στο αναλυτικό ευρετήριο του έργου — και παρακάμπτοντας την πρακτική της διπλής ονοματολογίας (π.χ. *Athens/Athenae* ή *Corinth/Korinthos*), ο χαρτογραφικός καμβάς απελευθερώνεται ριζικά, προβάλλοντας αποκλειστικά τις γνήσιες μορφές των τοπωνυμίων.

Η πρακτική αξία αυτής της εξοικονόμησης χώρου καθίσταται άμεσα εμφανής σε περιοχές με εξαιρετικά υψηλή οικιστική πυκνότητα (Σχήμα 1). Για παράδειγμα, στον γεωγραφικό άξονα Κορινθίας και Αργολίδας, η απάλειψη του λατινικού «θορύβου» επιτρέπει την ευκρινή συνύπαρξη εμβληματικών κέντρων, όπως η *Κόρινθος*, οι *Μυκῆναι* και το *Άργος*, με μικρότερους αλλά στρατηγικά ζωτικούς οικισμούς και επίνεια, όπως το *Λέχαιον*, οι *Κεγχρεαί*, τα *Ίσθμια*, το *Ήραϊον* και η *Τίρυνς*. Ανάλογη γεωγραφική συμπίκνωση επιτυγχάνεται και στη Βοιωτία, όπου θέσεις όπως οι *Θῆβαι*, οι *Πλαταιαί*, η *Άλίαρτος*, τα *Λεῦκτρα* και οι *Θεσπιαί* αποδίδονται με απόλυτη σαφήνεια, χωρίς τυπογραφικές επικαλύψεις.

Πέραν όμως της χωρικής συμπίκνωσης, η εφαρμογή του πολυτονικού συστήματος προσδίδει μία επιπλέον διάσταση πραγματολογικής ακρίβειας. Τα πνεύματα και οι τόνοι παρέχουν στον αναγνώστη άμεσες ενδείξεις για την ιστορική προφορά των τοπωνυμίων — ένα κρίσιμο φωνητικό στοιχείο που κατά κανόνα απουσιάζει από τους συμβατικούς ιστορικούς χάρτες. Έτσι, η αποκλειστική χρήση της αυθεντικής γραφής λειτουργεί ως διπλός καταλύτης: αφενός επιτρέπει στον χάρτη να ενσωματώσει ένα ευρύ επίπεδο μικρο-γεωγραφικής λεπτομέρειας με άρτια αναγνωσιμότητα, και αφετέρου αποκαθιστά την οπτική και ηχητική ταυτότητα κάθε τοπωνυμίας μέσα στο ευρύτερο αρχαίο τοπίο.

Η οπτική ιεραρχία και η κλιμάκωση της τυπογραφίας

Προκειμένου το ελληνικό γλωσσικό επίπεδο να λειτουργήσει αποτελεσματικά μέσα στον πυκνό χαρτογραφικό καμβά, η ορατότητα και η αξιολόγηση των οικισμών δεν βασίζονται σε αυθαίρετες επιλογές, αλλά σε μία αυστηρή τυπογραφική ιεραρχία. Η επιλογή των γραμματοσειρών είναι καθοριστική: η *Helvetica Neue* χρησιμοποιείται ως ουδέτερη, ευανάγνωστη *sans-serif* γραμματοσειρά, βελτιστοποιημένη για σύγχρονη καθαρότητα, ενώ η *Baskerville* αποτίει φόρο τιμής στους κλασικούς ιστορικούς άτλαντες.

Η κλίμακα μεγεθών διαρθρώνεται ανάλογα με τη σημασία και το μέγεθος του οικισμού:

- 12 pt. Bold (Κέντρο Ακτινοβολίας): Αποδίδεται σε πρωτεύοντα πολιτικά, πολιτιστικά και οικονομικά κέντρα (π.χ. Αθήνα, Σπάρτη, Αλεξάνδρεια).
- 10 pt. Bold (Περιφερειακή Δύναμη): Χρησιμοποιείται για δευτερεύουσες περιφερειακές πρωτεύουσες ή στρατηγικές πόλεις-κράτη.
- 8 pt. Regular (Αστικός Οικισμός): Εφαρμόζεται σε τυπικούς, τεκμηριωμένους αστικούς οικισμούς τοπικής σημασίας.
- 7 pt. έως 5 pt. Regular (Μικρή Θέση/ Πυκνή Ζώνη): Προσαρμόζεται σε δευτερεύοντα οχυρά, λιμένες, ή περιοχές με έντονη χαρτογραφική συμφύρρηση.

Αυτή η συστηματική τυπογραφική διαβάθμιση διασφαλίζει ότι η οπτική βαρύτητα στον χάρτη αντιστοιχεί ακριβώς στην ιστορική βαρύτητα κάθε θέσης, επιτρέποντας στον μελετητή να αποκωδικοποιεί αμέσως τη γεωπολιτική δομή του αρχαίου τοπίου.

Το «αιθαλές» ψηφιακό τεκμήριο

Πέρα από τη γλωσσική αυθεντικότητα, ο χάρτης απαντά στο σύγχρονο πρόβλημα της ψηφιακής φθοράς με την πάροδο του χρόνου. Αντί να εξαρτάται από διαδραστικές βάσεις δεδομένων, που είναι ευάλωτες στην τεχνολογική παλαιώση και τη συντήρηση διακομιστών, το παρόν έργο διανέμεται ως ένα αυτόνομο φορητό ψηφιακό τεκμήριο (διανυσματικό *PDF* και υψηλής ανάλυσης *PNG*) υπό καθεστώς ανοικτής πρόσβασης (*Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0*). Αυτή η αρχιτεκτονική επιλογή διασφαλίζει ότι ο χάρτης παραμένει ένα άμεσα εκτυπώσιμο, κορυφαίο ερευνητικό εργαλείο με απεριόριστη παιδαγωγική μακροβιότητα.

Συμπέρασμα: Παιδαγωγική αξία και ψηφιακή βιωσιμότητα

Η αποκλειστική χρήση των αυθεντικών αρχαίων ελληνικών τοπωνυμίων δεν αποτελεί απλώς μία τυπογραφική ή αισθητική επιλογή, αλλά μία κρίσιμη ιστορική και παιδαγωγική παρέμβαση. Ανακτώντας την εγγενή χωρική ταυτότητα της περιοχής, ο χάρτης προσφέρει στους μελετητές και στο ευρύτερο κοινό μία άμεση σύνδεση με το παρελθόν, πλήρως απαλλαγμένη από τα τεχνητά φίλτρα της εκλατινισμένης μεταγραφής.

Μολονότι το παρόν έργο αναπτύσσεται και προβάλλεται ενεργά μέσα από σύγχρονα Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφοριών (*QGIS*) και διαδραστικές πλατφόρμες (*Google Maps*, *Google Earth*) για δυναμική χωρική ανάλυση, αποφεύγουμε συνειδητά την αποκλειστική εξάρτηση από διαδικτυακές βάσεις δεδομένων (*query-based web databases*). Αντιθέτως, για τη διασφάλιση της παιδαγωγικής μακροβιότητας και της επιβίωσης εκτός δικτύου (*offline survivability*), το υλικό προσφέρεται συμπληρωματικά ως ένα σύνολο ψηφιακών αρχείων ανοιχτής πρόσβασης και πεπερασμένης, σταθερής μορφής (*finite digital artifacts*). Αυτή η συνδυαστική προσέγγιση εξασφαλίζει μία πλήρως ολοκληρωμένη θεώρηση του αρχαιοελληνικού χαρτογραφικού τοπίου, γεφυρώνοντας τη σύγχρονη διαδραστικότητα με την αρχαιακή ανθεκτικότητα.

Σε αυτό το ευρύτερο χαρτογραφικό οικοσύστημα, διαχειριζόμενος την ονοματολογία μέσα από ένα αυστηρό γηγενές πρίσμα, ο χάρτης μεγιστοποιεί την οπτική διαύγεια πάνω στο σχεδιαστικό επίπεδο. Με αυτόν τον τρόπο, διαφυλάσσει την αυθεντική γλωσσική κληρονομιά των αρχαίων ελληνικών οικισμών και παραδίδει ένα ανθεκτικό, ελεύθερα προσβάσιμο εργαλείο στη σύγχρονη ακαδημαϊκή και εκπαιδευτική κοινότητα.

Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

- Pleiades: A Gazetteer of Past Places. Institute for the Study of the Ancient World (ISAW) & Ancient World Mapping Center (AWMC). <https://pleiades.stoa.org>.
- Sakoulas, T. (2026). *Master Map of Ancient Greece: Comprehensive Settlement Index and Source Documentation*. Version 4.0. Web Archive. Ancient-Greece.org. <https://ancient-greece.org/maps/ancient-greece-map-index/>.
- Talbert, R. J. A. (Ed.) (2000). *The Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. Princeton: Princeton University Press.
- ToposText. Aikaterini Laskaridis Foundation. <https://topostext.org/>.
- Tufte, E. R. (1983). *The Visual Display of Quantitative Information*. Cheshire, CT: Graphics Press.

Επιστημονικό Άρθρο

Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 και τουριστική διακυβέρνηση: Ελλάδα–Ισπανία

Κυριάκος Τσελεγκίδης

Νομικός, Οικονομολόγος, Θεολόγος

Δρ Διοίκησης Τουρισμού, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Οι βραχυχρόνιες μισθώσεις αποτελούν πλέον σημαντικό τμήμα της ευρωπαϊκής τουριστικής διαμονής και επηρεάζουν τη χωρική κατανομή της επισκεψιμότητας, τον ανταγωνισμό στην αγορά καταλυμάτων και, σε περιοχές υψηλής ζήτησης, την πρόσβαση στη στέγαση. Η εργασία αυτή εξετάζει τον Κανονισμό (ΕΕ) 2024/1028 ως εργαλείο τουριστικής διακυβέρνησης και συγκρίνει την εφαρμογή του σε Ελλάδα και Ισπανία. Με ποιοτική συγκριτική ανάλυση ενωσιακών, εθνικών και περιφερειακών ρυθμίσεων, νομολογίας και σχετικής επιστημονικής βιβλιογραφίας, διερευνάται το πώς η κοινή ευρωπαϊκή υποδομή δεδομένων εντάσσεται σε διαφορετικά διοικητικά μοντέλα. Η σύγκριση δείχνει ότι η αποτελεσματικότητα του νέου πλαισίου εξαρτάται από την ικανότητα των αρμόδιων αρχών να μετατρέπουν τα δεδομένα σε στοχευμένες και αναλογικές παρεμβάσεις, που συνδέουν την τουριστική ανάπτυξη με τη χωρική συγκέντρωση και τη στεγαστική προσιτότητα.

Λέξεις-κλειδιά: βραχυχρόνιες μισθώσεις, τουριστική διακυβέρνηση, Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028, Ελλάδα, Ισπανία

Εισαγωγή

Οι ψηφιακές πλατφόρμες βραχυχρόνιας μίσθωσης έχουν μεταβάλει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η τουριστική διαμονή στην Ευρώπη, καθώς επιτρέπουν σε ιδιωτικές κατοικίες και δωμάτια να διατίθενται εύκολα και άμεσα σε επισκέπτες. Η εξέλιξη αυτή δεν αφορά μόνο τη δημιουργία ενός νέου τρόπου αναζήτησης και κράτησης καταλύματος. Η ευρεία διάδοση της βραχυχρόνιας μίσθωσης έχει επηρεάσει την έκταση και τη χωρική κατανομή της τουριστικής προσφοράς, καθώς καταλύματα μπορούν πλέον να λειτουργούν σε περιοχές όπου παραδοσιακά δεν υπήρχαν ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Παράλληλα, η συγκέντρωση τουριστικών καταλυμάτων σε κατοικημένες γειτονιές μπορεί να μεταβάλει τη σχέση μεταξύ τουριστικής δραστηριότητας και καθημερινής ζωής των μόνιμων κατοίκων, ενώ δημιουργεί νέες συνθήκες ανταγωνισμού για τις επιχειρήσεις συμβατικής τουριστικής διαμονής (Gurpan και Phibbs, 2017· Zervas και συνεργάτες, 2017). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εκτιμά ότι οι βραχυχρόνιες μισθώσεις αντιστοιχούν πλέον περίπου στο ένα τέταρτο της προσφοράς τουριστικών καταλυμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, γεγονός που εξηγεί γιατί η διαχείρισή

τους έχει περάσει από το περιθώριο στον πυρήνα της τουριστικής πολιτικής (European Commission, 2026).

Η τουριστική διάσταση γίνεται περισσότερο εμφανής όταν οι βραχυχρόνιες μισθώσεις εξετάζονται ως μέρος της διακυβέρνησης ενός προορισμού. Η σχετική βιβλιογραφία χρησιμοποιεί τον όρο «διακυβέρνηση» για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο δημόσιες αρχές, επιχειρήσεις, κοινότητες και άλλοι φορείς συντονίζουν αποφάσεις για την ανάπτυξη και τη διαχείριση του τουρισμού (Hall, 2011· Bramwell και Lane, 2011). Από αυτή την οπτική, η ρύθμιση των πλατφορμών συνδέεται ταυτόχρονα με την τουριστική προσφορά, την ποιότητα της εμπειρίας, τις τοπικές οικονομικές ωφέλειες και τα κόστη που επιβαρύνουν τις γειτονιές υποδοχής. Η στεγαστική προσιτότητα αποτελεί κρίσιμο μέρος αυτής της εξίσωσης, χωρίς να εξαντλεί το σύνολο του ζητήματος.

Η μετάβαση από την περιστασιακή φιλοξενία προς μία περισσότερο επαγγελματοποιημένη αγορά όξυνε τις ρυθμιστικές πολιτικές. Πόλεις και περιφέρειες χρησιμοποίησαν όρια ημερών, απαιτήσεις κύριας κατοικίας, άδειες, χωρικούς περιορισμούς και μητρώα, επιχειρώντας να ελέγξουν την τουριστική πίεση χωρίς να εξαλείψουν μία μορφή διαμονής που δημιουργεί εισόδημα, αυξάνει τις επιλογές των επισκεπτών και μπορεί να κατανέμει τουριστική δραστηριότητα πέρα από τις παραδοσιακές ξενοδοχειακές ζώνες (Nieuwland και van Melik, 2020· Aguilera και συνεργάτες, 2021). Οι Bei και Celata (2023) δείχνουν, ωστόσο, ότι η αποτελεσματικότητα των μέτρων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την επιβολή και τη συνεργασία των πλατφορμών.

Το πληροφοριακό αυτό πρόβλημα βρίσκεται στον πυρήνα του Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1028 (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2024). Ο Κανονισμός εφαρμόζεται από τις 20 Μαΐου 2026 και θεσπίζει κοινές απαιτήσεις για διαδικασίες εγγραφής και για τη ροή δεδομένων από τις ψηφιακές πλατφόρμες προς τις αρμόδιες αρχές. Δεν επιλέγει για τα κράτη μέλη το επιτρεπτό μέγεθος της αγοράς, ούτε καθορίζει ανώτατα όρια ημερών, ζώνες απαγόρευσης ή συστήματα αδειοδότησης. Η σημασία του για τον τουρισμό βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι δημιουργεί κοινή βάση πληροφόρησης, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για αποτελεσματικότερη διαχείριση προορισμών, χωρίς να επιβάλλει ενιαία τουριστική ή στεγαστική πολιτική.

Η υπάρχουσα βιβλιογραφία έχει εξετάσει εκτενώς τις επιπτώσεις των βραχυχρόνιων μισθώσεων στις αγορές κατοικίας, την τουριστικοποίηση των γειτονιών και τα ρυθμιστικά μέτρα των ευρωπαϊκών πόλεων. Λιγότερο έχει διερευνηθεί, λόγω και της πρόσφατης έναρξης εφαρμογής του, ο Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 ως εργαλείο τουριστικής διακυβέρνησης που συνδέει τα δεδομένα των πλατφορμών με τη διαχείριση των προορισμών και τα διαφορετικά εθνικά συστήματα αρμοδιοτήτων. Το κενό αυτό είναι σημαντικό, καθώς η αποτελεσματικότητα της τουριστικής πολιτικής προϋποθέτει αξιόπιστη γνώση της χωρικής και λειτουργικής έκτασης της δραστηριότητας.

Το άρθρο εξετάζει δύο ερευνητικά ερωτήματα: πρώτον, με ποιον τρόπο ο Κανονισμός μπορεί να ενισχύσει τη διακυβέρνηση των τουριστικών προορισμών μέσω κοινών δεδομένων, χωρίς να εναρμονίζει τους ουσιαστικούς περιορισμούς των βραχυχρόνιων μισθώσεων· και, δεύτερον, πώς η πληροφοριακή αυτή αρχιτεκτονική εντάσσεται στα διαφορετικά συστήματα Ελλάδας και Ισπανίας και επηρεάζει

την ισορροπία μεταξύ τουριστικής προσφοράς, ποιότητας ζωής και πρόσβασης στη στέγαση. Η συμβολή της έρευνας έγκειται στην ανάδειξη του Κανονισμού ως εργαλείου τεκμηριωμένης τουριστικής διακυβέρνησης και διαχείρισης των προορισμών και όχι αποκλειστικά ως μηχανισμού διαφάνειας και συμμόρφωσης της βραχυχρόνιας μίσθωσης.

Μεθοδολογία και επιλογή περιπτώσεων

Η έρευνα ακολουθεί ποιοτικό συγκριτικό σχεδιασμό νομικής και τουριστικής δημόσιας πολιτικής. Μονάδα ανάλυσης είναι το σύστημα διακυβέρνησης των βραχυχρόνιων μισθώσεων, δηλαδή ο συνδυασμός κανόνων εγγραφής και ανταλλαγής δεδομένων, κατανομής αρμοδιοτήτων και μέτρων που επηρεάζουν την τουριστική χρήση κατοικιών.

Η Ελλάδα και η Ισπανία επιλέγονται ως διοικητικά διαφοροποιημένες περιπτώσεις υπό κοινό ενωσιακό πλαίσιο. Και οι δύο διαθέτουν ώριμες τουριστικές αγορές, ισχυρή παρουσία πλατφορμικής διαμονής και πρόσφατες παρεμβάσεις σε πόλεις όπου συνυπάρχουν υψηλή επισκεψιμότητα και στεγαστικές πιέσεις. Η Ελλάδα οργανώνει την καταγραφή μέσω κεντρικού μητρώου, ενώ στην Ισπανία η ρύθμιση του τουρισμού, της χωροταξίας και της πολεοδομίας εντάσσεται σε περισσότερο αποκεντρωμένο σύστημα αρμοδιοτήτων. Το ισπανικό Σύνταγμα προβλέπει ότι οι Αυτόνομες Κοινότητες (περιοχές επιπέδου NUTS 2 – περιφέρειες, όπως ορίζονται από τη Eurostat) μπορούν να αναλαμβάνουν αρμοδιότητες για τη χωροταξία, την πολεοδομία και την κατοικία, καθώς και για την προώθηση και ρύθμιση του τουρισμού εντός της επικράτειάς τους (Constitución Española, άρθρο 148 παρ. 1 περ. 3 και 18). Παράλληλα, οι δήμοι ασκούν ίδιες αρμοδιότητες, υπό τους όρους της κρατικής και περιφερειακής νομοθεσίας, ιδίως στον πολεοδομικό σχεδιασμό, τη διαχείριση και την πολεοδομική εποπτεία, καθώς και στην πληροφόρηση και προώθηση της τουριστικής δραστηριότητας τοπικού ενδιαφέροντος (Ley 7/1985, άρθρο 25 παρ. 2). Η διαφοροποίηση αυτή προσφέρει κατάλληλη βάση για να εξεταστεί κατά πόσον μία κοινή ευρωπαϊκή υποδομή δεδομένων μπορεί να υποστηρίξει διαφορετικά μοντέλα διακυβέρνησης των τουριστικών προορισμών.

Η συγκριτική ανάλυση οργανώνεται γύρω από τέσσερις βασικούς άξονες: τη θέση της βραχυχρόνιας μίσθωσης στο ευρύτερο σύστημα τουριστικής διαμονής, τους μηχανισμούς εγγραφής, συλλογής και διαβίβασης δεδομένων, την κατανομή των ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων μεταξύ των διαφορετικών επιπέδων διακυβέρνησης και τη δυνατότητα επιβολής χωρικών ή άλλων περιορισμών σε συνάρτηση με τις τουριστικές και στεγαστικές πιέσεις που αντιμετωπίζουν οι επιμέρους προορισμοί. Η εμπειρική βιβλιογραφία αξιοποιείται συμπληρωματικά, προκειμένου να τεκμηριωθούν οι επιπτώσεις διαφορετικών ρυθμιστικών επιλογών, ιδίως ως προς τη διαθεσιμότητα και το κόστος της κατοικίας, τη χωρική συγκέντρωση της βραχυχρόνιας μίσθωσης και τον βαθμό επαγγελματοποίησης της δραστηριότητας.

Η επιλογή του υλικού περιορίστηκε σε πηγές που συνδέονται άμεσα με τη ρύθμιση, την εφαρμογή και τις επιπτώσεις των βραχυχρόνιων μισθώσεων. Στο νομικό σκέλος, προτεραιότητα δόθηκε σε πρωτογενείς πηγές: τον Κανονισμό (ΕΕ)

2024/1028, συναφείς πράξεις του ενωσιακού δικαίου, αποφάσεις του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και, για τις δύο εθνικές περιπτώσεις, ισχύουσα νομοθεσία, κανονιστικές πράξεις και κρίσιμη νομολογία έως τον Σεπτέμβριο του 2026. Η επιστημονική βιβλιογραφία χρησιμοποιήθηκε για την ερμηνεία των επιπτώσεων στη χωρική συγκέντρωση, την επαγγελματοποίηση της αγοράς, τη στεγαστική προσιτότητα και τη διακυβέρνηση προορισμών. Η επεξεργασία ακολούθησε θεματική αντιπαράβολή των δύο περιπτώσεων με βάση τους τέσσερις άξονες που προαναφέρθηκαν, ώστε η σύγκριση να αφορά όχι απλώς τη διαφορετική νομοθεσία, αλλά τον τρόπο με τον οποίο τα δεδομένα συνδέονται με την κατανομή αρμοδιοτήτων και τη λήψη ρυθμιστικών αποφάσεων.

Βραχυχρόνιες μισθώσεις στο σύστημα τουριστικής διαμονής και στη διακυβέρνηση προορισμών

Η ανάπτυξη των ψηφιακών πλατφορμών βραχυχρόνιας μίσθωσης συνδέθηκε αρχικά με την αξιοποίηση κατοικιών ή επιμέρους χώρων που παρέμεναν ανεκμετάλλευτοι για μέρος του χρόνου. Η διάθεση ενός ελεύθερου δωματίου ή μίας κατοικίας κατά την απουσία του ιδιοκτήτη επέτρεπε την προσθήκη νέας τουριστικής προσφοράς χωρίς την ανάγκη δημιουργίας νέων καταλυματικών υποδομών. Ωστόσο, η εξέλιξη της αγοράς έχει διαφοροποιήσει σημαντικά αυτή την αρχική μορφή δραστηριότητας. Σε αρκετούς αστικούς προορισμούς, η προσφορά περιλαμβάνει πλέον ολόκληρες κατοικίες που διατίθενται με συστηματικό τρόπο και σε ορισμένες περιπτώσεις υπό επαγγελματική διαχείριση. Η εξέλιξη αυτή ενισχύει τον ρόλο της βραχυχρόνιας μίσθωσης ως διακριτού τμήματος της τουριστικής προσφοράς και δημιουργεί ζητήματα που αφορούν όχι μόνο τη λειτουργία της αγοράς καταλυμάτων, αλλά και τη διαχείριση του χώρου, την κατοικία και τη ρύθμιση της τουριστικής δραστηριότητας στους προορισμούς (Nieuwland και van Melik, 2020· Katsinas, 2021).

Η τουριστική τους λειτουργία είναι διττή. Από τη μία πλευρά, αυξάνουν την ευελιξία της προσφοράς και μπορούν να απορροφήσουν περιόδους αιχμής, να προσφέρουν διαφορετικού τύπου καταλύματα και να κατευθύνουν επισκέπτες σε κατοικημένες περιοχές, έξω από τις παραδοσιακές ξενοδοχειακές συγκεντρώσεις. Από την άλλη, η ίδια χωρική διάχυση μεταφέρει τουριστικές πιέσεις σε γειτονιές που σχεδιάστηκαν πρωτίστως για μόνιμη κατοίκηση. Η μελέτη των Zervas και συνεργάτες (2017) στο Τέξας έδειξε ότι η ανάπτυξη του Airbnb λειτούργησε ως πραγματικός ανταγωνισμός για τμήματα της ξενοδοχειακής αγοράς, ιδίως κατά τις περιόδους υψηλής ζήτησης. Η επίδραση αυτή επιβεβαιώνει ότι οι βραχυχρόνιες μισθώσεις πρέπει να εντάσσονται στην τουριστική πολιτική και όχι να εξετάζονται αποκλειστικά ως ζήτημα ιδιωτικών μισθώσεων.

Η τουριστική διακυβέρνηση απαιτεί όμως ευρύτερη στάθμιση από την απλή μέτρηση της δυναμικότητας. Η ανάπτυξη ενός προορισμού προϋποθέτει συντονισμό ανάμεσα σε οικονομικά οφέλη, λειτουργία υποδομών, αποδοχή του τουρισμού από την τοπική κοινότητα και διατήρηση βασικών αστικών λειτουργιών (Hall, 2011· Bramwell και Lane, 2011). Στις βραχυχρόνιες μισθώσεις το ζήτημα αυτό γίνεται ιδιαίτερα ορατό, επειδή το ίδιο ακίνητο μπορεί να αποτελεί τουριστικό κατάλυμα και

μέρος του περιορισμένου οικιστικού αποθέματος μίας περιοχής. Η κανονιστική επιλογή αφορά, συνεπώς, όχι μόνο το πόση τουριστική προσφορά είναι επιθυμητή, αλλά το πού και με ποια μορφή μπορεί να ενσωματωθεί χωρίς δυσανάλογο κόστος για την κοινότητα υποδοχής.

Η χωρική συγκέντρωση είναι κρίσιμη για αυτή την αξιολόγηση. Οι Wachsmuth και Weisler (2018) εξηγούν πώς οι υψηλότερες προσδοκώμενες αποδόσεις από τουριστική χρήση μπορούν να δημιουργήσουν χάσμα ενοικίου (rent gap) σε περιοχές υψηλής επισκεψιμότητας. Οι Bei και Celata (2023), εξετάζοντας δεκαέξι ευρωπαϊκές πόλεις, διαπίστωσαν ότι τα ρυθμιστικά μέτρα συνέβαλαν στη μείωση των καταχωρίσεων που αφορούσαν ολόκληρες κατοικίες και περιόρισαν την επαγγελματική εκμετάλλευση των βραχυχρόνιων μισθώσεων. Ωστόσο, η δραστηριότητα εξακολούθησε να συγκεντρώνεται κυρίως στις γειτονιές με τη μεγαλύτερη τουριστική πίεση. Αυτό υποδηλώνει ότι η γεωγραφία της δραστηριότητας είναι εξίσου σημαντική με τον συνολικό αριθμό καταχωρίσεων.

Η διακυβέρνηση προορισμών χρειάζεται επομένως δεδομένα που να διακρίνουν την περιστασιακή φιλοξενία από τη συστηματική εμπορική χρήση και να αποτυπώνουν την πραγματική ένταση της δραστηριότητας ανά περιοχή. Χωρίς αυτή την πληροφορία, οι αρχές μπορεί να γνωρίζουν ότι υπάρχει μεγάλη αγορά βραχυχρόνιων μισθώσεων, χωρίς να μπορούν να εκτιμήσουν εάν η πίεση αφορά ολόκληρη την πόλη ή συγκεκριμένες γειτονιές, εάν η τουριστική προσφορά λειτουργεί συμπληρωματικά ή εκτοπίζει άλλες χρήσεις και εάν τα μέτρα που επιλέγονται είναι ανάλογα προς το πραγματικό πρόβλημα.

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 ως υποδομή τουριστικής διακυβέρνησης μέσω δεδομένων

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 (εφεξής και Κανονισμός) εκδόθηκε με νομική βάση το άρθρο 114 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2012α) και οργανώνει τη συλλογή και ανταλλαγή δεδομένων και τις υποχρεώσεις των ψηφιακών πλατφορμών. Το άρθρο 2 παρ. 2 διατηρεί τους εθνικούς, περιφερειακούς και τοπικούς κανόνες για την πρόσβαση στις υπηρεσίες βραχυχρόνιας μίσθωσης, τη χρήση γης, τον πολεοδομικό σχεδιασμό, τη στέγαση και τις μισθώσεις. Για την τουριστική πολιτική αυτό σημαίνει ότι η Ένωση δεν καθορίζει ενιαίο μοντέλο διαχείρισης προορισμών. Θεσπίζει κοινή πληροφοριακή βάση, πάνω στην οποία κάθε αρμόδια αρχή μπορεί να σχεδιάζει μέτρα σύμφωνα με τις τοπικές συνθήκες και υπό τις απαιτήσεις αναγκαιότητας, αναλογικότητας και μη διάκρισης.

Πριν από την έκδοση του Κανονισμού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε αναγνωρίσει δύο αλληλένδετες αδυναμίες του υφιστάμενου πλαισίου: αφενός, οι δημόσιες αρχές δεν διέθεταν πάντοτε επαρκή και αξιόπιστα δεδομένα για την πραγματική έκταση και τα χαρακτηριστικά της βραχυχρόνιας μίσθωσης και, αφετέρου, οι διαδικτυακές πλατφόρμες καλούνταν να ανταποκριθούν σε διαφορετικές και συχνά κατακερματισμένες εθνικές, περιφερειακές και τοπικές απαιτήσεις σχετικά με την εγγραφή και τη διαβίβαση δεδομένων (European Commission, 2022). Με την έναρξη εφαρμογής του Κανονισμού το 2026, η

Επιτροπή υπογράμμισε ότι οι νέοι κανόνες μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας και της συγκρισιμότητας των διαθέσιμων δεδομένων, διευκολύνοντας έτσι τον τεκμηριωμένο σχεδιασμό της δημόσιας πολιτικής και την υποστήριξη της βιώσιμης ανάπτυξης του τουρισμού (European Commission, 2026). Η σύνδεση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη διαχείριση των προορισμών, καθώς ο αποτελεσματικός σχεδιασμός της τουριστικής πολιτικής προϋποθέτει αξιόπιστη γνώση, όχι μόνο του μεγέθους της τουριστικής προσφοράς, αλλά και της χωρικής κατανομής και των επιπτώσεών της στην κατοικία και στη λειτουργία των τοπικών κοινοτήτων.

Η ανάγκη για αξιόπιστη και συγκρίσιμη πληροφόρηση προϋποθέτει σαφή προσδιορισμό των φορέων και των δραστηριοτήτων που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού. Το άρθρο 3 υιοθετεί ευρύ ορισμό του εκμισθωτή, καλύπτοντας φυσικά και νομικά πρόσωπα που παρέχουν υπηρεσίες βραχυχρόνιας μίσθωσης, επαγγελματικά ή μη και σε τακτική ή προσωρινή βάση. Ο ακριβέστερος προσδιορισμός της έννοιας της «βραχυχρόνιας» μίσθωσης παραμένει στο εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο. Παράλληλα, ο Κανονισμός αποδίδει ιδιαίτερο ρόλο στις ψηφιακές πλατφόρμες, μέσω των οποίων διατίθεται σημαντικό μέρος της σχετικής τουριστικής προσφοράς. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με την ενωσιακή νομολογία, καθώς στην υπόθεση Airbnb Ireland, C-390/18, το ΔΕΕ χαρακτήρισε την υπηρεσία διαμεσολάβησης της Airbnb ως υπηρεσία της κοινωνίας της πληροφορίας, διακριτή από την παροχή καταλύματος (Court of Justice of the European Union, 2019). Η διάκριση αυτή αποσαφηνίζει τη διαφορετική θέση εκμισθωτών, πλατφορμών και δημόσιων αρχών στο σύστημα του Κανονισμού και τη λειτουργία τους ως κρίκων ενός ενιαίου πληροφοριακού πλαισίου για τη βραχυχρόνια μίσθωση.

Τα άρθρα 4 έως 6 καθορίζουν τις βασικές προδιαγραφές των διαδικασιών εγγραφής των μονάδων βραχυχρόνιας μίσθωσης. Ο Κανονισμός δεν επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να θεσπίσουν ένα ενιαίο και γενικό σύστημα εγγραφής για το σύνολο της επικράτειάς τους. Όταν, όμως, προβλέπεται διαδικασία εγγραφής σε συγκεκριμένη περιοχή και οι σχετικές πληροφορίες χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο του Κανονισμού, η διαδικασία πρέπει να πραγματοποιείται ηλεκτρονικά, να οδηγεί στην έκδοση μοναδικού αριθμού καταχώρισης και να περιλαμβάνει τα αναγκαία στοιχεία για την ταυτοποίηση της μονάδας και του εκμισθωτή. Ο αριθμός καταχώρισης δεν αποτελεί άδεια λειτουργίας, ούτε υποκαθιστά τον έλεγχο της συμμόρφωσης με τις ουσιαστικές προϋποθέσεις που μπορεί να προβλέπει η εθνική ή η τοπική νομοθεσία. Μπορεί να εκδίδεται αυτομάτως μετά την υποβολή των απαιτούμενων στοιχείων, ενώ ο έλεγχος της τήρησης των λοιπών προϋποθέσεων της δραστηριότητας ακολουθεί χωριστή διαδικασία.

Το άρθρο 7 εισάγει υποχρεώσεις που ενσωματώνονται στον σχεδιασμό της πλατφόρμας. Ο εκμισθωτής πρέπει να μπορεί να δηλώνει το εάν η μονάδα υπάγεται σε διαδικασία εγγραφής και, όταν απαιτείται αριθμός, η πλατφόρμα οφείλει να εξασφαλίζει ότι αυτός έχει δηλωθεί και εμφανίζεται στην καταχώριση. Προβλέπονται επίσης εύλογες προσπάθειες για τακτικούς δειγματοληπτικούς ελέγχους, χωρίς γενική υποχρέωση παρακολούθησης όλων των καταχωρίσεων. Η λύση αυτή συνδέει τη λειτουργία της πλατφόρμας με τη ρυθμιστική συμμόρφωση,

διατηρώντας τα όρια του Κανονισμού (ΕΕ) 2022/2065 για τις ψηφιακές υπηρεσίες (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2022).

Η σημαντικότερη πρακτική μεταβολή αφορά τη ροή δεδομένων. Σύμφωνα με το άρθρο 9, οι πλατφόρμες διαβιβάζουν σε μηνιαία βάση, για τις μονάδες στις περιοχές όπου ενεργοποιούνται οι σχετικές απαιτήσεις, δεδομένα δραστηριότητας, αριθμό καταχώρισης, ακριβή διεύθυνση και URL της καταχώρισης (με δυνατότητα τριμηνιαίας διαβίβασης για μικρές και πολύ μικρές πλατφόρμες). Τα κράτη μέλη με διαδικασίες εγγραφής δημιουργούν ενιαίο ψηφιακό σημείο εισόδου, ώστε οι πλατφόρμες να μην χρειάζεται να συνδέονται τεχνικά με κάθε τοπικό μητρώο χωριστά. Η διάταξη έχει ιδιαίτερη σημασία σε αποκεντρωμένα διοικητικά συστήματα, όπου η πληροφορία πρέπει να κινείται μεταξύ περισσότερων επιπέδων διοίκησης.

Η πρόσβαση στα δεδομένα περιορίζεται σε συγκεκριμένους σκοπούς και υπόκειται στους κανόνες προστασίας προσωπικών δεδομένων του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 (ΓΚΠΔ / GDPR) (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016). Παράλληλα, ο Κανονισμός επιτρέπει την αξιοποίηση μη ταυτοποιήσιμων στοιχείων για χάραξη πολιτικής, στατιστική και έρευνα. Για έναν τουριστικό προορισμό, αυτό δημιουργεί δυνατότητα να συνδυάζονται στοιχεία για τη θέση και τη συχνότητα χρήσης των βραχυχρόνιων μισθώσεων με δεδομένα επισκεψιμότητας, στεγαστικής αγοράς και τοπικών υποδομών. Τα δεδομένα δεν αποφασίζουν ποιο μέτρο είναι ορθό, μπορούν όμως να μετατρέψουν τη ρύθμιση από γενική αντίδραση σε τεκμηριωμένη διαχείριση. Η αξιολόγηση του Κανονισμού έως τις 20 Μαΐου 2031, σύμφωνα με το άρθρο 18, θα είναι κρίσιμη για να φανεί εάν αυτή η δυνατότητα αξιοποιήθηκε στην πράξη.

Τουριστική ανάπτυξη, κοινωνική φέρουσα ικανότητα και πρόσβαση στη στέγαση

Η ρύθμιση των βραχυχρόνιων μισθώσεων βρίσκεται σε σημείο συνάντησης της τουριστικής ανάπτυξης με την καθημερινή λειτουργία του προορισμού. Στην τουριστική βιβλιογραφία, η κοινωνική φέρουσα ικανότητα αναφέρεται στο επίπεδο τουριστικής ανάπτυξης και χρήσης που μπορεί να απορροφήσει ένας προορισμός χωρίς να προκαλούνται μη αποδεκτές κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις στην κοινότητα υποδοχής ή σημαντική υποβάθμιση της εμπειρίας των επισκεπτών (Saveriades, 2000). Υπό αυτή την έννοια, η προσέγγιση της φέρουσας ικανότητας μετατοπίζει το ενδιαφέρον από το πόσους επισκέπτες μπορεί τεχνικά να φιλοξενήσει μία πόλη προς το επίπεδο τουριστικής δραστηριότητας που μπορεί να ενσωματωθεί χωρίς σοβαρή επιβάρυνση των συνθηκών ποιότητας ζωής και της κοινωνικής αποδοχής του τουρισμού. Η αξιολόγησή της δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τον αριθμό των επισκεπτών, αλλά συνδέεται επίσης με τη χωρική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, τις διαθέσιμες υποδομές, τις μορφές διαμονής και τον τρόπο διαχείρισης του προορισμού.

Η πρόσφατη έρευνα των Varelas και συνεργάτες (2026) στην Αθήνα αναδεικνύει χαρακτηριστικά τη συγκεκριμένη διάσταση της τουριστικής ανάπτυξης. Σε δείγμα 787 κατοίκων και επαγγελματιών του τουρισμού, η αύξηση

του στεγαστικού κόστους καταγράφηκε ως η σοβαρότερη αντιλαμβανόμενη συνέπεια της τουριστικής ανάπτυξης, ενώ οι βραχυχρόνιες μισθώσεις αξιολογήθηκαν από σημαντικό μέρος των ερωτώμενων ως η τουριστική δραστηριότητα με τις εντονότερες αρνητικές επιπτώσεις. Τα ευρήματα έχουν ιδιαίτερη σημασία για τη διακυβέρνηση του προορισμού, καθώς δείχνουν ότι η βιωσιμότητα της τουριστικής ανάπτυξης συνδέεται όχι μόνο με οικονομικούς και περιβαλλοντικούς δείκτες, αλλά και με τον βαθμό κοινωνικής αποδοχής της τουριστικής δραστηριότητας.

Η εμπειρική βιβλιογραφία για την αγορά κατοικίας επιβεβαιώνει ότι η πίεση δεν είναι ομοιόμορφη. Στο Βερολίνο, οι Duso και συνεργάτες (2024) βρήκαν ισχυρότερη επίδραση, όταν οι ρυθμίσεις επηρέασαν εμπορικές καταχωρίσεις σε σύγκριση με μη επαγγελματικές. Στη Βαρκελώνη, οι Garcia-López και συνεργάτες (2020) κατέγραψαν μεγαλύτερες επιδράσεις σε γειτονίες υψηλής δραστηριότητας Airbnb, ενώ οι Garay-Tamajón και συνεργάτες (2022) ανέδειξαν τη χωρική διάχυση της στεγαστικής πίεσης. Τα ευρήματα ενισχύουν την ανάγκη διαφοροποιημένης τουριστικής πολιτικής αντί ενιαίων μέτρων που αντιμετωπίζουν όλες τις μορφές φιλοξενίας ως ισοδύναμες.

Η ελληνική περίπτωση προσθέτει μία ακόμη διάσταση. Ο Katsinas (2021), μελετώντας τη Θεσσαλονίκη, κατέγραψε επαγγελματικοποίηση της αγοράς βραχυχρόνιων μισθώσεων και σύνδεση των υψηλότερων αποδόσεων με επενδυτικές στρατηγικές στο οικιστικό απόθεμα. Η σημασία του ευρήματος για την τουριστική πολιτική είναι ότι η επίδραση δεν εξαρτάται μόνο από τον αριθμό επισκεπτών, αλλά από το επιχειρηματικό μοντέλο μέσω του οποίου οργανώνεται η διαμονή τους. Επομένως, είναι σημαντικό να διακρίνεται η περιστασιακή ενοικίαση μίας κατοικίας από τη συστηματική και επαγγελματική εκμετάλλευση, καθώς οι δύο μορφές δραστηριότητας μπορεί να χρειάζονται διαφορετική αντιμετώπιση.

Η νομολογία του ΔΕΕ, ιδίως στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις Cali Apartments, C-724/18 και C-727/18, αναγνωρίζει ότι η περιορισμένη προσφορά προσιτών κατοικιών για μακροχρόνια μίσθωση μπορεί να συνιστά επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος, που δικαιολογεί σύστημα προηγούμενης αδειοδότησης για βραχυχρόνιες μισθώσεις. Στο πλαίσιο αυτό, ο εκμισθωτής οφείλει να λάβει άδεια πριν από την έναρξη ή τη συνέχιση της δραστηριότητας, η οποία μπορεί να συνδέεται με συγκεκριμένες χωρικές ή χρονικές προϋποθέσεις. Η αδειοδότηση επιτρέπει στις αρχές να ελέγχουν τη συμβατότητα της δραστηριότητας με τους στόχους στεγαστικής πολιτικής και χωρικού σχεδιασμού, χωρίς όμως να τους παρέχει απεριόριστη διακριτική ευχέρεια. Τα κριτήρια πρέπει να είναι σαφή, αντικειμενικά και διαφανή, ενώ κάθε περιορισμός οφείλει να είναι κατάλληλος, αναγκαίος και αναλογικός προς το συγκεκριμένο τοπικό πρόβλημα (Court of Justice of the European Union, 2020). Υπό αυτή την έννοια, τα δεδομένα του Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1028 μπορούν να συμβάλλουν στην τεκμηρίωση της ανάγκης και της έκτασης μίας τέτοιας παρέμβασης και στη διαμόρφωση περισσότερο στοχευμένων ρυθμιστικών μέτρων.

Η πρόσβαση στη στέγαση αποτελεί παράμετρο που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στην αξιολόγηση της τουριστικής ανάπτυξης. Το άρθρο 34 παρ. 3 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2012β) προβλέπει κοινωνική και στεγαστική συνδρομή για όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, χωρίς να θεμελιώνει γενική ενωσιακή αρμοδιότητα στον τομέα

της στεγαστικής πολιτικής. Παράλληλα, το άρθρο 31 του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης (ν. 4359/2016) αναγνωρίζει ευρύτερα τη σημασία της πρόσβασης στη στέγαση και της οικονομικής της προσιτότητας. Οι διατάξεις αυτές δεν επιβάλλουν συγκεκριμένο τρόπο ρύθμισης των βραχυχρόνιων μισθώσεων, αναδεικνύουν όμως την ανάγκη να εξετάζονται οι επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης και στη στέγαση.

Από τη σκοπιά της διαχείρισης προορισμών, συνεπώς, δεν απαιτείται επιλογή μεταξύ τουριστικής ανάπτυξης και κατοικίας, αλλά διαφοροποίηση των παρεμβάσεων ανάλογα με τη μορφή και τη χωρική ένταση της δραστηριότητας. Μία περιοχή όπου οι βραχυχρόνιες μισθώσεις λειτουργούν συμπληρωματικά προς την τουριστική προσφορά, μπορεί να αντιμετωπίζεται διαφορετικά από μία περιοχή όπου μεγάλο μέρος των κατοικιών χρησιμοποιείται συστηματικά ως τουριστικό κατάλυμα. Η συλλογή και διαβίβαση δεδομένων βάσει του Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1028 μπορεί να υποστηρίξει την ακριβέστερη αποτύπωση αυτών των διαφορών και, κατ' επέκταση, τον σχεδιασμό περισσότερο στοχευμένων μέτρων.

Επομένως, η αποτελεσματικότητα της ρύθμισης δεν πρέπει να αξιολογείται μόνο με βάση τη μείωση των καταχωρίσεων, αλλά και με βάση την ικανότητα του προορισμού να διατηρεί επαρκή τουριστική προσφορά, περιορίζοντας παράλληλα τις δυσανάλογες επιπτώσεις στη στέγαση, στις υποδομές και στην κοινωνική αποδοχή του τουρισμού. Η προσέγγιση αυτή μετατοπίζει το βάρος από τη γενική απαγόρευση προς μία περισσότερο στοχευμένη και χωρικά διαφοροποιημένη διαχείριση.

Συγκριτικά ευρήματα: Ελλάδα και Ισπανία ως μοντέλα διακυβέρνησης τουριστικών προορισμών

Η σύγκριση Ελλάδας και Ισπανίας αποσκοπεί στην ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο ένα κοινό ενωσιακό πλαίσιο για τη συλλογή και διαβίβαση δεδομένων μπορεί να ενσωματωθεί σε διαφορετικές δομές τουριστικής διακυβέρνησης. Το ενδιαφέρον, επομένως, δεν περιορίζεται στις επιμέρους ρυθμίσεις για τη βραχυχρόνια μίσθωση, αλλά επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ της ενωσιακής πληροφοριακής υποδομής, της κατανομής των αρμοδιοτήτων και της διαχείρισης των τουριστικών προορισμών.

Ελλάδα: κεντρική καταγραφή και χωρικά στοχευμένη τουριστική παρέμβαση

Ο βασικός κορμός της ελληνικής ρύθμισης βρίσκεται στο άρθρο 111 του ν. 4446/2016, όπως έχει τροποποιηθεί. Μετά τον ν. 5073/2023, ως βραχυχρόνια μίσθωση νοείται η μίσθωση ή υπεκμίσθωση ακινήτου για χρονικό διάστημα μικρότερο των εξήντα ημερών ανά σύμβαση, ανεξάρτητα από το εάν πραγματοποιείται μέσω ψηφιακής πλατφόρμας, εφόσον δεν παρέχονται άλλες υπηρεσίες πέραν της διαμονής και των κλινοσκεπασμάτων. Το όριο των εξήντα ημερών αφορά την κάθε σύμβαση και όχι το συνολικό ετήσιο διάστημα διάθεσης του ακινήτου.

Η Ελλάδα διέθετε ήδη πριν από τον Κανονισμό (ΕΕ) 2024/1028 μηχανισμό ταυτοποίησης. Ο διαχειριστής εγγράφει το ακίνητο στο Μητρώο Ακινήτων Βραχυχρόνιας Διαμονής της ΑΑΔΕ, λαμβάνει Αριθμό Μητρώου Ακινήτου (ΑΜΑ) και υποβάλει Δήλωση Βραχυχρόνιας Διαμονής για κάθε διαμονή. Το Μητρώο και οι δηλώσεις εξακολουθούν να λειτουργούν ως κεντρική διοικητική υποδομή (ΑΑΔΕ, χ.χ.).

Οι παρεμβάσεις μετά το 2023 διέδυναν το αντικείμενο της ρύθμισης. Ο ν. 5073/2023 διαφοροποίησε τη φορολογική μεταχείριση φυσικών προσώπων που διαθέτουν τρία ή περισσότερα ακίνητα, ενώ ο ν. 5170/2025 θέσπισε ελάχιστες λειτουργικές και ασφαλιστικές προδιαγραφές για τα ακίνητα βραχυχρόνιας μίσθωσης. Οι προδιαγραφές εφαρμόζονται από την 1η Οκτωβρίου 2025 και περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, απαίτηση κύριας χρήσης, φυσικό φωτισμό και αερισμό, κλιματισμό και ασφάλιση αστικής ευθύνης, με ελέγχους από το Υπουργείο Τουρισμού και δυνατότητα μικτών κλιμακίων με την ΑΑΔΕ (Υπουργείο Τουρισμού, 2025).

Πιο άμεση σύνδεση με τη στεγαστική πολιτική παρουσιάζουν οι χωρικοί περιορισμοί. Το άρθρο 29 του ν. 5162/2024 ανέστειλε την πρώτη εγγραφή νέων ακινήτων στο Μητρώο για το 1ο, 2ο και 3ο Δημοτικό Διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων, με παράταση έως τις 31 Δεκεμβρίου 2026 μέσω της ΚΥΑ 225563 ΕΞ 2025 (Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών, Υπουργείο Ανάπτυξης και Υπουργείο Τουρισμού, 2025). Ο ν. 5313/2026 επέκτεινε την ίδια προσέγγιση στην Α' Δημοτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης από την 1η Ιουλίου έως τις 31 Δεκεμβρίου 2026 και πρόσθεσε κανόνες για μεταβιβάσεις εν ζωή ακινήτων στις περιοχές εφαρμογής. Πρόκειται για γεωγραφικά οριοθετημένους περιορισμούς νέων εγγραφών και όχι για γενική απαγόρευση.

Διακριτή είναι η παρ. 8 του άρθρου 111 του ν. 4446/2016, η οποία παρέχει νομική βάση για πρόσθετα χωρικά στοχευμένα μέτρα, μεταξύ των οποίων δυνατότητα ανώτατου ορίου δύο ακινήτων ανά ΑΦΜ και ετήσιων χρονικών ορίων, εφόσον ενεργοποιηθούν για συγκεκριμένες περιοχές. Οι περιορισμοί δεν εφαρμόζονται αυτομάτως σε όλη τη χώρα. Σε αυτό το σημείο αποκτούν πρακτική σημασία τα δεδομένα του Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1028, καθώς μπορούν να υποστηρίξουν την αξιολόγηση των τοπικών συνθηκών και τη λήψη περισσότερων στοχευμένων και αναλογικών ρυθμιστικών μέτρων.

Ισπανία: αποκεντρωμένη τουριστική διακυβέρνηση και τα όρια του εθνικού μοντέλου εγγραφής

Στην Ισπανία, η κανονιστική εικόνα είναι περισσότερο σύνθετη. Το άρθρο 5 στοιχ. ε' της Ley 29/1994 de Arrendamientos Urbanos εξαιρεί από το γενικό καθεστώς της τον προσωρινό, κερδοσκοπικό παραχωρησιακό χαρακτήρα ολόκληρης επιπλωμένης κατοικίας, όταν η δραστηριότητα υπάγεται σε ειδικό τουριστικό καθεστώς. Η ουσιαστική ρύθμιση των καταλυμάτων βραχυχρόνιας μίσθωσης (*viviendas de uso turístico*) αναπτύσσεται επομένως σε μεγάλο βαθμό σε επίπεδο Αυτόνομων Κοινοτήτων, με παράλληλη χρήση πολεοδομικών εργαλείων από τους δήμους (Ley 29/1994).

Η Καταλονία αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της αποκέντρωσης. Με το Decreto-ley 3/2023 συνδέθηκε η τουριστική χρήση κατοικιών σε συγκεκριμένους δήμους με προηγούμενη πολεοδομική άδεια, ιδίως όπου εντοπίζονται προβλήματα πρόσβασης στη στέγαση ή υψηλή συγκέντρωση τουριστικών κατοικιών (Cataluña, 2023). Το Tribunal Constitucional, με τη Sentencia 64/2025 της 13ης Μαρτίου 2025, απέρριψε την προσφυγή αντισυνταγματικότητας και έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι οι περιορισμοί εντάσσονται στο πολεοδομικό πεδίο και δεν καθιστούν το δικαίωμα ιδιοκτησίας μη αναγνωρίσιμο (Tribunal Constitucional, 2025).

Σε εθνικό επίπεδο, το Real Decreto 1312/2024 επιχείρησε να οργανώσει την εφαρμογή του Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1028 στην Ισπανία μέσω του Registro Único de Arrendamientos, δηλαδή ενός ενιαίου μηχανισμού καταχώρισης των σχετικών μισθώσεων, και της Ventanilla Única Digital de Arrendamientos, ως ψηφιακού σημείου διαχείρισης και διαβίβασης των απαιτούμενων στοιχείων. Ωστόσο, η θεσμική αυτή αρχιτεκτονική μεταβλήθηκε ουσιαστικά το 2026. Η Sala Tercera του Tribunal Supremo, με αποφάσεις της 19ης και 21ης Μαΐου και της 1ης Ιουνίου 2026, ακύρωσε εν μέρει διατάξεις του διατάγματος που αφορούσαν τον κρατικά οργανωμένο ενιαίο μηχανισμό εγγραφής και την υποχρεωτική λήψη αριθμού καταχώρισης μέσω των σχετικών μητρώων. Η απόφαση της 21ης Μαΐου, όπως διορθώθηκε με Auto της 11ης Ιουνίου 2026, διευκρίνισε την ακριβή έκταση της ακύρωσης (Tribunal Supremo, 2026a, 2026b, 2026c).

Το ενοποιημένο κείμενο του Real Decreto 1312/2024 διατηρεί τη Ventanilla Única Digital ως εθνικό δίαυλο ηλεκτρονικής διαβίβασης δεδομένων, ενώ οι αυτόνομες ή τοπικές διοικήσεις παραμένουν αρμόδιες για τους εφαρμοστέους ουσιαστικούς κανόνες των τουριστικών μισθώσεων. Η διάκριση είναι κρίσιμη, καθώς ο Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 απαιτεί λειτουργικό εθνικό σημείο δεδομένων, χωρίς να παρέχει στο κεντρικό κράτος γενική εξουσία ανασχεδιασμού της εσωτερικής κατανομής αρμοδιοτήτων για τον τουρισμό και τη στέγαση.

Παράλληλα, η Ley Orgánica 1/2025 τροποποίησε τη Ley 49/1960, εισάγοντας πρόσθετες προϋποθέσεις για την τουριστική αξιοποίηση κατοικιών που υπάγονται σε καθεστώς οριζόντιας ιδιοκτησίας. Από τις 3 Απριλίου 2025, ο ιδιοκτήτης που επιθυμεί να ασκήσει την τουριστική δραστηριότητα του άρθρου 5 στοιχ. ε' της Ley de Arrendamientos Urbanos οφείλει να εξασφαλίσει προηγουμένως τη ρητή έγκριση των συνιδιοκτητών. Η απαιτούμενη πλειοψηφία καθορίζεται στο άρθρο 17 παρ. 12 της Ley 49/1960, όπως τροποποιήθηκε με τη Ley Orgánica 1/2025, και ανέρχεται στα τρία πέμπτα του συνόλου των ιδιοκτητών, οι οποίοι πρέπει ταυτόχρονα να εκπροσωπούν τα τρία πέμπτα των ποσοστών συμμετοχής στη συνιδιοκτησία.

Συγκριτική σύνθεση από την οπτική της διαχείρισης προορισμών

Η σύγκριση των δύο περιπτώσεων αναδεικνύει δύο διαφορετικές προσεγγίσεις στη διαχείριση της βραχυχρόνιας μίσθωσης. Στην Ελλάδα, η κεντρική διοικητική καταγραφή μέσω της ΑΑΔΕ παρέχει ενιαία πληροφοριακή βάση, πάνω στην οποία μπορούν να στηριχθούν στοχευμένες παρεμβάσεις σε περιοχές με αυξημένη τουριστική ή στεγαστική πίεση. Στην Ισπανία, αντίθετα, η εθνική πληροφοριακή υποδομή λειτουργεί μέσα σε ένα περισσότερο

αποκεντρωμένο σύστημα, στο οποίο οι Αυτόνομες Κοινότητες και οι δήμοι διατηρούν σημαντικές αρμοδιότητες για τον τουρισμό, την πολεοδομία και τη χρήση της κατοικίας. Η βασική διαφορά, επομένως, δεν βρίσκεται μόνο στο περιεχόμενο των περιορισμών, αλλά στον τρόπο με τον οποίο τα δεδομένα συνδέονται με τη λήψη αποφάσεων. Η Ελλάδα αντιμετωπίζει κυρίως το ζήτημα της χωρικά στοχευμένης αξιοποίησης μίας κεντρικής βάσης δεδομένων, ενώ η Ισπανία το ζήτημα του συντονισμού μίας κοινής πληροφοριακής υποδομής με διαφορετικά επίπεδα τουριστικής διακυβέρνησης.

Συζήτηση

Η ανάλυση οδηγεί σε μία ευρύτερη ανάγνωση του Κανονισμού (ΕΕ) 2024/1028, πέρα από τη στενά διοικητική του λειτουργία. Η βασική του καινοτομία βρίσκεται στη μείωση της πληροφοριακής ασυμμετρίας, μέσω της καταχώρισης, της συλλογής δεδομένων δραστηριότητας και του ενιαίου ψηφιακού σημείου εισόδου. Τα εργαλεία αυτά μπορούν να εντάξουν τη βραχυχρόνια μίσθωση στα συστήματα πληροφόρησης και σχεδιασμού των προορισμών, υπό την προϋπόθεση ότι οι αρμόδιες αρχές διαθέτουν την ικανότητα να επεξεργάζονται και να αξιοποιούν τα δεδομένα. Ο Κανονισμός δεν δημιουργεί από μόνος του μηχανισμούς τουριστικής διακυβέρνησης, αλλά παρέχει κοινή πληροφοριακή βάση για τον συντονισμό διαφορετικών επιπέδων και φορέων (Hall, 2011, Bramwell και Lane, 2011). Η ανάγκη αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στην Ισπανία, λόγω της αποκεντρωμένης διοικητικής δομής, ενώ η Ελλάδα αναδεικνύει τις δυνατότητες αλλά και τα όρια της κεντρικής καταγραφής.

Για την τουριστική πολιτική προκύπτουν τέσσερις βασικές συνέπειες: πρώτον, η βραχυχρόνια μίσθωση πρέπει να εντάσσεται στους δείκτες διαχείρισης των προορισμών και όχι να αντιμετωπίζεται αποκλειστικά ως φορολογικό ζήτημα· δεύτερον, η ανάλυση πρέπει να διακρίνει την περιστασιακή από την επαγγελματική δραστηριότητα και να λαμβάνει υπόψη τη χωρική συγκέντρωση· τρίτον, η αποτελεσματικότητα της ρύθμισης πρέπει να αξιολογείται με βάση τις πραγματικές επιπτώσεις στην αγορά κατοικίας και στις γειτονιές και όχι μόνο τη συμμόρφωση με το μητρώο· τέταρτον, τα ρυθμιστικά μέτρα πρέπει να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες συνθήκες κάθε προορισμού. Η προσέγγιση αυτή συνδέεται με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή αντίληψη για περισσότερο τεκμηριωμένη και βιώσιμη διαχείριση των προορισμών, όπου η στέγαση και η κοινωνική αποδοχή αποτελούν πλέον σημαντικές παραμέτρους της τουριστικής πολιτικής (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2026).

Ωστόσο, τα καλύτερα δεδομένα δεν αρκούν από μόνα τους για την επίλυση των προβλημάτων κατοικίας, υποδομών ή κοινωνικής αποδοχής. Ο Κανονισμός αποτελεί πληροφοριακή υποδομή και όχι ολοκληρωμένη στρατηγική τουρισμού ή στέγασης. Η ουσιαστική συμβολή του θα εξαρτηθεί από την ικανότητα των εθνικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών να μετατρέψουν τα διαθέσιμα δεδομένα σε τεκμηριωμένες και αναλογικές παρεμβάσεις για τη χωρική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας, τη στέγαση και την ισορροπία μεταξύ κατοίκων και επισκεπτών.

Συμπεράσματα

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 εντάσσει τις βραχυχρόνιες μισθώσεις σε κοινό ευρωπαϊκό πληροφοριακό πλαίσιο, τη στιγμή που έχουν ήδη καταστεί σημαντικό τμήμα της τουριστικής προσφοράς. Η βασική του συνεισφορά είναι η δημιουργία αξιόπιστης ροής δεδομένων για μία αγορά που επηρεάζει τη δυναμικότητα των προορισμών, τη χωρική κατανομή του τουρισμού και, σε ορισμένες περιοχές, τη διαθεσιμότητα κατοικίας.

Ως προς το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, ο Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 μπορεί να ενισχύσει τη διακυβέρνηση των προορισμών, καθώς παρέχει στις αρμόδιες αρχές πληρέστερη εικόνα για τα ακίνητα που διατίθενται σε βραχυχρόνια μίσθωση, τη χωρική τους συγκέντρωση και την ένταση της δραστηριότητας. Η πληροφορία αυτή μπορεί να στηρίζει περισσότερο στοχευμένες και αναλογικές αποφάσεις, χωρίς να μεταφέρει στην Ένωση ή στις κεντρικές αρχές την αρμοδιότητα καθορισμού των ουσιαστικών περιορισμών.

Ως προς το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, η σύγκριση Ελλάδας και Ισπανίας δείχνει ότι η ίδια ευρωπαϊκή πληροφοριακή υποδομή μπορεί να ενταχθεί σε διαφορετικά μοντέλα τουριστικής διακυβέρνησης. Η Ελλάδα στηρίζεται σε κεντρικό σύστημα καταγραφής, το οποίο μπορεί να συνδυαστεί με χωρικά στοχευμένες εθνικές παρεμβάσεις, ενώ η Ισπανία απαιτεί συντονισμό της εθνικής πληροφοριακής υποδομής με τις αποκεντρωμένες αρμοδιότητες των Αυτόνομων Κοινοτήτων και των δήμων. Επομένως, η κοινή ευρωπαϊκή υποδομή δεν οδηγεί σε ενιαίο μοντέλο ρύθμισης, αλλά παρέχει κοινή βάση πληροφόρησης, που προσαρμόζεται στη θεσμική και χωρική πραγματικότητα κάθε προορισμού.

Συνολικά, η τουριστική διάσταση της ανάλυσης δείχνει ότι οι βραχυχρόνιες μισθώσεις αποτελούν πλέον μέρος της ευρύτερης διαχείρισης των τουριστικών προορισμών και δεν μπορούν να αντιμετωπίζονται αποκλειστικά ως φορολογικό ή στεγαστικό ζήτημα. Η επιτυχία του Κανονισμού θα εξαρτηθεί τελικά από το κατά πόσο τα δεδομένα που παράγει θα αξιοποιηθούν για τη διατήρηση των ωφελειών της βραχυχρόνιας μίσθωσης, ενώ παράλληλα θα περιορίζονται, όπου απαιτείται, οι υπερβολικές χωρικές συγκεντρώσεις και οι επιπτώσεις στη στέγαση, στις γειτονιές και στην κοινωνική αποδοχή του τουρισμού.

Βιβλιογραφία

- Aguilera, T., Artioli, F., Colomb, C. (2021). Explaining the diversity of policy responses to platform-mediated short-term rentals in European cities: A comparison of Barcelona, Paris and Milan. *Environment and Planning A: Economy and Space* 53(7): 1689-1712. <https://doi.org/10.1177/0308518X19862286>.
- Bei, G., Celata, F. (2023). Challenges and effects of short-term rentals regulation: A counterfactual assessment of European cities. *Annals of Tourism Research* 101: 103605. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103605>.
- Bramwell, B., Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism* 19(4-5): 411-421. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.580586>.

- Cataluña. (2023). Decreto-ley 3/2023, de 7 de noviembre, de medidas urgentes sobre el régimen urbanístico de las viviendas de uso turístico. Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, núm. 9036, de 8 de noviembre de 2023; Boletín Oficial del Estado, núm. 5, de 5 de enero de 2024. Διαθέσιμο στο: <https://www.boe.es/eli/es-ct/dl/2023/11/07/3>. (Πρόσβαση: 16 Σεπτεμβρίου 2026).
- Constitución Española. Boletín Oficial del Estado, núm. 311, de 29 de diciembre de 1978, pp. 29313–29424. Διαθέσιμο στο: BOE – Constitución Española (Πρόσβαση: 23 Σεπτεμβρίου 2026).
- Court of Justice of the Ευρωπαϊκή Ένωση. (2019). Judgment of 19 December 2019, Airbnb Ireland UC, C-390/18, EU:C:2019:1112. Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0390> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Court of Justice of the Ευρωπαϊκή Ένωση. (2020). Judgment of 22 September 2020, Cali Apartments SCI and HX, Joined Cases C-724/18 and C-727/18, EU:C:2020:743. Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62018CJ0724> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Duso, T., Michelsen, C., Schaefer, M., Tran, K.D. (2024). Airbnb and rental markets: Evidence from Berlin. *Regional Science and Urban Economics* 106: 104007. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2024.104007>.
- European Commission. (2022). Commission staff working document: Impact assessment report accompanying the proposal for a regulation on data collection and sharing relating to short-term accommodation rental services, SWD(2022) 350 final. Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022SC0350> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- European Commission. (2026). New rules bring increased transparency to the short-term rentals sector, 20 May 2026. Διαθέσιμο στο: https://single-market-economy.ec.europa.eu/news/new-rules-bring-increased-transparency-short-term-rentals-sector-2026-05-20_en (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Garay-Tamajón, L., Lladós-Masllorens, J., Meseguer-Artola, A., Morales-Pérez, S. (2022). Analyzing the influence of short-term rental platforms on housing affordability in global urban destination neighborhoods. *Tourism and Hospitality Research* 22(4): 444-461. <https://doi.org/10.1177/14673584211057568>.
- García-López, M.-À., Jofre-Monseny, J., Martínez-Mazza, R., Segú, M. (2020). Do short-term rental platforms affect housing markets? Evidence from Airbnb in Barcelona. *Journal of Urban Economics* 119: 103278. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2020.103278>.
- Gurran, N., Phibbs, P. (2017). When tourists move in: How should urban planners respond to Airbnb? *Journal of the American Planning Association* 83(1): 80-92. <https://doi.org/10.1080/01944363.2016.1249011>.
- Hall, C.M. (2011). A typology of governance and its implications for tourism policy analysis. *Journal of Sustainable Tourism* 19(4-5): 437-457. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.570346>.
- Katsinas, P. (2021). Professionalisation of short-term rentals and emergent tourism gentrification in post-crisis Thessaloniki. *Environment and Planning A: Economy and Space* 53(7): 1652-1670. <https://doi.org/10.1177/0308518X21988940>.
- Ley 49/1960, de 21 de julio, sobre propiedad horizontal. Boletín Oficial del Estado, núm. 176, de 23 de julio de 1960. Διαθέσιμο στο: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1960-10906> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Ley 7/1985, de 2 de abril, Reguladora de las Bases del Régimen Local. Boletín Oficial del Estado, núm. 80, de 3 de abril de 1985. Διαθέσιμο στο: BOE – Ley 7/1985 (Πρόσβαση: 23 Σεπτεμβρίου 2026).

- Ley 29/1994, de 24 de noviembre, de Arrendamientos Urbanos. Boletín Oficial del Estado, núm. 282, de 25 de noviembre de 1994. Διαθέσιμο στο: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1994-26003> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Ley Orgánica 1/2025, de 2 de enero, de medidas en materia de eficiencia del Servicio Público de Justicia. Boletín Oficial del Estado, núm. 3, de 3 de enero de 2025. Διαθέσιμο στο: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2025-76> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Nieuwland, S., van Melik, R. (2020) Regulating Airbnb: How cities deal with perceived negative externalities of short-term rentals. *Current Issues in Tourism* 23(7): 811-825. <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1504899>.
- Real Decreto 1312/2024, de 23 de diciembre, por el que se regula el procedimiento de Registro Único de Arrendamientos y se crea la Ventanilla Única Digital de Arrendamientos para la recogida y el intercambio de datos relativos a los servicios de alquiler de alojamientos de corta duración. Boletín Oficial del Estado, núm. 309, de 24 de diciembre de 2024. Διαθέσιμο στο: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2024-26931> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Saveriades, A. (2000). Establishing the social tourism carrying capacity for the tourist resorts of the east coast of the Republic of Cyprus. *Tourism Management* 21(2): 147–156. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(99\)00044-8](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00044-8).
- Tribunal Constitucional. (2025). Sentencia 64/2025, de 13 de marzo, ECLI:ES:TC:2025: 64. Διαθέσιμο στο: <https://hj.tribunalconstitucional.es/es-ES/Resolucion/Show/31461>. (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Tribunal Supremo. (2026a). Sentencia de 19 de mayo de 2026, recurso contencioso-administrativo 1/143/2025 (STS 620/2026), BOE-A-2026-12300. Διαθέσιμο στο: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2026-12300> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Tribunal Supremo. (2026b). Sentencia de 21 de mayo de 2026, recurso contencioso-administrativo 1/54/2025 (STS 629/2026), rectificada por Auto de 11 de junio de 2026, BOE-A-2026-13893. Διαθέσιμο στο: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2026-13893> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Tribunal Supremo. (2026c). Sentencia de 1 de junio de 2026, recurso contencioso-administrativo 1/144/2025 (STS 669/2026), BOE-A-2026-15677. Διαθέσιμο στο: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2026-15677&lang=es (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Varelas, S., Tsoupros, G., Anastasopoulos, I.E. (2026). Assessing the social carrying capacity of urban tourism: Residents' and professionals' perceptions in the Municipality of Athens. *Sustainability* 18(9): 4560. <https://doi.org/10.3390/su18094560>.
- Wachsmuth, D., Weisler, A. (2018). Airbnb and the rent gap: Gentrification through the sharing economy. *Environment and Planning A: Economy and Space* 50(6): 1147-1170. <https://doi.org/10.1177/0308518X18778038>.
- Zervas, G., Proserpio, D., Byers, J.W. (2017). The rise of the sharing economy: Estimating the impact of Airbnb on the hotel industry. *Journal of Marketing Research* 54(5): 687-705. <https://doi.org/10.1509/jmr.15.0204>.
- ΑΑΔΕ. (χ.χ.). Βραχυχρόνια μίσθωση ακινήτων. Διαθέσιμο στο: <https://www.aade.gr/brachychronia-misthosi-akiniton> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (2026). Έκθεση σχετικά με την ενίσχυση της συνδεσιμότητας, τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και την προώθηση της τοπικής αριστείας στον ευρωπαϊκό τουρισμό: διαχείριση προορισμού και ανάπτυξη του περιφερειακού τουρισμού, A10-0078/2026. Διαθέσιμο στο: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-10-2026-0078_EL.html (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2016). Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων

- προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων). Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 119: 1–88. Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32016R0679> (Πρόσβαση: 16 Σεπτεμβρίου 2026).
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2022). Κανονισμός (ΕΕ) 2022/2065 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Οκτωβρίου 2022, σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών και την τροποποίηση της οδηγίας 2000/31/ΕΚ (πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες). Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 277: 1–102. Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32022R2065> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (2024). Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1028 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Απριλίου 2024, για τη συλλογή και την κοινοχρησία δεδομένων που αφορούν υπηρεσίες βραχυχρόνιας μίσθωσης ακινήτων και για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) 2018/1724. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 2024/1028, 29.4.2024. Διαθέσιμο στο: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32024R1028> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026). Η διατύπωση αυτή ακολουθεί ακριβώς τον επίσημο ελληνικό τίτλο του Κανονισμού.
- Ευρωπαϊκή Ένωση. (2012α). Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 326: 47–390. Διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj?locale=el (Πρόσβαση: 16 Σεπτεμβρίου 2026).
- Ευρωπαϊκή Ένωση. (2012β). Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 326: 391–407. Διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj?locale=el (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Νόμος 4359/2016, Κύρωση Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη. ΦΕΚ Α' 5/20.1.2016. Διαθέσιμο στο: <https://www.elinyae.gr/ethniki-nomothesia/n-43592016-fek-5a-2012016> (Πρόσβαση: 23 Σεπτεμβρίου 2026).
- Νόμος 4446/2016. (2016). Πτωχευτικός Κώδικας, Διοικητική Δικαιοσύνη, Τέλη-Παράβολα, Οικειοθελής αποκάλυψη φορολογητέας ύλης παρελθόντων ετών, Ηλεκτρονικές συναλλαγές, Τροποποιήσεις του ν. 4270/2014 και λοιπές διατάξεις. ΦΕΚ Α' 240/22.12.2016. Διαθέσιμο στο: https://ministryofjustice.gr/wp-content/uploads/2019/08/10aNomos_n_4446-1.pdf (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Νόμος 5073/2023. (2023). Μέτρα για τον περιορισμό της φοροδιαφυγής και άλλες επείγουσες διατάξεις. ΦΕΚ Α' 204/11.12.2023. Διαθέσιμο στο: https://www.aade.gr/sites/default/files/2025-01/arthro28_5073_1.pdf (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Νόμος 5162/2024. (2024). Μέτρα για την ενίσχυση του εισοδήματος, φορολογικά κίνητρα για την καινοτομία και τους μετασχηματισμούς επιχειρήσεων και άλλες διατάξεις. ΦΕΚ Α' 198/5.12.2024. Διαθέσιμο στο: <https://www.aade.gr/sites/default/files/2024-12/%CE%9D%205162%202024%20%CE%A6%CE%95%CE%9A%20198.pdf> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Νόμος 5170/2025. (2025). Θέσπιση προδιαγραφών ακινήτων βραχυχρόνιας μίσθωσης, περιβαλλοντική κατάταξη καταλυμάτων, απλούστευση διαδικασίας ίδρυσης τουριστικών επιχειρήσεων και ειδικότερες διατάξεις ελέγχου και ενίσχυσης πλαισίου τουριστικών υποδομών. ΦΕΚ Α' 6/20.1.2025. Διαθέσιμο στο: https://www.aade.gr/sites/default/files/2025-01/%CE%9D%205170_2025%20%CE%91%206.pdf (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).
- Νόμος 5313/2026. (2026). Μέτρα αντιμετώπισης της ενεργειακής κρίσης και ενίσχυσης του διαθέσιμου εισοδήματος των πολιτών, μισθολογικές και φορολογικές διατάξεις,

ρυθμίσεις για τον εξωδικαστικό μηχανισμό ρύθμισης οφειλών, συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις Δημοσίου, ρυθμίσεις για την Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων και βελτίωση του πλαισίου για τα παίγνια, ρυθμίσεις για την Εταιρεία Ακινήτων Δημοσίου Ανώνυμη Εταιρεία και λοιπές διατάξεις. ΦΕΚ Α΄ 102/25.6.2026. Διαθέσιμο στο: https://www.aade.gr/sites/default/files/2026-07/apospasma-FEK%20%CE%91%20102%20%CE%9D%205313_2026.pdf (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).

Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών, Υπουργείο Ανάπτυξης, Υπουργείο Τουρισμού. (2025). Παράταση μέχρι την 31η.12.2026 της αναστολής εγγραφής στο Μητρώο Ακινήτων Βραχυχρόνιας Διαμονής για ακίνητα που βρίσκονται στο 1ο, 2ο και 3ο Δημοτικό Διαμέρισμα του Δήμου Αθηναίων (Κοινή Υπουργική Απόφαση 225563 ΕΞ 2025, ΦΕΚ Β΄ 7200/31.12.2025).

Υπουργείο Τουρισμού. (2025). Προδιαγραφές ακινήτων βραχυχρόνιας μίσθωσης – λεπτομέρειες εφαρμογής του άρθρου 3 του ν. 5170/2025, εγκύκλιος 19567/25.9.2025. Διαθέσιμο στο: <https://mintour.gov.gr/wp-content/uploads/2025/09/%CE%A86%CE%9B%CE%98465%CE%A7%CE%98%CE%9F-%CE%93%CE%9F7.pdf> (Πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2026).

Regulation (EU) 2024/1028 and tourism governance: Greece–Spain

Kyriakos Tselegidis

Legal Scholar, Economist, Theologian

PhD in Tourism Management, University of West Attica

Postdoctoral Researcher, University of West Attica

Short-term rentals have become a significant component of European tourist accommodation, affecting the spatial distribution of visitors, competition in accommodation markets and, in high-demand areas, access to housing. This paper examines Regulation (EU) 2024/1028 as an instrument of tourism governance and compares its implementation in Greece and Spain. Using a qualitative comparative analysis of EU, national and regional rules, case law and relevant academic literature, it assesses how a common European data infrastructure operates within different administrative models. The comparison shows that the effectiveness of the new framework depends on the capacity of competent authorities to translate data into targeted and proportionate interventions linking tourism development to spatial concentration and housing affordability.

Keywords: *short-term rentals, tourism governance, Regulation (EU) 2024/1028, Greece, Spain*

Βιβλιοπαρουσίαση

Αντώνη Α. Σμυρναίου
Παιδαγωγική του πολέμου
Φιλοσοφικές και ιστορικές συζυγίες
(Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2025)

Νίκος Σιδέρης
Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Συγγραφέας,
Διευθυντής του Ινστιτούτου «Γαληνός»

Ο πόλεμος ως παιδαγωγία: Συμβάν και λόγος

Fata viam invenient
Μοίρα οδόν επινοεί
Αινειάδα, Γ 395

Πόλεμος και παιδαγωγία

Σε πρώτη ανάγνωση, η συνάρτηση «πόλεμος ως παιδαγωγία» φαίνεται κάπως σαν μία, ρητορική αδεία, παραδοξολογία. Όμως, όταν έχεις διαβάσει το βιβλίο του Αντώνη Σμυρναίου που αναλύει αυτό το δίπολο, τότε έχεις την αίσθηση ότι το εν λόγω παράδοξο είναι η προφανής πραγματικότητα μιας ακρότατης συνθήκης.

Και μόνο το ότι το έργο του Αντώνη Σμυρναίου κατορθώνει αυτή τη μεταστοιχείωση του λόγου, και μάλιστα δίχως να φαίνεται ότι καταβάλλει ιδιαίτερο ρητορικό ή σοφιστικό κόπο, είναι κατόρθωμα. Του οποίου η έκβαση καθιστά το βιβλίο αυτό ανάγνωσμα πολύτιμο για όλους όσοι στοχάζονται την απτή και τη νοητή υπόσταση της ανθρώπινης κατάστασης.

Πιστός στο επιστημολογικό του διάβημα, και στο βιβλίο αυτό ο Αντώνης Σμυρναίος λειτουργεί ως εκχερσωτής του εμπειρικού και διανοητικού πεδίου που βρίσκεται μπροστά μας, αλλά δεν μας είναι πάντα εύκολο να το υποδεχτούμε σε κάποιες εκφάνσεις του και να τις αποδώσουμε με τις κατάλληλες λέξεις. Αντίδραση έως και αντίσταση έναντι της πραγματικότητας, ακόμη και άρνησή της, είναι τυπικοί, καθολικά διαθέσιμοι μηχανισμοί, στους οποίους προσφεύγει, συνειδητά

ΑΝΤΩΝΗ Α. ΣΜΥΡΝΑΙΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ
ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΥΖΥΓΙΕΣ

98. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

και ασυνειδήτα, το είδος «homo sapiens», όταν οι ψυχονοητικές χωρητικότητες και ικανότητες διεργασίας της εμπειρίας θίγουν ορισμένα προσωπικά ή συλλογικά πλαίσια αναφοράς και, εν τέλει, πάθη και φαντασιώσεις. Το αντίδοτο σε αυτή την έτοιμη ροπή είναι η κατανόηση, της οποίας αρχή είναι πάντοτε η «των ονομάτων επίσκεψις» με διττή έννοια: Να λέγονται τα πράγματα με πρόσφορο όνομα και τρόπο και να ακούμε όσα λένε οι λέξεις για τα πράγματα.

Ο πόλεμος ως ολικό ιστορικό γεγονός

Μεταπλάθοντας την κατά Marcel Mauss έννοια «ολικό κοινωνικό γεγονός», μπορούμε να θεωρήσουμε τον πόλεμο ως ολικό ιστορικό γεγονός. Όπως και το κοινωνικό, έτσι και αυτό είναι ένα φαινόμενο που επινέμεται το σύνολο των κοινωνικών θεσμών και διεργασιών και αποκαλύπτει την κοινωνία ως ολότητα. Ωστόσο, αυτό που διακρίνει τις δύο έννοιες είναι ότι το ολικό ιστορικό γεγονός – όπως ο πόλεμος – πρωτίστως μετασχηματίζει ριζικά, ανασημαίνει και στοιχειώνει την αίσθηση και αναπαράσταση του χρόνου. Γι' αυτό λέμε τόσο αυθόρμητα και αυτονόητα «προπολεμικά» και «μεταπολεμικά»... Ο πόλεμος, ως συμβάν και ως λόγος, επιφέρει λοιπόν περιοδολόγηση, ήτοι ισχυρή στίξη της αναπαράστασης του χρόνου, ο οποίος αντιπροσωπεύει μείζονα διάσταση της αίσθησης της ύπαρξης των ανθρώπων και της κατάστασης των πραγμάτων: Παιδαγωγία με την αυστηρότερη σημασία του όρου.

Ως ολικό ιστορικό γεγονός, ο πόλεμος δεν είναι μόνο μέσον-εργαλείο-μέθοδος επαναπροσδιορισμού του status quo ante bellum με οδηγό τη σχέση νικητής-ηττημένος, το βαθύτερο νόημα που φέρει η εννοιοποίηση του πολέμου κατά τον Κλαούζεβιτς. Είναι και πεδίο ύπαρξης και τρόπος ύπαρξης και κίνητρο ύπαρξης και σκοπός ύπαρξης: Ένα ολικό περιβάλλον βιώματος και διανοίας που διέπεται, μεταξύ άλλων, και από τις κοσμικές δυνάμεις του Έρωτα και του Θανάτου, με τη φρουδική έννοια των αντίστοιχων ενορμήσεων.

Αντιστοίχως, ο πόλεμος δεν είναι μόνο αυτό που η προπαγάνδα ζωγραφίζει για να τον εξορκίζει – καταστροφή, φόνος, πόνος, οδύνη, θάνατος... Είναι και απόλαυση. Όχι μόνο του αποτελέσματος (νίκη ή έντιμη ήττα), αλλά και της ίδιας της διαδικασίας: Απόλαυση της συντροφικότητας στο όριο ζωής και θανάτου, φόνου και σωτηρίας, υπεράσπισης και εκμηδένισης. Απόλαυση της πράξης – τόσο του φονικού όσο και του ηρωισμού, του πολεμικού ήθους, καθώς και του ένδοξου θανάτου ή τραυματισμού στη μάχη. Και απόλαυση του λόγου και της μνήμης, που ορίζει ταυτότητες και κλίμακες αξιών με κριτήριο τη θέση και τη στάση κάποιου ή κάποιων στον πόλεμο, αλλά και εποχές στο πριν και το μετά του.

Ο πόλεμος λοιπόν, «πάντων πατήρ», είναι θεμελιώδης συνιστώσα της μέχρι τώρα ιστορικά καθορισμένης ανθρώπινης συνθήκης. Ένα από τα εξ αυτού συναγόμενα πορίσματα είναι η αξία και η αναγκαιότητα εξοπλισμού (μια πολεμική μεταφορά!) κάθε εποχής και κάθε κοινότητας με ένα συνεκτικό και περιεκτικό σύστημα εννοιολόγησης, νοηματοδότησης και αξιολόγησης του πολέμου – τόσο σε καιρό πολέμου, όσο και σε καιρό ειρήνης.

Το πόνημα του Αντώνη Σμυρναίου αναλαμβάνει ένα τέτοιο επικίνδυνο εγχείρημα, που είναι η ανάλυση και απο-αφελοποίηση/απο-προφανοποίηση του πολέμου, εκδιπλώνοντας μία αναλυτική και ένα λόγο που έχουν τρία γνωρίσματα:

- Ευρύτητα τόσο της θεματικής όσο και των σημείων θεώρησης κάθε θέματος.
- Προσφορότητα των εννοιολογικών και αναλυτικών εργαλείων και τρόπων που αξιοποιεί για την ευόδωση του εγχειρήματος.
- Γλώσσα και λόγο που λειτουργούν αποκαλυπτικά, απαρτιώνοντας το νόημα και την απόλαυση του κειμένου, την αρτιότητα του επιχειρήματος και τις πλούσιες αντηχήσεις της μεταφοράς.

Παιδαγωγία του αχώρητου

Ο πόλεμος, όπως δείχνει ο Αντώνης Σμυρναίος, αντιπροσωπεύει ένα πλέγμα βιώματος και λόγου, που σχηματίζει εμπειρία διαμορφωτική για την υλική και ψυχοδιανοητική συγκρότηση του υποκειμένου και του κόσμου του -- με την επισήμανση ότι πολλά από όσα συνιστούν τον πόλεμο αντιπροσωπεύουν τραύματα με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου. Ήτοι, βιώματα που κατά ένα μέρος δεν μπορούν να μετατραπούν σε αναπαραστάσεις και να απαρτιωθούν στη ροή των ψυχικών διεργασιών. Πρόκειται για το βαρύ φορτίο του Πραγματικού που εμφωλεύει στο βίωμα του πολέμου -- όπου το Πραγματικό, με τη λακανική έννοια του όρου, υποδηλώνει το άφατο και ανείκαστο που αφορά ζωτικά το υποκείμενο. Σίγουρα, η ένταση των παθών και των τραυμάτων (υλικών, σωματικών και ψυχοδιανοητικών) είναι τέτοια που τείνει να πριμοδοτεί την ακραία και μονοδιάστατη αναπαράστασή του -- καλός-κακός, δίκαιος-άδικος, αναγκαιότητα-κατάρρα κ.τ.ό. Ωστόσο, όπως δείχνει ο συγγραφέας, ο πόλεμος, ως χωρητή εμπειρία και ως αχώρητο βίωμα ταυτόχρονα, είναι παιδαγωγός και η βίωσή του παιδαγωγία. Όπως ίσως υπονοεί ο Βιργίλιος:

‘Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangent’ (Αινειάδα Α΄ 462)

«Υπάρχουν δάκρυα των πραγμάτων και τα θνητά αγγίζουν την ψυχή».

Ο δε Αντώνης Σμυρναίος μάς παραπέμπει στον Θουκυδίδη (Γ΄ βιβλίο, 82 - στάσις ἐν Κερκύρα) όταν γράφει:

«Ὁ γὰρ πόλεμος βίαιος διδάσκαλος, καὶ παραλλάσσει τὰς γνώμας τῶν πολλῶν ἐς τὰ παρόντα» (= Γιατί ο πόλεμος είναι βίαιος δάσκαλος και μετασχηματίζει τις αναπαραστάσεις του πλήθους ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες) -- με ιδιαίτερα δε ωμό τρόπο περιγράφει τα πρώτα θύματα κάθε πολέμου, ήτοι τις λέξεις και την αλήθεια: «καὶ τὰ εἰωθότα ὀνόματα ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαίῳσει» (= και παραποίησαν την καθιερωμένη σημασία των λέξεων για να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους).

Αυτόν τον περίτεχνο τρόπο αντίληψης, αναπαράστασης και ομιλητικής διαχείρισης του πολέμου αναλύει σε ποικίλα πεδία ο συγγραφέας, με τρόπο που το λιγότερο που επιτυγχάνει είναι να βάζει σε σκέψεις τον νου που τον διαβάσει -- μείζον ευεργετικό αποτέλεσμα μιας ανάγνωσης. Η δική μου αίσθηση και σύνοψη αυτής της ανάγνωσης είναι ότι και το βίωμα και ο στοχασμός περί πολέμου

αντιπροσωπεύουν μία υπερλεπτοφυή, επικίνδυνη και μαζί γονιμότητα διαλεκτική μεταξύ αλήθειας και αυταπάτης. Η δε εν λόγω διαλεκτική συγκροτεί το περιβάλλον όπου όντως ο πόλεμος παρέχει αναγκαία και αναγκαστικά μία υπερβολική μάζα ερεθισμάτων και πληροφορίας, που θα υποστεί, με καιρό και με κόπο, πολλαπλές αλληπάλληλες αναγνώσεις, λειτουργώντας ακριβώς ως πολυσχιδής παιδαγωγία.

Η πικρή, μεταλλική από το χυμένο αίμα, επίγευση αυτής της παιδαγωγίας είναι ένα θέμα που όχι μόνο δεν αποφεύγει ο Αντώνης Σμυρναίος, αλλά και το αναλύει διεξοδικά, υποβάλλοντας σε κριτικό έλεγχο δύο από τις δεσπόζουσες του σύγχρονου πολιτισμού και της αντίστοιχης νοοτροπίας που αυτός καλλιεργεί: Την αποτομή της αρνητικότητας ως φοβο-φοβία, και την απαίτηση ακόμη και η πικρή αλήθεια να σερβίρεται παιγνιωδώς, ως μία ακόμη προσθήκη στο μενού της διασκεδαστικής αντίληψης του πολιτισμού και αυτής της ύπαρξης που δέρνει τον σύγχρονο δυτικό κόσμο.

Άξιον εστί

Αν θα είχα να προτείνω δύο πράγματα, τα οποία θα εμπλούτιζαν το έργο του Αντώνη Σμυρναίου για τον πόλεμο ως παιδαγωγία, θα ήταν τα εξής:

- Πρώτο, η οργανική αξιοποίηση της έννοιας «φαντασίωση» με την ψυχαναλυτική εκδοχή της. Παράδειγμα τέτοιου διαβήματος είναι και η δική μου συμβολή στον συλλογικό τόμο «Εμφύλιος Πολιτισμικό Τραύμα» (εκδόσεις Αλεξάνδρεια). Θεωρώ ότι μια τέτοια διεύρυνση της ερευνητικής επιστημολογίας του συγγραφέα θα ωφελούσε τη μελέτη του αντικειμένου του.
- Δεύτερο, η θεώρηση του πολέμου υπό το πρίσμα ενός αποφθέγματος που μας παρέδωσε κάποιος, ο οποίος γνώριζε κάλλιστα τι εστί πόλεμος (ιδεωδώς δε, πόλεμος δίχως μίσος, ως φυσική διεργασία στο πλαίσιο της ανθρωπίνης συνύπαρξης). Είπε λοιπόν ο Ρόμπελ : «Ο κίνδυνος θανάτου είναι το καλύτερο αντίδοτο στις αυταπάτες». Στη φράση αυτή όντως συμπυκνώνεται – και δικαιώνεται – η θεώρηση που αναδεικνύει τον πόλεμο ως παιδαγωγία. Γιατί τι βαθύτερο και διαρκέστερο μπορεί να προσφέρει μία παιδαγωγία από την εκτόπιση της αυταπάτης και την αποδοχή της αλήθειας; Οπότε ο πόλεμος, ως περιβάλλον που ορίζεται ακριβώς ως ενδεχόμενος θάνατος, δικαίως θεωρείται και όντως λειτουργεί ως άγριος παιδαγωγός.

Το παρόν έργο του Αντώνη Σμυρναίου, συνδυάζοντας ευρύτητα, πλούτο και σαφήνεια, είναι πολύτιμη συμβολή σε αυτό το πικρό ζητούμενο. Και με αυτή τη διαλεκτική έννοια, άξιον εστί. Επειδή, προσβλέποντας ακριβώς στην υπέρβαση της αυταπάτης, αναδεικνύει τη φρικτή αλήθεια ότι *‘Fata viam inveniunt’* (Μοίρα οδόν επινοεί).

Όθεν, «όλβιος όστις ιστορίης έσχε μάθησιν» – και δεν αποφεύγει να κοιτάξει, όσο είναι ανθρωπίνως δυνατόν, το πεπρωμένο που λέγεται «πόλεμος» και τους δρόμους του στις ψυχές και τον κόσμο τους.

Βιβλιοπαρουσίαση

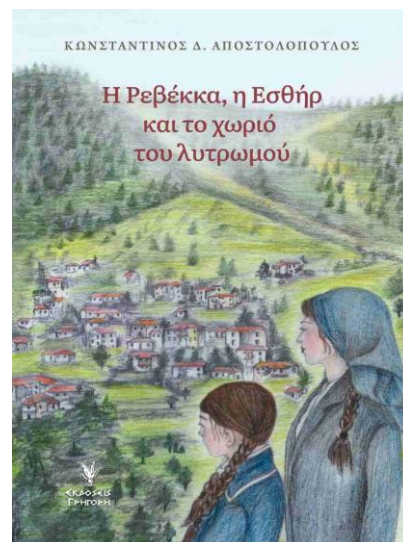
Κωνσταντίνου Δ. Αποστολόπουλου
Η Ρεβέκκα, η Εσθήρ και το χωριό του λυτρωμού
(Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2025)

Δρ Λάμπρος Απ. Πυργιώτης
Αρχισυντάκτης, Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό

Η δημιουργία ως αντίσταση: Μία ανατομία της λύτρωσης μέσα στον ζόφο της ναζιστικής κατοχής

Η «πένα» του επιστήμονα στη λογοτεχνία

Όταν ένας ακαδημαϊκός του κύρους του Κωνσταντίνου Δ. Αποστολόπουλου, Ομότιμου Καθηγητή του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου, αποφασίζει να καταπιαστεί με τη μυθοπλασία, το αποτέλεσμα δεν μπορεί παρά να είναι ένα έργο με πολλαπλά επίπεδα ανάγνωσης. Στο βιβλίο του «Η Ρεβέκκα, η Εσθήρ και το χωριό του λυτρωμού» (Εκδόσεις Γρηγόρη), η επιστημονική μεθοδικότητα συναντά την ευαισθησία του λογοτέχνη. Ο συγγραφέας δεν αναπαράγει απλώς ιστορικά δεδομένα· ανασύρει από τη λήθη τη συλλογική μνήμη, δίνοντας φωνή σε εκείνες/-ους που η επίσημη Ιστορία συχνά προσπερνά με μία σύντομη αναφορά.

Το πραγματικό γεγονός: Η σκληρή κοινωνική ανθρωπογεωγραφία της ναζιστικής κατοχής

Το μυθιστόρημα εδράζεται σε μία από τις πιο σκοτεινές περιόδους της σύγχρονης Ελλάδας: τη Ναζιστική Κατοχή. Η αξιολόγηση του πραγματικού ιστορικού γεγονότος από τον συγγραφέα είναι αμείλικτα ρεαλιστική. Περιγράφει μία κοινωνική ομάδα υπό κατάρρευση, όπου ο διωγμός του εβραϊκού στοιχείου και ο φόβος εξόντωσής του υπό συνθήκες εκμηδενισμού της ανθρώπινης υπόστασης συνθέτουν ένα σκληρό τρόμο.

Ωστόσο, ο συγγραφέας δεν μένει στην επιφάνεια των γεγονότων. Χρησιμοποιεί την Ιστορία ως τον καμβά πάνω στον οποίο θα κεντήσει μία πλοκή που, αν και προϊόν μυθοπλασίας, φέρει το βάρος της «απόλυτης» αλήθειας, για την οποία λειτουργεί ως «συγκολλητική ουσία». Η επιλογή του να επικεντρωθεί στον διωγμό των Εβραίων δεν είναι απλοϊκή· αποτελεί μία ηθική τοποθέτηση απέναντι στο τραύμα του Ολοκαυτώματος, ιδωμένο μέσα από το πρίσμα της ελληνικής υπαίθρου, την ανάπτυξη της οποίας έχει ο ίδιος ταχθεί να υπηρετεί με την επιστημονική ιδιότητά του.

Η δημιουργικότητα της ανάγκης: Ορεσίβιοι και επιβίωση

Μία από τις πιο ενδιαφέρουσες θέσεις του συγγραφέα, η οποία διατρέχει ολόκληρο το έργο, είναι η πεποίθηση ότι ο άνθρωπος στις δυσκολίες δημιουργεί. Αυτή η δημιουργικότητα της ανάγκης αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό των ορεσίβιων πληθυσμών.

Στις απομονωμένες βουνοκορφές, όπου η ζωή είναι μία καθημερινή δοκιμασία, ένας καθημερινός αγώνας ενάντια στη φύση και τον κατακτητή, η δημιουργία δεν είναι πολυτέλεια· είναι προϋπόθεση επιβίωσης. Οι ορεσίβιοι συγχωριανοί του συγγραφέα, από το Μαστρογιάννη των Αγράφων της νότιας Πίνδου (σήμερα Αμάραντος, του πρώην Δήμου Ιτάμου και ήδη Δήμου Καρδίτσας), είναι άνθρωποι πρακτικοί, εφευρετικοί, που μετατρέπουν την έλλειψη υλικών αγαθών και υπηρεσιών σε πλούτο ψυχής και πράξης. Αυτή η δημιουργική ορμή είναι που τους επιτρέπει να διατηρήσουν την ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους, ακόμα και όταν οι συνθήκες γύρω τους είναι απάνθρωπες.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι Χριστιανοί κάτοικοι του τότε Μαστρογιάννη φιλοξένησαν 82 Έλληνες Εβραίους (της πόλης της Καρδίτσας), προστατεύοντάς τους από τους Ναζί. Η συντονισμένη προσπάθεια όλων των Μαστρογιαννιτών να εγκαταστήσουν στα σπίτια τους από τον Οκτώβριο του 1943 έως τον Οκτώβριο του 1944, οπότε οι Ναζί αποχώρησαν από την Καρδίτσα και από όλη την Ελλάδα, τη συντριπτική πλειονότητα των μελών (σχεδόν στο σύνολό τους) της εβραϊκής κοινότητας της Καρδίτσας, συνετέλεσε στο «θαύμα» της διάσωσής τους, όπως μαρτυρεί ο 98χρονος σήμερα (2026) Βίκτωρ Βενουζίου, ένας από τους διασωθέντες. Ο ίδιος πρωτοστάτησε για την ανέγερση μνημείου στο «χωριό τους» το Μαστρογιάννη ως ένδειξη «αιώνιας αναγνώρισης και ευγνωμοσύνης».

Μία σπάνια δύναμη: Η δημιουργικότητα των αδυνάμων

Εδώ ο συγγραφέας εισάγει μία κρίσιμη ιστορική και κοινωνιολογική παρατήρηση. Ενώ η δημιουργικότητα ήταν ο κανόνας για τους ορεσίβιους, για τον εβραϊκό πληθυσμό της εποχής, η δυνατότητα αυτή ήταν τραγικά περιορισμένη. Η υποψία και μόνο του εγκλεισμού και της μεθοδικής μαζικής εξόντωσης στα στρατόπεδα συγκέντρωσης στερούσαν από τα αδύναμα θύματα κάθε έννοια δημιουργικής δράσης, παραλύοντάς τα μέσα στον τρόπο.

Οι Καρδισιώτισσες/-ες Εβραίες/-οι πρωταγωνίστριες/-ιστές του πραγματικού ιστορικού γεγονότος και του παρόντος βιβλίου αποτελούν λοιπόν μία σπάνια και φωτεινή περίπτωση. Μέσα από την αφήγηση, βλέπουμε γυναίκες και άνδρες που

πάσχουν, αλλά αρνούνται να γίνουν παθητικά θύματα. Η δική τους «δημιουργικότητα» εκφράζεται μέσα από την ταπείνωση και την επιμονή τους να παραμείνουν ζωντανές/-οί, να προσφέρουν και να εξελιχθούν ως άνθρωποι. Είναι οι «ηρωίδες» και οι «ήρωες» ενός ιστορικού γεγονότος που, αν και σπάνιο, δείχνει τη δύναμη της ανθρώπινης θέλησης να υπερβεί τον προδιαγεγραμμένο θάνατο.

Η αλληλεγγύη ως κοινωνικό συμβόλαιο

Το «χωριό του λυτρωμού» δεν είναι απλώς ένας γεωγραφικός τόπος που με γλαφυρότητα μας τον παρασταίνει ο συγγραφέας· είναι ένας συμβολικός χώρος όπου η δημιουργικότητα μπορεί να γίνει η ύστατη μορφή αντίστασης, όταν υποστηρίζεται από τη συλλογική αλληλεγγύη της κοινότητας. Η αποδοχή των 82 Εβραίων από τους Χριστιανούς ορεσίβιους στο Μαστρογιάννη δεν είναι μία απλή πράξη φιλοξενίας. Είναι μία βαθιά πολιτική και ηθική πράξη.

Οι άνθρωποι του βουνού, διακινδυνεύοντας την ίδια τους τη ζωή, δημιουργούν μία «ασπίδα» προστασίας, προσφέρουν το απαραίτητο «θερμοκήπιο» ασφάλειας, με έναν τρόπο που αποδεικνύει ότι η σωτηρία είναι πάντα ένα συλλογικό επίτευγμα. Είναι το κοινωνικό πλέγμα της κοινότητας που επιτρέπει στα μέλη της να διοχετεύσουν τη ζωτική τους ενέργεια στη δημιουργία. Η αλληλεγγύη των ορεσίβιων λειτουργεί ως καταλύτης, υποδεικνύοντας ότι κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να μεγαλουργήσει μόνος του – η δημιουργία είναι πάντα ένας καρπός που ανθίζει σε έδαφος αδελφοσύνης και συλλογικής στήριξης.

Αξιολόγηση χαρακτήρων και πλοκής

Η μυθιστορηματική πλοκή του έργου είναι αριστοτεχνικά δομημένη. Η μετάβαση από το ατομικό στο συλλογικό και από το ιστορικό στο υπαρξιακό γίνεται με έναν τρόπο που μας κρατά σε συνεχή εγρήγορση.

Οι χαρακτήρες του (πρωταγωνιστικοί και δευτερεύοντες) δεν είναι χάρτινοι ή μονοδιάστατοι. Διαθέτουν αντιφάσεις, φόβους και αδυναμίες, γεγονός που τους καθιστά ανθρώπινους και οικείους στην/στον αναγνώστρια/-η. Διαθέτουν συνάμα και βάθος, μία εσωτερική ζωή που συγκινεί, αλλά και συναρπάζει.

Ο συγγραφέας λοιπόν αποφεύγει τον εύκολο διδακτισμό και ηρωισμό, αφήνοντας τις πράξεις των «ηρωίδων» και «ηρώων» του να μιλήσουν για το ήθος τους. Είναι οι πράξεις αυτές που εξυπακούονται την ταπείνωση, την καρτερικότητα, την αδελφοσύνη, την αλληλεγγύη με αλληλοσεβασμό χωρίς διακρίσεις και με (καρδιακή) ευγένεια, και τη δύναμη της ανθρώπινης (ιδίως μάλιστα της γυναικείας) φύσης σε περιόδους κρίσης.

Από την άλλη, το ίδιο το «χωριό του λυτρωμού», ο κεντρικός τόπος όπου εξελίσσεται η αναζήτηση της εξιλέωσης και της επιβίωσης των πασχόντων, λειτουργεί αφ' εαυτού ως ένας αυτόνομος χαρακτήρας, εκπροσωπώντας τη συλλογική συνείδηση και την εξιλεωτική και λυτρωτική δύναμη της κοινότητας.

Το διαρκές μήνυμα της λύτρωσης

Κλείνοντας τις σελίδες αυτού του βιβλίου, η/ο αναγνώστρια/-ης έρχεται αντιμέτωπη/-ος με ένα θεμελιώδες ερώτημα: Πώς ορίζεται ο άνθρωπος απέναντι στο απόλυτο κακό; Ο Κωνσταντίνος Δ. Αποστολόπουλος δίνει την απάντηση μέσα από την πορεία της εβραϊκής κοινότητας της Καρδίτσας κατά την περίοδο της Ναζιστικής Κατοχής.

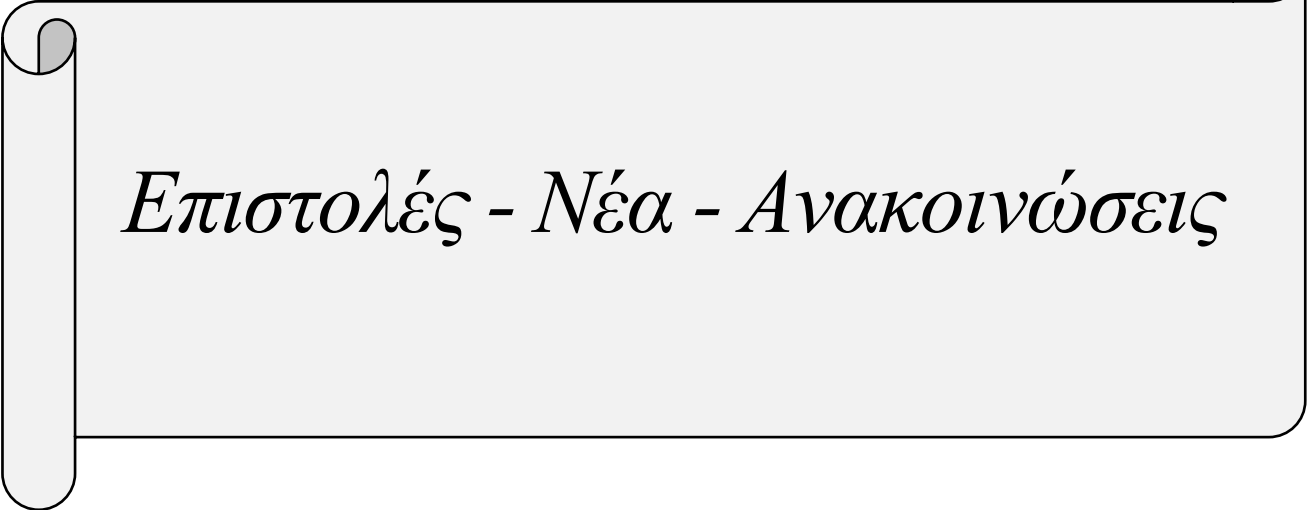
Η εξιλέωση και η λύτρωση δεν έρχονται από τη λήθη, ούτε από την παθητική αναμονή της σωτηρίας. Έρχονται μέσα από τη δημιουργία και την αλληλεγγύη. Το παρόν βιβλίο συγκροτεί έναν ύμνο στη σπάνια εκείνη περίπτωση ανθρώπων που, ακόμα και όταν τα πάντα γύρω τους καταρρέουν, ακόμα και όταν η Ιστορία τούς καταδικάζει στη σιωπή, εκείνοι επιλέγουν να παραμείνουν δημιουργοί και συνοδοιπόροι, επιλέγουν να δημιουργήσουν έναν νέο κόσμο, ένα «χωριό λυτρωμού» μέσα στην καρδιά του σκότους.

Είναι μία κραυγή ελπίδας, που μας διδάσκει ότι ο άνθρωπος δεν ορίζεται από τις δυσκολίες που του επιβάλλονται, αλλά από την ικανότητά του να παραμένει δημιουργός και συνοδοιπόρος, και που μας υπενθυμίζει ότι η ανθρωπιά δεν είναι μία στατική κατάσταση, αλλά μία διαρκής δημιουργική πράξη. Σε μία εποχή που οι κρίσεις τείνουν να μας απομονώνουν, το βιβλίο αυτό μας καλεί να ξαναβρούμε τη δύναμη του «εμείς» και τη θεραπευτική ισχύ της δημιουργίας. Γιατί στο τέλος, αυτό που μένει από την Ιστορία δεν είναι ο θάνατος που σκόρπισαν οι ισχυροί θύτες, αλλά η ζωή που κατάφεραν να διασώσουν και να δημιουργήσουν οι αδύναμοι «πάσχοντες».

Το μνημείο «Αιώνια ευγνωμοσύνης και αναγνώρισης» στην κεντρική πλατεία του «χωριού του λυτρωμού»

Πηγή: [Κεντρικό Ισραηλτικό Συμβούλιο Ελλάδος](#)

Επιστολές - Νέα - Ανακοινώσεις

Εκδήλωση - Αφιέρωμα στην ιστορική μνήμη με αφορμή το βιβλίο

Η Ρεβέκκα, η Εσθήρ και το χωριό του λυτρωμού **Κωνσταντίνου Δ. Αποστολόπουλου** (Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2025)

Οργάνωση: Αθηναϊκό Ινστιτούτο (www.atiner.gr) υπό την αιγίδα του Αθηναϊκού Ακαδημαϊκού Περιοδικού
(<https://www.atiner.gr/aap>).

Διεύθυνση: Χαλκοκονδύλη 9 (5^{ος} Όροφος), Πλατεία Κάνιγγος.

Ημέρα: Δευτέρα, 30 Νοεμβρίου 2026

Ώρες: 17:30-20:00

Πρόγραμμα

Καλωσόρισμα και εισαγωγή

Λάμπρος Απ. Πυργιώτης

Αρχισυντάκτης, Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό

Χαιρετισμοί

Αλβέρτος Ταραμπουλός

Πρόεδρος, Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών

Θα ανακοινωθεί

Ομιλίες

1. **Γρηγόριος Θ. Παπανίκος**, Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο κ' Καθηγητής (Adjunct), Πανεπιστήμιο του Τενεσί, Νόξβιλ, ΗΠΑ
2. **Άγγελος Θ. Κολοκούρης**, Πρόεδρος, Ινστιτούτο Ελληνο-Ισραηλινής Συνεργασίας
3. **Λάμπρος Απ. Πυργιώτης**, Αρχισυντάκτης, Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό
4. **Ροζέττα Καπέτα**, Εκπαιδευτικός συνταξιούχος

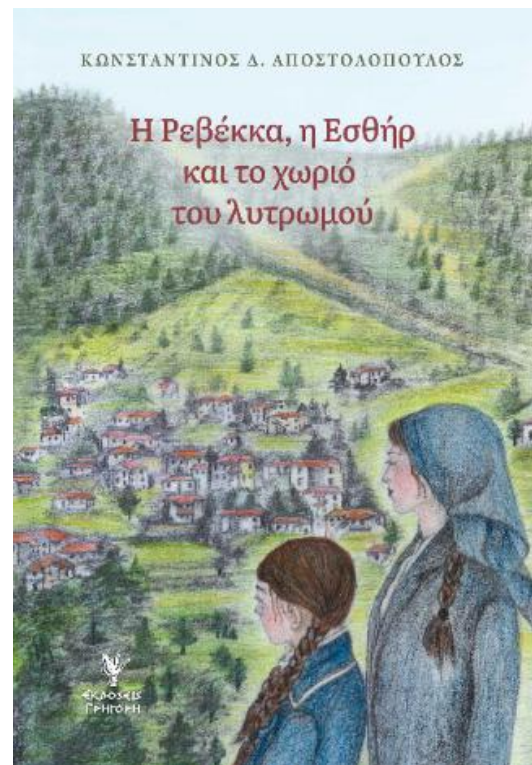
Ομιλία Συγγραφέα

Κωνσταντίνος Δ. Αποστολόπουλος

Συγγραφέας κ' Ομότιμος Καθηγητής, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Ελλάδα

Συζήτηση με τον Συγγραφέα

Ερωτήσεις και συζήτηση με το κοινό

Ανοικτή Εκδήλωση

Επαναστάσεις εθνικής ανεξαρτησίας και η γέννηση του κράτους-έθνους κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες

Οργάνωση: Αθηναϊκό Ινστιτούτο (www.atiner.gr) υπό την αιγίδα του Αθηναϊκού
Ακαδημαϊκού Περιοδικού (<https://www.atiner.gr/aap>).
Διεύθυνση: Χαλκοκονδύλη 9 (5^{ος} Όροφος), Πλατεία Κάνιγγος.

Ημέρα: Δευτέρα, 30 Μαρτίου 2026

Ώρες: 17:30-20:30

Πρόγραμμα (όπως διεξήχθηκε)

Χαιρετισμός και Εναρκτήρια Ομιλία: Γρηγόριος Θ. Παπανίκος, Πρόεδρος,
Αθηναϊκό Ινστιτούτο και Καθηγητής (Adjunct), Πανεπιστήμιο του Τενεσί, Νόξβιλ,
ΗΠΑ.

Συντονιστής: Λάμπρος Απ. Πυργιώτης, Αρχισυντάκτης, Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό
Περιοδικό.

Κύριες Ομιλίες (<15 λεπτά η κάθε μία)

1. **Ομπριγιάν Ντάμους**, Καθηγητής, Κρατικό Πανεπιστήμιο Αϊτής, Αϊτή, και
Επισκέπτης Καθηγητής, Πανεπιστήμιο του Σερμπρούκ, Καναδάς. **Τίτλος:** *Ανάλυση
της Συμβολής της Αϊτής στην Εθνική Ανεξαρτησία της Ελλάδας υπό το Πρίσμα της
Αναγεννητικής και Επανορθωτικής Παιδαγωγικής, καθώς και της Εκπαίδευσης για
την Παγκόσμια Ιθαγένεια (UNESCO)* ([περίληψη](#))
2. **Πέδρο Ρικάρδο Φονσέκα**, Καθηγητής, Πολυτεχνείο της Γκουάρντα κ' Ερευνητής,
Πανεπιστήμιο της Κοϊμπρα, Πορτογαλία. **Τίτλος:** *Από την Ανακατάκτηση στην
Επανάσταση: Η Μακρά Πορεία του Έθνους-Κράτους της Πορτογαλίας.* ([περίληψη](#))
3. **Ρακέλ ντε Καρία Πατρίσιο**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο της
Λισαβόνας, Πορτογαλία. **Τίτλος:** *Η Μετακίνηση της Πορτογαλικής Αυλής στη
Βραζιλία, η Ανεξαρτησία και η Συγκρότηση του Βραζιλιάνικου Έθνους-Κράτους.*
([περίληψη](#))
4. **Στέφανο Μάγκι**, Καθηγητής κ' Πρόεδρος, Πανεπιστήμιο της Σιένα, Ιταλία. **Τίτλος:**
Η Ιταλική Εθνική Ενοποίηση και οι Σιδηρόδρομοι (1848-1861). ([περίληψη](#))
5. **Γρηγόριος Θ. Παπανίκος**, Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο και Καθηγητής
(Adjunct), Πανεπιστήμιο του Τενεσί, Νόξβιλ, ΗΠΑ. **Τίτλος:** *Η Μακροχρόνια Τάση
στην Αύξηση των Κυρίαρχων Κρατών με Στοιχεία από το 1820 έως το 2020.*
([περίληψη](#) – [ολόκληρη εργασία](#))

20th Annual International Conference on Mediterranean Studies

22-26 March 2027, Athens, Greece

Call for Papers

The aim of the conference is to bring together academics and researchers from all areas of Mediterranean Studies, such as history, arts, archaeology, philosophy, culture, sociology, politics, international relations, economics, business, sports, environment and ecology, etc. Consistent with the theme of Athens Institute's small academic events, all programs may include a few sessions on current topics in education and research.

Academic Members Responsible for the Conference

- Dr. Gregory T. Papanikos, President, Athens Institute.
- Dr. Steven Oberhelman, Vice President of International Programs, Athens Institute, Interim Dean & Professor of Classics, Holder of the George Sumey Jr Endowed Professorship of Liberal Arts, and Texas A&M University, USA.
- Dr. Nicholas Pappas, Vice President of Academic Conferences and Meetings, Athens Institute & Professor of History, Sam Houston University, USA.
- Dr. David Philip Wick, Director, Arts, Humanities and Education Division, Athens Institute & Retired Professor of History, Gordon College, USA.
- Dr. Jayoung Che, Director, Center for European & Mediterranean Affairs (CEMA) & Visiting Professor, Hankuk University of Foreign Studies, South Korea.

REGISTRATION FEE

Details can be found at:
www.atiner.gr/fees

SUBMISSION LINK

 www.atiner.gr/mediterranean

IMPORTANT DATES

Social and Educational Program

- Athenian Early Evening Symposium
- Athens Sightseeing: Old and New-An Educational Urban Walk
- Ancient Athenian Dinner
- Exploration of the Aegean Islands
- Delphi Visit

 www.atiner.gr/social-program

21st Annual International Conference on Sociology

3-8 May 2027, Athens, Greece

Call for Papers

The aim of the conference is to bring together academics and researchers from all areas of Sociology, Social Work and other related fields. Theoretical and empirical research papers will be considered. Consistent with the theme of the Athens Institute's small academic events, all programs may include a few sessions on current topics in education and research.

Academic Members Responsible for the Conference

- Dr. Domenico Maddaloni, Head, Sociology Unit, Athens Institute & Professor, University of Salerno, Italy.
- Dr. Philip G. Cerny, Director, Social Sciences Division, Athens Institute & Professor Emeritus, University of Manchester (UK) and Rutgers University (USA).
- Dr. Sonia Salari, Deputy Director, Social Sciences Division, Athens Institute & Professor, University of Utah, USA.
- Dr. George S. Tsagaris, Head, Sociology Unit, Athens Institute & Associate Professor, Cleveland State University, USA.
- Dr. Sharon Claire Bolton, Vice President of Research, Athens Institute & Emeritus Professor, The Management School, University of Stirling, Scotland.

REGISTRATION FEE

Details can be found at:
www.atiner.gr/fees

SUBMISSION LINK

 www.atiner.gr/sociology

IMPORTANT DATES

Social and Educational Program

- Athenian Early Evening Symposium
- Athens Sightseeing: Old and New-An Educational Urban Walk Ancient Athenian Dinner
- Mycenae Visit
- Exploration of the Aegean Islands
- Delphi Visit
- Ancient Corinth and Cape Sounion
- The Academic Discussion Continues in the downtown open agora (close to the Aristotelian Lyceum). Refreshments are offered by the president of the Athens Institute

 www.atiner.gr/social-program